

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

1.-	Վ. ԾՇԱԿԱՆ	Ինքնաքիմ
✓ 5.-	Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ	Իմ արտահրավեր
21.-	Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Տեղապաշտ ցանկաբեամբ
23.-	Գ. ԱՐԷՂԵԱՆ	«Փսիխոստ»
42.-	* * *	Ժամ Ժխտում
43.-	Ժ. ԺԻՐՈՏՈՒ	Տրավադայի պատերազմը տեղի պիտի չունենայ
53.-	* * *	Բարձրացող վարագոյրներու ետին
55.-	Վ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ, Վ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ, Գ. ԽՐՂՈՊԵԱՆ	Վկայաքիմներ
56.-	Ա. ՅԱԿՈԲԵԱՆ	Սատոյցի տակ էլ գետը հասնւմ է...
57.-	Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ	Կարմիր ագիտացիայի եւ սպիտակ ակացիայի մասին
61.-	* * *	Պատմութեան ամփոփումը
64.-	«ՆԱՅԻՐԻ»	Վերջին գոհը (ընկեր Անդրանիկ Թերզեան)
69.-	Ա. ԹԵՐԶԵԱՆ	Սերմացումներ
70.-	* * *	Ճշմարտութեան լոյսով
71.-	Գ. ԱՔԱՋԵԱՆ	Դարի քանաստեղծը
82.-	Գ. ԱՐՇԱԿԵԱՆ	«Օրը սեւ, ամպ կը պտտէ մեր գլխին»
83.-	* * *	Արարական արդի բանաստեղծութեան տագնապը
92.-	Բ. ԿՈՒՆԵԱՆ	Բիւզանդ կոնստաննանի արուեստը
95.-	* * *	Մշակութային լուրեր

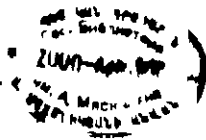
Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԻՐ: ՏՐԻԻ. ԹԻԻ 5-6 ԿՈՍՏՈ-ՅՈՒՆԻՍ 1989 ՊԷՅՐՈՒԹ

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

1989-91

ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆ

Ես սուտ մարդն եմ
ցուցափեղկի գանձ արձան
որուն ոչ ոք բարեւ կու տայ
կարծելով թէ տեղս կայնամ
մէկը կայ
համեղ պատառ անօթութեան աչքերուն մէջ
սովը ստուած՝ ներմակ լոյսի ակունքերով
գիս կը լափեն հազար կողմէն ու կը կլլեն
բայց չեն գիտեր ինչու քաղցը դեռ կը կրծէ
ներսը տեղ մը մթին փոսը յատակ շունի
հուժկու հովը լուռ անդադրում
կը փչէ:

Անճում գազտնի
էլեկտրոնիկ սու աչքն եմ ես
թանգարանին դուռը գոց էր
իբ բացումին առաւօտէն
կը դիտեմ

174-2000

2023.04

վանտալներու խելառ գրոհ գիշերին մէջ
 թազի լաներ ապակիները կը փշրեն
 ներսը արդեօք գանձեր կա՞ն թէ պարապ է
 ոչինչ երբեք հոն չէ մտած չէ պահուրտած
 ես եմ միայն չոսած պղնձ ու շուարուն՝
 հրաշքի մը երեւումին
 կը սպասեմ:

Անտես անյայտ
 անէութիւն մարդն եմ ես
 անպէտ շքեղ մեծդի ոստար
 հսկայ փարոս՝ գիտակցութեան
 լոյս կու տամ
 տիեզերքի հարթվայրը կը շողշողայ
 բայց ես ներսը մութին նստեր՝ ինչպէ՞ս գիտնամ
 ուր է լուցկին զարնեմ կեանքին յանկարծ վառի
 կարելի է ես եմ միակ տեսանելին
 բառերու մէջ յսանձարուրուած միակ ողջը՝
 խորհրդաւոր կրափիթի
 կը գծէ:

Ես լրտեսն եմ
 ըլլալ բային նրբանցներուն
 կը սլտամ գիս կը փնտռեմ
 ո՞վ է ի՞նչ է տեղս անցեր
 ու կ'ապրի
 կեանքս փախեր ինձմէ ծածուկ վանք մտեր է
 ետին թողած անթիւ անդէմ դերանունը
 մարդոց մասին իրար ձեռքէ ի՞նչ կը խլեն
 յետոյ չկան՝ կարօտներու գիրկը ինկած
 մինչ սգաւոր հիւլէները մեծ բակ կու գան՝
 ես եմ միայն որ տակաւին
 կը փնտռեմ:

Անգոյ մարդն եմ
 որ չէ եղած ու ա՛յ չըլլար
 բանդագուշակ կրկներեւոյթ՝
 ամէն ինչի ձեւը առնող
 դեւին պէս
 ձեր կեանքին մէջ առօք փառօք կը բնակիմ
 կը յօշոտեմ ներսէն դուրսէն ձեզ կը պարպեմ
 մինչեւ ձեզմէ ուշքի կեդեւ միայն մնայ
 ու ներս նայիք բան չգտնէք բացի ինձմէ

որ փոխանցէ՛ մէկգմէկու՝ մի՛նչեւ հասնիմ
անմահութեան դարպասները
ու հատնիմ:

Ոնրագործն եմ
բանտ նետուելիք միա՛կ մարդը
փախստական կը թափառիմ
փողոցներէն ազատ անմեղ
բայց ես եմ
մարդոց ցեղին աննախընթաց պատուհասի
ազդանշան տիւ ու զիշէր թակը լախտը
թաղանթներուն ու կոպերուն՝ ճամբայ բացէ՛ք
նշմարտութեան թափսններով պիտի սուրամ
պիտի անվերջ ձեզ կոխկոտեմ որ աթննաք —
ապրիլ չկայ առանց մահէն
անցնելու:

Մարդ էակն եմ
վկայ չունիմ նօտար չունիմ
բառէ լաստ մը վրան ելեր
նշան կ'ընեմ բան մը կ'ըսեմ
թէ ինչպէս
ես սա մարմնին վարձակալն եմ ու տանտէրը
գիրար գրկած դանակ դանկի ողջ ողջ թաղուած
վայրկեաններու շաղախին մէջ քար չկտրած՝
գուցէ յոյս կայ կեանքի ծէսը հեղ մը լարել
բանալ սիրոյ զաղտագողի ամբարտակը
ու փորձ ընել մահը չեկած
ապրելու:

Խեղճին մէկն եմ
տաշեղ ցեխոտ՝ սեւ սրիճզէն
ժամանակի՛ գետին ինկած
խուլ սուրբերու խօյ շուրջպարէն
կոխոտուած
ունայնամիտ եպերելի մեղկ թերածին
բառատունէն վրնտուած լկտի սիդեխ
օճագալար մեղք ու յանցանք գիս կը հեղձեն
եղծ շուշփան եմ ժանգոտ սոճակ խորտակ յեսան
նեխ դոժինքի քափի ժահս աշխարհ բռներ՝
ուրիշ կեղերջ ուրիշ լորուստ
չունիմ ես:

Ես Աստուածն եմ
որ պիտի գայ ստեղծելու
յոյսի շողը խաւարին մէջ
փսփսայու անցաբառը
խեղճ մարդոց
ծուղակ ինկեր՝ ապուշ ապուշ կր ծիծաղի՜
յոյսի յիմար բռուցիկներ բռներ կեցեր
դաշտերու մէջ տգիտութեան տառապանքի
մրրիկներու ցաւի նիշէն ա՛լ խուլցեր եմ
արդէն կոյր եմ լեզուս շատունց բռնուած է —
պատգամ չունիմ խրատ չունիմ՝
ես աս եմ:

2 Նոյեմբեր, 1988
Սան Ֆրանսիսկո:

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ԻՄ ԱՐԱՀԵՏՈՎ ✓

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵԳԻՈՆԻ ՀԱԻԱՔԱՎԱՅՐՈՒՄ

1

1943ի Յունուարի 28ի որր բացուեց Հայկական Լեգիոնի հիմնական հաւարակարում: Յուշակազմուից յետոյ մեզնից մէկը մնաց քարոզչական դասակում (Պրոպագանդացուդ), իսկ մնացածներս տեղաւորուեցինք երեք փոքրիկ սենեակներում, նոյն բարաքի շրջակում:

Աւելի առաջ վկայ եղանք Հետեւեալին: Բանից պարզուեմ էր, որ ինչպէս ի բարանչի բանգամ նման զէպքերում, մեր պարագայում եւս Աուշուիցի կայանից խմբի հետ միաժամանակ ուղարկել էին եւ որոշ զլիտաւոր յանձնարարականներ, որոնք կազմել էր, ինչպէս իմացանք հաւաստի ազգիւրներից, «Քարդանիւնի» Քարթուելաշուիլին ինքը, մի վերջին անգամ փորձելովք մեռալ իտալացեանց՝ թէկուզ եւ հետակայ կարգով:

Արդ, նա յանձնարարել էր, որ մեր խմբից երկու հոգի մտնեն ճամբարի քարոզչական դասակ: Ինքն էլ տուել էր այդ երկու անձանց անունները, Բայց այնպիսիներէ, որոնք բացարձակապէս ու ակնյայտօրէն ոչ մի հող եւ որ առ բնույտ թիւն շուտէին նման մի որեւէ զործի հետ,— Յովհաննէսի եւ սոյնցի Ռուբենի: Խօսքը նրանց մարդկային ընթացիկ յատկութիւններէ մասին չէ, որոնց բարեկամ էինք բոլորս: Այլ՝ աշխարհայացքային ու, մա՛նաւանդ՝ զործնական նպատակայարժարութեան: Բայց այդ մարդկանց օգային ու անհիմն թեկնածութիւնը զնուզը,— ինչ որ ուղղակի մազրի պէս էր հնչում մեր գիտակցութեան մէջ,— զիտաւ որեալ էր այդպէս վարուել՝ անխուսափելի շփոթութիւն ստեղծելու նպատակով:

Եթէ մեր խմբում կար մէկը, որը, առանց այլեւայլութեան, հարկաւ որ էր առաջին հերթին նկատի առնել քարոզչական դասակի նման՝ մտաւ որ որոշ մակարդակ պահանջող մի բաժանմունքում տեղաւորուելու համար, գաւ էլ հենց Գրիգորն էր: Բայց վրացիների կազմած չսեւ ցուցակում էր նա, Եանթոյաւորելիք: Այդ զէպքում, եթէ ողջմտութիւնը հաշուի մէջ չիներ, աւելի յաւ կը լինէր, որ տեղը բաց մնար՝ առհասարակ: Բայց ցուցակ կազմողի նպատակն էլ հենց մթնոլորտ պղտորելն էր, հայութեան շարքերում յաւելեալ շփոթութիւն յարուցելը, անկախ նրանից, թէ այդ շփոթութիւնը որքան կը տեւի՝ կարճ թէ երկար ժամանակով, նայած նմարաւոր հակազդեցութեան բնոյթին:

Ի վերջոյ, երկու «կանխատեսուած» թեկնածուները իրենք անձամբ ներկայացան դասակ ու յայտարարեցին, որ այդ զործն ինքնին իրենց բնաւ յարմար չէ: Իսկ Գրիգորն էլ իր հերթին պատշաճ կարգով բացատրեց իրերի վիճակը եւ ինքն ընդունուեց նրանց «փոխարէն», հետագայում աւելի առաջ քաշուելով լրացրութեան եւայլնի ուղղութեամբ, մինչեւ Բեռլին:

Ուրեմն, այնպիսի ռիթմացութիւններ չարթնելով սկսուեց օրը: Հաւաքովաբար, առհասարակ, կային քարաշէն շէնքեր, բայց շատ աւելի աչքի էին ընկնում փայտաշէն բարաքները:

Մեր սենեակում հինգ հողի էինք: Կային երկյարկանի մահճակալներ: Մի մեծ սեղան: Երկու փոքրիկ պահարան: Կար փտարան՝ փայտով ու քարածուխով ապահովում: Երեսու մ. էր, որ նոր վայրում կերակուրները, նախկին վայրի հետ համեմատած, քանակով աւելի էին, իսկ որակով՝ բաւական ցածր:

Բոլորս էլ յանձնեցինք մեր հին՝ յիսուական հագուստը եւ ստացանք շնորհա՝ երեսի լեհական: Իմացանք, որ զինուորները երկու կարգի են՝ մարտական եւ ուսումնական: Մենք վերջին տեսակի խմբի մէջ էինք: Զարմանալի արագութեամբ ստացանք ուսական հրացաններ:

Հաւաքովաբար հասնելու ն պէս հանդիպեցինք այնպիսիներին, որոնք աւելի առաջ էին հնուացել Աուշուիցից ու Լեզէոն հասել:

Ինքնարեւոյթաբար հանդիպեցի նաեւ համագերգացիներին ու յարակից համերկրացիներին, որոնցից անհամար տեղեկութիւններ քաղելի շատերի ու շատ բաների մասին:

Նախնական խօսակցութիւններից կարողացայ տեղեկանալ, որ հաւաքովաբար մ հագու աղէպ են ներկայացուցուցներ զնալու առիթները, իսկ կինացուցուցուցները անխափան էն: Վէլայաստան շարաթաթիւրից բացի, զժուար կամ անկարելի է ուրիշ պարբերականներ տեսնելը: Զինուորները շարքում երգում են նորաստեղծ կամ յարմարեցրած եղանակներով՝ ազգային զանազան երգեր: (Հետագայում նկատեցի, որ շրջանաբաշտեան մէջ են գտնուում երբեմնի ասորական երգերը՝ Վի գէն, հայեր, ի սուր եւ ի հրացան (վերափոխուած), ՎՆՍԻՆ շկար, մուք գիշեր էր (Պանի երգը), Ինչպէս եւ նորահիւս սրու կտորներ):

Քանի որ մեր առջև, իբրև նորեկներ, ամէն ինչ հողերանօրէն տախախտ անձայք ու երբեք են երկրայանում, ճամբարը իսկական ու բազմաճարգ զորքանակի ապաւորութիւն էր թողնում: Մարդիկ հազած էին բաւ կարողային պատկանելութեան: Դաշտային (մարտական) գու մարտակ ճրտածները ալ թեւի վրայ կրում էին մի մեւաւ որ (գրեթէ սրտածեւ) կտոր, եւագայնի շերտերով եւ Վերմենիէն (Հայաստան) մակագրութեամբ: Աստուածին պէտք է աւելացնել, որ Հայկական Լեզէոն այն հասաստութիւնն էր, որի մէջ Հայեր էին համախմբուել խորհրդային աշխարհի հայաբնակ բոլոր գօտիներից, քանի որ այն հիմնուել էր զուտ ազգային սկզբունքով: Կողք կողքի կարելի էր տեսնել Հայկական հանրապետութիւնից, զբոյ յարակից հայաբնակ երկրամասերից եւ Հեռու որ կղզիացած բնակավայրերից եկած մարդկանց, Երեւանից մինչև Գոնի Ռոստով եւ Օդեսա: Աւստի՝ կային եւ բաւական թուով հայերէն չիմացող՝ սուսախօս եւ վրացախօս հայեր: Դա հայոց պատմութեան մինչև հիմա հազուադէպ պատահութիւններից մէկն էր, եւ նոյն պօրածասում Հայը զինուոր էր յատկապէս իր հայ լինելու հանգամանքով: Մտովի կարելի էր զանազան համեմատութիւններ անել եւ եզրակացութիւնը կը լինի մէկը, այն, ինչ որ աւուտ է հիմա:

Սկիզբից եւեթ լծուեցինք շարային պարապմունքների: Ի հարկէ, մենք սկզբնական շէնք զինուորական կեանքում, որպէսզի ամէն ինչ այրու բնից սկսուէր: Բայց զերմանական համակարգի մէջ մտնելով՝ հարկաւոր էր իւրացնել վարժուելու նրանց եղանակը, առաջին հերթին զերմաններէն հրամանների ընկալման ու կատարման կարգը: Մեր ճամբարային կամ զաւային պարապմունքների ժամանակ ներկայ էին լինում թարգմանիչները, մանաւանդ երկու հայեր՝ Վիեննայից՝ յաղթանակում ու համեմատաբար տարեց Փափագիանը եւ աւելի երիտասարդ Հրանտ Զաղէխանը: Առաջինը հայերէն բաւական վարժ

գիտեր, իսկ երկրորդը՝ տակաւին կիսատ-պուտ, միայն յետոյ բաւարար շափով ստփորեց, դուժարտակում մնալով եւ հայախօս գանգուածների հետ չփոխելով: Այնպէս որ, Յու՛նուարի 30ի ճաշից յետոյ եւ յաղորդ կիրակի օրն ամբողջովին՝ ազատ ժամանակը օգտագործուե՛լ էր նոր ստփորած բառերը ամբապնդելու ու զգու՛թեամբ:

Ճամբարում գտնուած առաջին օրն իսկ վճարուեց իւրաքանչիւրին 15ական գլոտի, իրբեւ 10 օրու այ ծառայաւարձ: Եւ ահա Շարաթ օրը հաւաքարար որոշուեց, որ ամէն մարդ կամաւոր վճարի եօթու կէս դոտի՝ քառորդ լիարանոց օգու շէր եւ գլանակներ գնելու համար: Դա մի տեսակ նեղ շրջանակի օժանդակութիւն էր նոր կացութեան առթիւ: Աշխոյժ մթնոլորտ էր, լիզուներէ կապկերբ բաց: Ամէն մէկն իրեն գրեւ որում էր իր կարողութեան շափ, դրական կամ բացասական իմաստով ու մակարդակով:

Մեր 17 հողիանոց խմբին կցուած գերմանացի ենթասպան առաջին իսկ հանդիպման ժամանակ գո՛ւ մնաց եւ յայտարարեց, թէ մենք չիմտելիք ենուներք՝ ենք, երեւի՝ ուրիշների հետ համեմատելով, թէ եւ իրականում էլ մեզ մօտ գերակշռում էին այս կամ այն շափի մաստորականները (համայնարանականները): Ասում էին, թէ ուզում են եղածներից հրամկազմ պատրաստել: Մեզնից ոչ ոք, սակայն, ի վերջոյ, այդ ճանապարհով չընթացաւ: Այդու հանգիւրձ, գետ պարտապում էինք:

Պուշաւիի հիմնական հաւարակայանից բացի, նրա մերձակայքում կային գանազակ աշխատանքային դուժարտակներ, բաշխման կէտեր եւ վերապատրաստման դասընթացներ, որոնց միայն լսելով էինք տեղեակ:

Այդ ժամանակ մեզմ եղանակներ էինք Պուշաւիում: Եւ մեր պարապմունքները լինում էին կամ ընդհանուր դա՛ւչիւում, դաշտային ընդգրկում՝ մով, կամ էլ, մեծ մասամբ, ճամբարին կից ընդարձակ դաշտահրապարակում: Աւելի հետու տեղեր չէինք գնում սկզբում:

Մէջրբում էմ մի քանի էական հատուածներ 1943ի Փետրուարի 1ի օրագրային դրանցումից, իրբեւ մէկ օրուայ բնորոշ պատկեր.

«Ու՛շ գիշեր: Սեղանին վաւում է նաւթ լապտերը: Դուրսը տա՛հ է, անձրեւ է մագում: Այսօր աշխատանքային օրն անցաւ լրիւ բեռնաւորւած: ... Վերկացը եղաւ ժ. 5ից: Ժ. 6ից 7ը սպասեցինք ընդհանուր դահլիճում, պարապմունք չեղաւ: Ժ. 7:30ին ամբողջ վաշտով դուրս եկանք ճամբարից, քեֆուեցինք աջ, դարձեալ աջ, անցանք փշատերի (եղեւնի, սոճի) պարակի կողմով եւ բլրագլխի տափարակում (Քամի էր) շարային պատրաստութեամբ պարապեցինք (միւսներն ըստ իրենց ծրագրի): Ժ. 11ին վերադարձանք: Ստացանք ճաշը: ... Ժ. 13ին շարուեցինք: Գնացինք կից հրապարակը: Այնքան տա՛հ էր, որ ձիւնը հալում էր, ցեխ կուտակելով: Վերադարձանք 15ին: Քիչ յետոյ ակումբում ունեցանք գրոյց (թարգմանիչը երանգագների բացատրութիւն էր տալիս): ... Յայտնեցին, որ կիսօներկայացում ենք գնալու: Դժուարութեամբ հաւաքուեցինք (էիչ մնաց պատժելու առիթ ստեղծեն): Զինուոր ենք, պարտաւոր ենք:

Ժ. 18ին գնացինք: Ցուցադրում էր Սիճկի ժուռնալը (համար 585, Խալլին) — հայերէն բացատրութիւններով (դիկտոր): Արժէր գնալը»:

Այդ նոյն օրը ակումբի գրադարանում տեղեկացայ, որ այնտեղից գիրք վերցնողը պարտաւոր է իւրաքանչիւր օրուայ համար վճարել 10 դրոշ: Երեւոյթն անսովոր էր: Կա՛մ գրքերի կորուստների եւ ուշացումների առաջն առնելու եւ կամ էլ, երեւի, նոր պնտմաների ֆոնդ ստեղծելու համար էր դա, ինչ որ միանգամայն անհասկանալի էր թւում, քանի որ գերմանական համապատասխան ժամփնները հազիւ թէ գրած խնայէին՝ այդպիսի մի համեստ գրադարանի համար որչա՛ր թուով գրքեր ձեռք բերելու համար (հնարաւոր նուիրա-

արևութի են հրահանում): Այդ նպատակով տրուելիք դրամը չնչին բան կը լինէր բնդհանուր Ժախտերի համեմատութեամբ: Այնպէս որ, ութ ամիս ձրի գրադարաններին վարժուած ունի մէկի մտքու մ գծու ար էր բացատրու թիւն գտնել վճարովի բաշխման նորայայտ սովորութեան համար:

Պարագմու նքներն, իսկապէս, բառացիօրէն կշատու մ էին ժամանակը եւ անընդհատ բնդայանու մ էր դաշտային երթերի շատախղը: Փետրու ար 2ի առաւօտեան, օրինակ, ամբողջ վաշտով՝ 220 մարդ, երթի դուրս եկանք: Կրակեցիք վարժական փամփուշտներով: Բակ ճաշից յետոյ ճամբարամերձ ցեխածածկ հրապարակու մ էինք: Նոյն ժամանակ տեսանք, որ նորանոր խմբեր են ժամանում: Լեզուք համայնելու համար: Եւ առհասարակ՝ ճամբարի բնակչութիւնը իր անտակի հում նիւթ էր ծառայում գաշտային գումարտակներ կազմու օրելու ճանապարհին: Աւտի՛ յաճախ էին լինում բաժանումներ, միացումներ, անդափոխութիւններ, եւ այլն: Մեր խումբը գեղ նոր ու ամփոփ էր, անգաշարժ չկար: Բայց տեղաշարժի մտայնութիւնը գրացու մ էր ամենուրեք:

Հների հետ ունեցած խօսակցութիւններից պարզուեց մի ըստ էութեան անպատեխ բան, թէ որոշ կարգի չեղեղնականներ կողա ու անթոյլատրելի վերաբերմունք ունեն տեղացիների՝ չե՛հ բնակչութեան հանդէպ: Մանրամասնութիւնները չեմ յիշում, որովհետեւ դրանք այնքան տղեղ էին, որ յիշուելու արժանի չէին: Բայց յիշում եմ, թէ որքան ճշուող տպաւորութիւն թողեց այդ լուրը մեր վրայ:

Աւելին, ստուգ էին, թէ իշխանութիւնների կողմից յայտարարուել է, որ իւրաքանչիւր մէկ գերմանացու կեանք արժէ 100 չե՛հի կեանք, իսկ հայիկը՝ 60: Դա ինքնին «պերճախօս» յայտարարութիւն էր, բայց միթէարական ուղին չէր բովանդակում մարդկային առումով, քանի որ, կարգապահութիւն ու բնակչութեան հետգանդութիւն ապահովելու փոխարէն, իրականում քաղաքներում էր որոշ անկիրթ, ապրերի սանձարձակութիւնը, մի շարք մակարդակներով:

Փետրուարի մին, առաւօտեան, արդէն գրադու եցինք փորձական հրաձգութեամբ, քաղաքամերձ անտառի հրաձգարանում: Հրաձգութիւնը մարտական փամփուշտներով էր եւ հերթով: Առանձին խմբեր իրենց յատուկ գործերով էին գրադու, մինչեւ որ հերթն իրենց հասնէր: Բակ ճաշից յետոյ սենեակում Դեղատարեւի ձեռքի գնդացիքն ուսու մնասիրեցինք ու կողմնացոյցի կիրառութիւնը: Երեկոյեան էլ ակու մրում էր գ սովորելու ժամ էր երգում էին «Մայր Հայաստանի» եւ «Զէյթունը»: Այնուհետեւ սրնդանալները պարի եղանակներ նու աղեցին, պարողներն էլ պարեցին:

2

Փետրուար 6ի առաւօտեան երթն աւելի երկար էր, բնդհանուր հաշուով 20 կիլոմետր, անցնելով չորս բնակավայրային կէտերից, նախ՝ անտառներով, ապա՝ գիւղամիջին ճանապարհներով, որոնց վրայ երթելու եկում էին բազմաթիւ սայլեր ու կառքեր:

Նոյն օրն ստացանք գիտու որական գրքոյկներ:

Դրանից առաջ քաղաքի մօտով անցել էինք խմբով քայլելիս, բայց անձամբ անձանօթ էինք նրա յատակագծին: Ամօի 7ի կիրակի օրը կարող էինք օգտուել քաղաք այցելելու պատահութիւնից: Բայց քաղաքամէջ գնալու թոյլտուութիւն մեր խմբից ստացան միայն չորս հոգի: Մնացածները կի՛նօ գնացին ահաբեկութեամբ: Ըս էլ որոշեցի մէկի հետ գուրս գալ առանց թոյլտուութեան, քանի որ մտադիր էի անպայման լուսանկարուել: Քաղաքն բնդհանրապէս գորշ տպաւորութիւն էր թողնում. գոնէ այդպէս էր առաջին անգամ:

Մի փոքրիկ խմբով հասանք Վիսյայի կամուրջին: Գնան այդ պահին ստացապատուած էր, իսկ հետո ափին մի փոքրիկ նաւաշինարան էր երևում: Կամուրջին հասնելուց առաջ թերուեցինք աջ, շարունակեցինք ճանապարհը բնակավայրից դուրս, մտանք մի ուրիշ հայկական լեզղոնական ճամբար: Մի քիչ մնացինք ու վերադարձանք: Մասնք հիմնական փողոցի լուսանկարչատուն շորս հողով: Մերձակայքում, որքան յիշում եմ, նաևե մէկ ուրիշ նկարչատուն կար: Նախ՝ յորսով նկարուեցինք,— ես, Արծրունը, մի մեղրեցի եւ մի շամբրեցի,— պատուիրելով Բ րայիկայափ նկարներ: Ապա՝ մենակ նկարուեցի՝ դրա կէս շափով: Մէկ շաբաթ անց լուսանկարներն ստանալիս դուրս եկու թեմաբ անդրադարձայ, թէ որքան որակեալ աշխատանքի արդիւնք են դրանք՝ որակեալ թղթի վրայ:

Փետրուարի 8ին եւ 9ին առաւօտեան պարապմունքներն անցկացրինք քաղաքից բոլորովին դուրս, Վիսյայի միւս ափին:

9ի եզգայացուեց՝ դէպքը եղաւ այն, որ ճաշի հանգստի ժամը իր նպատակին չձառայեց, որովհետեւ ամբողջ վաշտը պատմուեց աւելի քան երկու ժամուայ ընթացքում: Էշարքում կանոնաւոր չընդհելու համար: Երաստիարակեանքն այդ եղանակը արդէն ծանօթ էր, իր անխուսափելի վրեպու մեղրով հանդերձ: Բայց՝ ա՛յդ էր իրականութիւնը:

Արդէն նախօրօք տեղեակ էի, որ ընթացիկ պարբերականները ճամբար հասնելու գործի վրայ պատշաճ ուշադրութիւն չի դարձուում: Եւ մամուլի պակասութիւնը զգալի էր առաջին տասնորեակի ընթացքում: Այնպէս որ, ուրախութիւնս մեծ էր, երբ ամսի տասին միանգամից ստացանք հայկական շաբաթաթերթ եւ ուսուիրէն «Զարնաս» (Արշալոյս) թերթի շորս համար ու «Նավի պուտ» (Նոր ուղի) հանդէսի առաջին համարը:

12ի առաւօտեան նորից մեզ ծանօթ նրաձգավայրում էինք: Կրակեցինք թէթեւ գնդաքից (առանց սկաւառակի, 5 հաս-հաս) եւ արճանակից (երեք փամփուշտից երեքն էլ նշանակէտին հասցրի ամբողջութեամբ): Այդ երկու լեզղոնական կիներթարտնում ցուցադրում էին բաղձաթիւ յաւելուածներ՝ դարձեալ հայերէն բացատրութիւններով:

Յաջորդ օրուայ վերկացը աւելի վաղ եղաւ՝ Ժ. 3ին: Մեկնեցինք երթի, ընդհանուր հաշուով կտրելով 25 կիլոմետր: Յեթ էր ու անձրեւ, բայց ժամանակն աննկատելի անցաւ:

Մեր խմբից մէկին՝ Սարգիս Սարգսեանին, առաջին անգամ, տեղափոխեցին մարտական գործառն, համապատասխան ձեւակերպումով (համադրեալ, երգում ընդունել, եւ այլն): Նրան գործուղեցին Բեռլին: Սարգիսն իրական դերասան էր, աշխատել էր նաև Կիրովականի թատրոնում: Բայց, ցաւօք, «Թոքերից թոյլ էր»: Ահա եւ որոշուել էր, որպէսզի դնայ Բեռլին, իր տեսակի վերապարտաստման կարգով վարժուի քահանայական գործին եւ Պուլաի վերադառնալուց յետոյ զբաղուի թէ՛ դերասանութեամբ եւ թէ՛ քահանայական պարտականութիւններով: Վերջին պարագան ոմանք բարեկամարար հեղձում էին, սակով, թէ որոշ մակարդակ ունեցող արդիական մարզը ինչպէ՞ս կարող է քահանայութեամբ զբաղուի: Բայց Սարգիսը կարեւորութիւն չէր տալիս այդ կարգի խոսակցութիւններին եւ բնական էր դառնում իր նոր բնականագիտութեամբ զբաղուելը: Սարգիսի Էշարքից հանուելը՝ նրա բոլոր ծանօթները, այնուամենայնիւ, գոհունակութեամբ դնահասեցին, քանի որ համակրում էին նրան եւ մտահոգւում նրա առողջական վիճակով ու ճակատագրով:

Որոշ մտորումներից յետոյ՝ Սարգիս հետ իմ կողմից մի յոգուած տղարկեցի՝ լեզղոնական թերթին յանձնելու: Թէեւ թերթի խմբադիրն էլ նայն ժամանակ ճամբարում էր, չուզեցի միանգամից բանօթութիւն հաստատել:

Տեղի քարոզչական դասակի անձնակազմը եւս, բայտ իս քաջայերական չէր շփու մեների համար եւ որքան կարող էի՝ հետու էի մնում այդ կողմից անձնապէս: Ահա թէ ինչու մէկ կողմից ներքուստ հասարուած էի բնթացիկ յողուածազրու թեան տենչով, իսկ միւս կողմից էլ փակ էի տեսնում տրամադրելի ճանապարհը՝ շուտփնիք գործուելու թեան դիմելու համար: Ուստի՝ քայլերս աւելի քան վարանուտ էին, զուտ հետախուզական բնոյթ կրող:

Փետրուարի 18ին մեզ մօտ եկան երկու հոգի, որոնք շատ ամիսներ առաջ մեզ հետ էին եղել, այնուհետեւ լեզուն ուղարկուել, այնտեղից էլ՝ գնում էին թարգմանիչների դասընթացներ: Այժմ, առիթից օգտուելով, պատմում էի իրենց գումարտակի առօրեայի մասին: Առաջին անգամ տեղեկացայ, թէ մեր հաւաքավայրում կազմակերպուող դաշտային գումարտակները ինչով են զբաղում ծառայութեան վայրերում:

Յաջորդ օրը վաշտից 40 հոգի դերձանական համազգեստ ստացան, ապա մասնակցեցին իրենց պատուին կազմակերպուած խնջոյքին: Ծաշից յետոյ ճամբարին յարակից մարզադաշտում, ընդհանուր կարգի ստուգում կատարուեց ճամբարի պէտ մայրի ներկայութեամբ, որը, իր իսկ ասելով, գոհ մնաց: Նոյն օրը նկատեցի, որ ճամբարի ներքին հրապարակի կենտրոնում տնկուած սիւնի վրայի բարձրաստի կարելի է լսել լեհերէն եւ ուկրաիներէն ուղիւհաղորդումներ: Եարսիներ տեսած դաղարից յետոյ՝ գա ինքնին թարգմանչուց անցնող ազգակ եղաւ այդ օրերի համար, աշխուժութիւն տարածելով շուրջը, ո՛չ միայն նուազով, այլեւ՝ հենց խտրով, որը կարելի էր քիչ թէ շատ հասկանալ ու հաշուի առնել՝ գոնէ մօտաւոր շաբով:

Դասընթացներ զնացողները ամսի 20ին մարտական գումարտակի գինուորների հետ միասին երգում ընդունեցին ու երեկոյեան մեկնեցին: Հրապարակում շարունակում էին փողփողալ գերմանական ու հայկական ազգային գրօշները: Դասընթացների զնացողների մէջ կային իրենց կամքին հակառակ զնացողներ, իսկ մնացողների մէջ էլ, ընդհակառակն, թրխացող արտով աննշացողներ: Մնացածներից մօտ 30 հոգի թողնուեցին նոյն տեղական դասընթացներում, իսկ 120 հոգու էլ բաժանեցին առկայ վաշտերի վրայ: Մեր միւս աղաների հետ ընկալ Յրդ վաշտը: Գիշերեցիւք առանց անկողնու, գրատի մէջ փաթաթուած: Նոր սենեակում 90 հոգի էինք, այս անգամ էլ երկարական լոյսի սակ:

Փետրուարի 25ի գրանցումից.

«... Այսօր՝ շաբաթանաց օր: Առաւօտեան դաշտ չգնացիմք — անընդհատ շարուամ, ցրում էինք: Ուր հոգու ուղարկեցիմք «փնդրատալի» (գնացողներից մէկի հետ վերնագրեստ փոխեցի): Նախկին սերայիմներից մէկը տեղափոխուել է մեզ մօտ՝ պահեստի աւագ: Բազմիք գնացիմք: Սրբուեցիմք (չգիտեմ՝ ինչի դէմ): Սափրուեցի (վաշտի վարսաւիրանցում — տասնօրեայ վնարից միշտ պահուած մէկուկէս գլուտի, ամէն դէպքում): ... Իրիկնադէմիմ ակումբում գրայց էինք լսում «Քրիստոնեական եկեղեցու դերը Հայաստանի պատմութեան մէջ» նիւթի շուրջը:

Յաջորդ օրն իմացանք, որ մէկ տասնեակից աւելի հայազգի հրամանատարներ բանտարկուած են: Իմացանք, որ փոխիչ է պեղացրային վաշտի հրամանատարը: Մէկն անյայտացել էր նաեւ մեր վաշտից: Բանտարկութիւնը երեւի կապ ունէր այդ եւ նման ուրիշ փոխուստների հետ: Բայց, ի հարկէ, բուն պատճառները անյայտ էին մնում լեզունական բազմութեանը:

Փետրուարի 27ին հաւաքավայրի բնակիչների մի մասը մասնակցեց հիւսնեղանցում վախճանուած եւ լեհական գերեզմանատանը թաղուող մի հայ լեզունականի յուղարկաւորութեանը, մինչդեռ միւս մասն գրադուած էր իր սովորական պարազմունքներով, ճամբարամերձ հրապարակում:

Մարտի 2ին առաւօտու անից յանկարծ բժշկական քննու թիւն յայտարարուեց ճամբարի համապատասխան բաժանմունքում: Պարզուեց, որ ճամբարից փախել է Մարկոսեան ազգանունով մի հրամանատար, գնալուց առաջ մի թուղթ գրելով եւ բացատրելով, որ ինքը հրեայ է: Ահա թէ ինչու բոլորին էլ առու գում էին, թլպատութեան նշանի հիման վրայ շտապ հրեաներ յայտնարբերելու: Նպատակով: Բայց, ի հարկէ, նոր հրեաներ յայտնարբերուեցին: Մարկոսեանը երեւի եզակի դէժք էր այդ իմաստով: Եւ նայնիսկ շատերը չէին ու գում հաւատայ գրան, պնդելով, թէ իսկական հայը նա՛ է եղել, քանի որ չի կամեցել, որ իր հայ անունի պատճառով միւս հայերը առ ժեռ, գրաւ համար էլ մէջուց է քաշել իր հրէութիւնը: Մինչդեռ հանրայայտ էր եւ է, որ իր ժամանակ «Մարկոսեան» անունով ճանչացուած անձը իսկապէս հրեայ է եղել ու իրբեւ այդպիսին էլ հռչակուեց պարտիզանական ասպարէզում: Երկար ժամանակ բազմաստեանի խօսակցութեան նիւթ էր նքատարածուի կեանքի ու գործունէութեան երեւոյթը լեզունի գանդուածային շրջանակներում:

Այդ օրերին գրողու անու թիւնը համատարած էր, նոյն պարունակութեամբ ու կշտայթով: Այնպէս որ, ու բիւնրի նման, ես եւս ինձնով գրադուելու, գրել-կարդալու նուազագոյն ժամանակ շու՛նէի: Մարտի 2ին նորից ինչ-որ սրկուած եղաւ, ծաղկահատման հետ միաժամանակ: Թաջորդ առաւօտեան գնացինք համաժաշտային պարապմունքի՝ «Յարձակում»: Բայց գրանով երկար լիարողացանք գրադուել, որովհետեւ ազատ տարածութիւններ քիչ էին մնացել դաշտերում. մեծ մասամբ ցանքերով էին ծածկուած եւ անյարմար՝ պարապմունքի համար:

Այդ ժամանակ ճակատի կողմերից պարբերաբար լեզունականներ էին վերադառնում, որոնց գրոյցներէց նորանոր իրողութիւններ էին պարզուած արեւելեան կողմի կացութեան վերաբերեալ: Ժամանակ առ ժամանակ երեւում էին նաեւ այնպիսիները, որոնք լեզունում չէին ծառայել, այլ ուղղակի անհաստական կարգով կապուել էին գերմանական որեւէ զորամասի հետ: Նրանք եւս կամաց-կամաց ամփոփուում էին «մայր բանակի» լեզունի մէջ: Պատմելիք շատ բան ունէին նրանք: Մերոնք եւս՝ փոխադարձաբար:

Յիշում եմ այդպիսի գանգեղութիւն երեսուսարգի: Երբ միասնաբար ծանրութեան էինք անում մեր գերիական գանդուածին վիճակուած հակասական կացութիւնը, խորհրդային ու գերմանական կողմերի օտարութեան աստիճանը, նա իր բոլոր մտքերը համառօտաբար մեակերպեց ժողովրդական հետեւեալ խօսքով. «Ի՛նչ ասեմ. վերիս ես բքում՝ Աստուած է, ներքիս ես բքում՝ մօրս՝ ինչ է»:

Մարտի 7ին ճամբարի ակունքում գտնուած ժամանակ նկատեցի, որ մի անկիւն իր տեսակի էկեղեցու է վերածուել: Աստուածամօր եւ Փրկչի պատկերների առջեւ մի քանի հուսատացեալներ կային: Ժամերդութիւն էր: Զնայած բազմութեան նօսրութեանը եւ պայմանների պարզունակութեանը, արտօնութիւնը բաւական տղաւ որիչ էր:

Նոյն ակունքում, քան գրոյ վճարելով եւ երկու օրով, վերջրէ նժգեւէր «Ամերիկահայութիւնը» ցեղը եւ իր տակաւնէն գրքոյի, բայց գաւ մի քանի ժամում. ու զգակի մի շնչով կարդացի, որն ականջիս իրբեւ նօսրութեան էր չնշում՝ իր սնով ու թափով:

Մարտի 8ին ակունքում կազմակերպուեց գերմաներէն լեզուի սուսուցման գաղտնիացի առաջին պարապմունքը: Դրանից մի քանի օր առաջ այդ մասին յայտարարութիւն էր եղել եւ ցուցակագրում: Ես էլ էի գրանցուել:

բայց ահա վաշտ առաջը, ինքնազուխ կերպով եւ առանց այլեւ այլու թեան, անու նա հանել էր տուել ցուցակից, աւելացնելով ուրիշ պատահական անու նաներ: Եւ ահա այդ հասարակ բանի համար էլ պիտի յամառօրէն պայքարէի: Ուստի՝ խճրի զեկամարի հետ վերստին խօսեցի եւ զերաւ ու նքս վերականգնեցի: Պարապմունքին ժամանակը դեռս բազմաթիւ չէինք, դրա համար էլ աշխատանքն արդիւնաւէտ էր: Պարապմունքներ լինում էին, իրրեւ կանոն, ճրկուշարթի, ճրեղարթի, շինչարթի եւ Ուրբաթ օրերը՝ երեկոյեան Ժ. 18-20ր:

Թեւ անփական կարիքների համար ազատ ժամանակը շատ սահմանափակ էր, այդուհանդերձ, մի կերպ ու ժերս շարելով՝ պատրաստել էի մի փոքրիկ յօդուածաշարք, լեզունական շարաթանթերին հասցնելու նպատակով, բայց մի փտահելի ու յարժար մարդ չէի տեսնում, որպէսզի ձեռագիրը նրան յանձնեմ: Ուստի՝ որոշեցի դիմել ու զղակի գլխաւոր թարգմանիչ Ալլեհա Մուրադեանին, որը Ալլեհի կրտսեր եղբայրն էր եւ լեզունում զգուցեալ ֆիլոսոֆիան (Թարգմանիչ) պաշտօն ուներ: Գիտէի, որ հայերէն վարժ չի իտում, բայց ուրիշ էլք չկար:

Մի երեկոյեան նրան արձայցրի՝ հանապարհին եւ շատ կարճ ժամանակի մէջ բացատրեցի իմ ինքնու թիւ նը ու ցանկու թիւ նա: Մեղրեցի, որ այդ փոքրիկ փաթեթը իր ձեռքով առաքել տայ ըստ պատկանելոյն: Մուրադեանը բարձր մարդու համար ուներ եւ իրականում էլ այդպէս էր: Դրանում աւելի համոզուեցի մեր շատ կարճ խօսակցութեան ընթացքում: Բայց բարեմտութիւնը արգելեց բաւական էր այդպիսի մի շփոթ միջավայրում որոշակի գիծ պաշտպանելու համար:

Մի քանի օր անց ակու մի աշխատողներից մէկի ձեռքից վերցրի Գառնիկ Գիւրազանի «Էջայ Բաղաճակաւ մտքի զարգացումը եւ Լ.Յ.Պայնակցութիւնը» գիրքը, որի օգնութեամբ մի նոր ակօս բացուեց զիտակցութեան մէջ՝ մեր ազգային նորագոյն պատմութեան մի որոշակի ժամանակաշրջանին եւ որոշակի բնադաւառի վերաբերեալ:

Մարտի կէսերին՝ մեզ հետ Առուշոյից Գուլաի եկածներից մէկը նամակ ստացաւ հին կայանում գտնուող մէկից եւ կարող մեզ համար: Դա ինձ զրգեց, որ ինքս էլ երկու նամակ գրեմ այնտեղ գտնուող ծանօթների: Գրեցի եւ ուղարկեցի: Բայց այդ պայմաններում ո՞վ կարող էր երաշխաւ որել, թէ ինչը մինչեւ ուր կարող է հասնել:

Մարտի 15ին խօսուեմ էր այն մասին, որ լրանում է Հայկական Լեզունի գոյութեան միամեակը: Բայց այդ ուղղութեամբ խօսակցութիւնը ներքին ոլորտում էր մնում, հանդիսաւ որ ողեկոյման մակարդակի չէր հասնում, որքան յայտնի էր ինձ:

Իմ հարեան լեզունականները զուտ աշխատաւորական, գիւղացիական խաւի պատկանող մարդիկ էին: Նրանցից ոմանք մանր արհեստի սեր ու վարժութիւն ունէին եւ պարապ չէին պահում ձեռքերը: Ինքնաշէն գործիքներով թիթեղեայ, մետաղեայ ամաններից կամ իրերից ուրիշ տեսակի իրեր էին պատրաստում, — մատանի, ծխախոտատու փ, եւ այլն: Այդ իրերը պատու իրում կամ էլ ապրանքային շրջանառութեան մէջ էին դրում պատրաստուելուց յետոյ: Դա եւս մեր առօրեայի մաս էր կազմում, գոյն առլիս նրան:

Արժէ նշել եւս մի յարակից պարագայ: Լեզունականների գրպանում, ի հարկէ, շոշափելի գրամ չկար, եթէ չհաշուենք համեստ մտաւայտարձը: Նրանց ծնունդը եւս առաջնակարգ չէր: Յամենայնպէս, ի վիճակի չէր գոհացնելու բազմատեսակ մարդկանց բազմատեսակ պահանջները: Դրա համար էլ, ինչպէս ամէնուրեք նման զէպքերում, գիւնտ որները ջանում էին տեղական լեզուից որոշ միջոցներ գնել, այնպէս՝ իրենց գրպանում մնացող գրամն ի՞նչ պիտի անէին: Ասեւ արի մասշինի շուկայ չկար: Դրա համար էլ ասեւ տուրն ար-

ուժ էր ցանկապատի ճեղքերից: Քայց կային մարդիկ, որոնք ամեն կերպ խանդարում էին այդ արդար փոխանակութիւնը, ոչ թէ զերմանացիները՝ ի պաշտօնէ, այլ՝ որոշ տեսակի, ինչպէս ասում է՝ «ժակ ակտի» նայեր, անըմբռնելի եռանդով: Նոյնիսկ, Մարտի 18ին իմ ծոցատեարում գրանցում էն այսպիսի տողեր. «Յայտարարում է, որ Յամբարի ցանկապատերի երկայնքով ակնապատում է, որպէսզի լեզունականները եմարատրութիւն չունենան լիւրի հետ շփուելու եւ առեւտուր անելու: Տարօրինակ բան: Իսկ ասելի վայելուչ առեւտրավայր չէր ստեղծուում, որն այնքան կենսական զեր ունէր կատարելիք:

Մարտի 20ին սկսած նախապատրաստական զատուարում էր տեղի ունենում նոր գաղտնային գումարտակի համար: Այդ հաշուով է, որ դասակի վերակառուցման բերումով հաստատուեցի իբրեւ կապուտ, որից եւ գոհ էի:

Եւ այդ կապակցութեամբ է, որ նոր թափ ստացաւ քայլերիձեռքի կարգը, մա՛նաւանդ հետաւոր: Մարտի 25ին, օրինակ, Վիլյայի կամուրջն անցնելուց յետոյ անտառում պարապմունք ունեցանք: Յաջորդ օրը մօտ 25 կիլոմետր ճանապարհ կտրեցինք, հրամարտութիւնից յետոյ գաղտնային խոհանոցից կերակուր ընդունելով: Այդ ժամանակ երիտասարդ հրամանատարին, որն արձակուրդի մէջ էր, ժամանակաւ որպէս փոխարինում էր մի արդէն տարեց, փորձառու մարզ, որին ընդունուած էր ուղղակի Հայրիկ կոչել:

Հայրիկն, ի հարկէ, կենսագրութիւն, այն էլ թերթում շարագրուած կենսագրութիւն ունէր, Աւետիսեան ազգանունով: Քայց, ըստ երեւոյթի, գոհ էր, որ զանգուածի կողմից Հայրիկ է կոչուում: Ձեռ յիշում, որ ոեւէ մէկը նրան, որն սակաւ սովորութեամբ, Պապաշա կոչէր: Պապաշա կոչում էին մի տարեց զերմանացի թարգմանչի, որը չէր ընդունում իր այդ արտասովոր տիպոսը եւ կշտամբելով սաստում էր, տանով. «Ես ե՞րբ եմ ձեր մօր հետ պատկել, որ Պապաշա դարձայ»:

Հայրիկն իր լեզուով ու վարժուելով մի երեւոյթ էր՝ լեզունականներին խոսակցութեան յատուկ նիւթ: Վաշտ էր վարում կամ վարժեցնում ոչ թէ ընկալելու ու բնթացիկ կարգով, այլ իր ուզած ձեւով ու յանդուժեցումով: Եւ նրա լուրջ խօսքերն էլ իբրեւ հրամանութիւն էին ընդունում: Օրինակ, Մարտի 25ի օրը, Սիւնոս անունով մի շատ երիտասարդ լեզունական, շգիտես յոյնաձուրթիւնից թէ անփութութիւնից, հրացանն ընդունուած կարգով բռնելու փոխարէն՝ գատուց բռնել եւ հետեւից քարը էր տալիս: Հայրիկը նկատեց, բարկութեամբ իր մօտ կանչեց նրան ու սկսեց նայնոյախառն նախառնել. «Այդ հրացանը մեզ հետ Հայաստան պիտի տանենք: Ինչպէ՞ս ես համարձակուում էարշ տալ ետեւից»:

Յաջորդ օրը, անտառամիջով քայլելու, զարարաղջի պատանի Եսէկը զէտից-զէտից վրացեւէն բառեր էր օգնեալում, իբրեւ գուարձութիւն, ձեւացրելով, թէ վրացեւէն է խօսում: Մեր կողմից միով անցնում էր Հայրիկը, որը չկարողանալով լուր մնալ՝ բարձրաձայն գոչեց. «Երկու հազար տարի է՝ վրացիները մեր գլխին ազդ են թափում (ինչն ասելի պատկերաւոր բառ զործածեց), դու գեւ նրանց լեզու՞մ ես խօսումս: Եւ այդպիսի էին նրա գրիթէ բուր միջամտութիւնները, անմիջական, ոչ կաղապարեալ եւ ինքնատիպ:

Մարտի 28ի գրանցումից. «... կիրակի: Ծոճաշ: Մթերքը մոր քաժամեցիմք (ըստ սովորականի՝ կշռեալով կշռած եւ շոփած գցած): ... Իրիկնաղւմիմ կիմօ-դահիմնում լսեցիմք 2րդ գումարտակից վերադարձած մի երիտասարդի ելույթը անցած ուղու մասին»:

Այդ օրերին ինձ համար մտաւ որ իրադարձութիւն նախապաշա «Հայրիկ» ամսագրի 1924ի 3րդ համարի բնթերցումը, որը պատահա՞մբ էր ձեռքս ընկել: Դա իր կցկտուր ու հատուածային բնոյթով իսկ՝ ինքնուրոյն

երևոյթի օրինակ էր Հանդիսանում, գրանից առաջ ինձ ծանօթ քաղաքական հրապարակախոսութեան գիտաց:

Այդ օրերին Բեռլինից վերադարձաւ նա, սփ որ քահանայութեան էր պատրաստուում: Եղայ իր մօտ, անդեկտ: Թիւններ ստացայ բեռլինեան Հայութեան Հանրային գործերից:

Մարտի 29ից սկսած, մէկ շաբաթուայ ժամանակով, 15 հոգի կապաւ որններս վաշտում առանձին էինք պարապմունք ունենում, Համապատասխան ծրագրով: Նախ՝ ամբողջ օրը գորանցում էինք յինում, գրագուելով քարտեզով ու կողմնացոյցով: Այնուհետև՝ գալապիսի գործնական պարապմունքներով էր լրացուում սովորածը: Մեզ էր կցուած գերմանացի մի ենթասայ, իր հետևողական ու մասնադիտական մօտեցումով:

Մարտի 30ին, երեկոյան, գրեթէ պատահաբար, առիթ եղաւ ակումբում անհնչու Բեռլինից եկած խմբագրին: Երջապատուած մի քանի հոգով, նա պատմում էր իր գործերի ու իր Հանդիսական մարդկանց, իրենց փոխաբարհերութիւնների մասին: Նրա պատմածներից դժուար էր ենթադրել, որ Բեռլինում էին ու նոր սերնդի մարդկանց միջև մաքի ու գործի համեմատութիւն չկայ: Իւրաքանչիւր կողմ իր դիմն ու նի: Խմբագիրը պատմում էր, թէ տարեցները ինչպիսի դիտողութիւններ են անում թերթում: ասլուած այս կամ այն նիւթի կառուցուածք, ասելով, թէ իրենք ու դու՛մ են օգնել թերթին, եւ թէ երիտասարդներն անփորձ են, քաղաքականութիւնից որոշ բաներ չեն հասկանում:

Չորսը վերջացնելուց յետոյ, դուրս դնալուն պէս, ոտքի վրայ կարճ ժամանակով առանձին խօսեցի խմբագրի հետ, ի գիտութիւն յայտնելով, որ մտադիր եմ որոշ կարգի յօդուածներ ուղարկել թերթին եւ շատ կ'ուզենայի, որ ուշագոր լինեն, որպէսզի ջանքերս բոլորովին զուր չանցնեն: Ի հարկէ, նա ասածներս Հանդիսական, յուսաառ խօսքեր ասաց եւ բաժանուեցիք: Բայց դնալով կամաց-կամաց ասելի համոզուեցի, որ ուղղակի աւելորդ է իմ հաստը, թերթում շատ բան պարզապէս խախտու է: Ինչպէ՞ս վարուելի: Չգրել չէի կարող, իրաւ մեծ էր ներքին պահանջ: Իսկ հաստալն էլ ինքնաբերաբար անհնարին էր գտնում՝ յուսախարութիւնների էանախորջում:

Ակումբի գրադարանից եւ չէի կարող ինքս ինձ բոլորովին գրկել: Ուստի՝ գտայ «Հայրենիք» ամսագրի մի այլ համար, «Հերոսը — յունական յեղափոխական կեանքից» (1903, Ժնև) գրքոյից կամ ուրիշ կտորներ, բնթացիկ սպասման համար:

Ապրիլի 3ին 812րդ դաշտային դուժարտակի Առաջին վաշտը եւս մեկնեց: Միս վաշտերը աւելի առաջ էին յաջորդաբար մեկնել Ծրանսիս:

Միտմամանակ վերջնական կերպարանք էր մեռք բերում նաև մեր՝ 813րդ դաշտային դուժարտակը, իր բողկացուցիչ մասերով ու հրամանատարութեամբ:

Ապրիլի 4ին վերջնականապէս վերադասաւ որուեցինք: Մեզներից նրանք, ուրիշ պիտի մնային վարժական վաշտում, անդափոխու եցին ուրիշ բարաքներ, ցանկապատի մօտ: Իսկ միւսները՝ դաշտային նոր դուժարտակի թեկնածուները, յանձնեցին բոլոր իրերը (վերմակ, ամանեղէն, տնային կօշիկ, սրբիչ, հրացան): Նրանք թիւը պակասել էր, ամբողջ վաշտում մօտ 200 հոգի էին մնացել: Թաղորդ օրը «փոխանցման» փուլը շարունակուեց: Պարզապէս չուշ քաշելու ժամանակ չկար, այնքան շատ էին սենեակները գատարկելու, մաքրելու, անդափոխութիւնների, եւ այլնի ընթացիկ գործերը: Ետտեղն ստացան

ուրիշ՝ այս անգամ հարաւայաւական արտադրութեան հրացաններու Եւ պարագծու նրները Վիսյայի միւս ափին կամ ճամբարամերձ հրապարակու մ շատու նակու եջին նոր վերադասու արու մների հիման վրայ:

Այնու հետեւ ինձ յանձնարարուեց կազմել մեր դասակի հիմնական ցուցակը: Նկատեցի, որ պահեսար նոր պիտոյքներ է ստանում: Քառասու նորկայ դասընթացքների գնացածները վերադարձան: Կերակուրներն սկսեցինք ստանալ ուրիշ խոհանոցից: Իսկ ես էլ, իմ հերթին՝ սկսեցի մաս առ մաս կուտակուած լրագրային նիթերը վերանայելու եւ թեթեւացնելու գործը, բոտընկայեալ սովորու թեան:

Յաջողարար ստացանք հակազազ՝ հակափրփրային զգեստով: Ապա՝ քան, խանջաւածեւ զանակ: Ապրիլի 9ին Լեզէոնը համալրելու ժեծաթիւ թեկնածուներ հասան հասարակայր, յատուկ աշխու մու թիւն յարուցելով ամէն առթիւով հայրենակիցներ փնտոող լեզէոնականների շարքու մ:

Ապրիլի 11ի Կիրակի օրը, առաւօտեան, կինո-դահլիճու մ լսեցինք ակու մրին կից նու ազախմբի համերգը: Ամէնից վերջու մ դու մարտակի հրամանատար հաու պոմանը իր շնորհակալութիւնը յայտնեց համերգի համար եւ միտմանական յայտարարեց, որ ամսի վերջին մեր գու մարտակը պէտք է հետանայ այժմեան ճամբարից ու տեղափոխուի Լեհաստանի մի այլ վայր:

Ապրիլի 13ին տակտիկական պարագծունքի գնացինք ամբողջ գու մարտակով, 19 կիլոմետր երթի գնալով: Հրամանատարները գոհացուցիչ գնահատական տուին օրու այ գործերին:

Ապրիլի 14ը եւ 15ը ու շաբաթ օրեր էին Լեզէոնի համար: Առաջին օրը պարագծունք շուենցանք, քայց գրու փոխարէն անընդհատ գրագուած էինք: Լեզէոն էր ժամանել յորս հողուց կազմուած մի խու մը Բեռլինից, — գորավար Դրո կանայան, պրոֆեսոր Արտաշէս Արեղեան, գնդապետ Տիգրան Բաղդասարեան եւ երիտասարդ Յարու թիւեանը:

Յիշում եմ այսպիսի մի պատկեր: Ճամբարի ընդարձակ հրապարակու մ անկանոն քազմութիւն էր հասարաւել: Քազմութեանը խառնուել եւ շրջապատողների հետ ոտքի վրայ մտքեր էին փոխանակուում Արեղեանն ու Բաղդասարեանը: Կանգ առայ վերջինիս մօտ, որը տեղացող հարցերին պատասխանելով՝ ցոյց էր տալիս հանրապետական ժամանակաշրջանի իր գինու որական գրքոյկը, եւ այլն: Դիմացից անցնողներից մէկը՝ մի քաբմրահասակ լեզէոնական՝ իր բնականութեան վրայ ու գեց ներկայացնել այն բանակը, որին պատկանել է Բաղդասարեանը. «Հա՛, Դաշնակցական բանակի՞»: «Ինչու՞ զաշնակցական, — ճշտեց գնդապետը, — Հայաստանի Հանրապետութեան բանակի՞»:

Սկու որները տառիւն օրը, ճաշից առաջ, ճամբարամերձ հրապարակու մ առանձին գրոյց ու նեցան հրամանատարական կազմի հետ: Իսկ ճաշից յետոյ էլ՝ նոյն հրապարակի ծայրու մ գտնուող կինո-դահլիճու մ առէլի ընդարձակ էլոյթի ու նեցան լեզէոնական զանգու անի համար: Այն էլ երկու հերթով, որովհետեւ քոլորի համար միտմանակ տեղ չկար: Հասարոյթը եղաւ նախ գալտային, ապա վարժական գու մարտակների հաշուով: Առաջին գծի վրայ էր գտնուում, ի հարկէ, Դրոյի էլոյթը:

Ես որեւէ տեղ չեմ լսել կամ կարդացել, թէ Դրոն աչքի ընկնող ճառախօս է եղել երբեւէ: Եւ իրականում էլ չի եղել հասանարար: Քայց մեր յամբ աշխարհիսն էր, որն անվարան կարելի է կոչել սկու ու եւ բովանդակալից ճառ: Խօսքի շարք յաւ էր բնարուած, ոչ երկար, ոչ էլ կարճ: Դրոն բեմից խօսում էր հանպիստ, սահուն, առանց ձայնի ու կշռոյթի նու աղաղոյն խափանման: Խօսքը ներքուստ լիցքաւ որուած էր եւ մշակուած համոզմու նքի արդիւնք:

Դրոյի խօսքի սկիզբը բուական զգացական էր: «Յաւալի՛, շա՛տ ցու ալի է, — յատուկ շեշտով առու մ էր նա, — որ այս երիտասարդութիւնը տեանում եմ

օտար հողի վրայ: Որքան կ'ուզենայի, որ ձեզ հետ հանդիպու՞մք տեղի ունենար Սրբեանում, հայոց հողի վրայ:

Նման հարցադրումն արդէն ինքնին մի որոշակի կլակու էր, որով պայմանաւորուած էին եւ միս գրոյթները:

Ապա Դրոն սասց, թէ խորհրդային պայմաններու մ ձեռացած երիտասարդները Արեւմուտքը հանաչելու պատհանութիւն չեն ունեցել: Իսկ այսօրուայ տեսածով չի կարելի չափել Արեւմտեան աշխարհը: Ե՛րու՛ք գտնուում է՛ք տիրողի եւ տիրուողի երկրում,— քանիցս կրկնեց նա,— այն էլ պատերազմի՛ ժամանակ: Ապա նա փաստօրէն ներկայացրեց ու գոգեց այն կարգերը, որոնք գոյութիւն ունին ժողովրդավարական երկրներում, քաղաքական ու ընկերային ասպարէզներու մ: Այդ կէտը շատ արտասու՛մք թուաց ինձ, թերեւս նաեւ շատ ուրշնեմի, երբ Դրոյի նման մի աչքի ընկնող անձնաւորութիւն՝ զերմանագիտների արամազրած թեմից ու նրանց սկանջի տակ ժողովրդավարական աշխարհի գոգն էր անում, նրա անունը տալով կամ շտալով, բայց այնքան հասկանալի մակարդակով ու շեշտուած նախասիրութեամբ:

Դրոյի էլոյթի մէջ ուշագրաւ էին նաեւ այն տեղերը, երբ նա կոչ էր անում հետու մնալ փոխազարմ մատնութիւններին սովորութիւնից: Այդ կապակցութեամբ, շարքային չեղէնականները, առկայ պայմաններում, շատ բան չէին կարող իմանալ: Բայց Դրոն հասնաբար աւելի էր տեղեակ իրերի գիճակին, հաւաքած տուեալների հիման վրայ, ուստի՝ այնքան շեշտակի էր արտայայտուում: Ե՛ր հարկ է,— ասում էր նա,— խառնակիչներին ու ոճրագործներին փոզարկելու կոչ չի կարող արուել, բայց շղկտք է թոյլատրելի համարել նաեւ շարժման ու փոփոխարմ մատնադրութիւնները:

Երկրորդ օրը, ճաշից յետոյ նայն գահչիճում կազմակերպուեց պրոֆեսոր Արեղեանի զեկուցումը՝ հայ մշակոյթի եւ յարակից հարցերի վերաբերեալ: Թէ՛ ընդհանրապէս եւ թէ՛ վերջին քստնամեակի արտասահմանեան իրականութեան կապակցութեամբ: Այդ զեկուցումն, ի հարկէ, բոլորի համար նայն շափով մատչելի չէր, քանի որ ներկայ հասարակութիւնը խորհրդային կողմերից էր եկել, շատ զէպքերում՝ ազգային մշակոյթի տեսակէտից խոպան վայրերից ու խուերից:

Այդ օրը եւս, զեկուցումն սկսուելուց առաջ, դասախօսք սուիթ ունեցաւ մերձակայ հրապարակում խառնուելու հաւաքուած հասարակութեանը, ուղքի վրայ մաքր փոխանակելու հետաքրքրաւք տարբերի հետ:

Ապրիլի 16ին շղաշտայիններս՝ յանձնեցինք հին համազգեստը, դրա փոխարէն ստանալով երկու զոյգ հագուստ՝ իսկական զինուորականը եւ տնային-աշխատանքայինը: Նոյն ժամանակ փորձարկեցինք հակազազերի՝ գազասննակում: Եւ առհասարակ նկատուում էր նախապատրաստուելու գլխապաշտարակութիւն ամէն ինչի մէջ:

Յաջորդ առաւօտեան ճամբարամերձ հրապարակում, շարային պարապմունքներից յետոյ, զինուորական երդման արարողական ընթացքը կատարեցինք փորձական կարգով: Իսկ երդման արարողութիւնը տեղի ունեցաւ Ապրիլի 19ի Սրկուշարթի օրը: Հրապարակի կենտրոնում բարձրացող սիւնի վրայ ծածանում էին զերմանական եւ հայկական դրոշները: Ելոյթ ունեցաւ նաեւ մի գնդապետ, ըստ երեւոյթին Արեւելեան Լեզնոնի հրամանատարը: Ապա զորահանգէս ընդունուեց հրամանատարութեան կողմից՝ գումարտակի առջեւից տարուում էր նախ ստացուած գրուք:

Վերջից յետոյ, ըստ ընդունուած կարգի, գումարտակայինները քաղաքում ազատօրէն զրօնելու իրաւունք ստացան, համապատասխան արամազրութեամբ: Յաջորդ օրը մէկական՝ քառորդ լիտրանոց օդու շէր բաժանեցին (զրամով՝ երեք զլտոսի): Այնպէս որ՝ ամէնուրեք ազմուկ էր:

Բայց միւս օրն, ի Հարկէ, գարձեալ ուղի վրայ էին մարդիկ: Առաւօտեան լրին գոհնտաւ որմամբ գնացինք զու մարտակային պարապմունքներին: Մօտ 6 կիլոմետր անցանք անտառի միջով ու կանգ առանք մի ընդարձակ բացատում, այնտեղ էլ ճաշելով զաշտային խոհանոցից:

Այդ օրերին, գրեթէ ամէն երկրոյ, զուարճական երեկոյթ էր լինում ակումբում: Երբեմն ներկայ էի լինում: Փորձում էի կարգալ նաեւ ձեռքս ընկած որեւէ փոքրածաւալ հրատարակութիւն: Օրինակ՝ է. Ակնունու «Դեպի երկիր»ը կամ «ուսերէն ընթացիկ հրատարակութեան» զբոյժները: Եարունակում էինք պարբերաբար ներկայանալ կինո-ներկայացումներին:

Ապրիլի 23ին, Ջառկի նախօրեակին, ազատ էինք: Կէսօրից յետոյ վաշտի անձնակազմի կէսին թոյլատրուեց շաղաք զնայլ: Իսկ զեւ Ուրբաթն էր: Յաջորդ օրերն էլ առնական դրոյժ էին կրում: Եւ առհասարակ օրում էլ կարելի էր զուրս հիշել, քանի որ վաշտի կէսին մէկ անգամ, իսկ միւս կէսին էլ յաջորդ անգամ էր թոյլատրուած հեռանալ ճամբարից: Առանձնաշնորհեալ վիճակ:

Այդ ձևով է, որ 24ի Եարաթ օրը հոյս առնածներ զբօսայգում, որտեղ մարդիկ զանազան մանր զործերով էին զբաղուած. ոմանք ծաղիկներ էին քաղում, ուրիշները մանր կենդանիներէ համար խոտ հաւաքում, եւ այլն: Պատահում էին եւ սուսական երբեմնի բանակում ծառայած տարեց լեհեր, որոնց հետ կարելի էր զրոյցի բռնուիլ, զբանով իսկ լայնացնել սեփական ճմառնորիչը: Այդ կարգի թափառումներով անցկացրի եւ Ապրիլի 26ի Երկուշաբթի օրը, կէսօրից յետոյ: Լուսանկարչատանից վերցրի պատուէրած լուսանկարները: Կարեցի զբոսանտառները: Մտախալ զիս զուժ երկար զրոյց ու նեցայ մի լեհ զարեղազործի հետ, որը զարմանում էր, թէ ինչպէս ենք միմեանց ազատօրէն հասկանում:

Այդ օրերին լռեցի, որ ճամբարի ակումբին կից բացուի էլ «Հայ Լեզու-նականի Տուն», բայց ՀՀասցրի տեղեկանայ, թէ ինչու մե՛կ կայանում է նրա զերը առհասարակ:

Ապրիլի 28ի գրանցումից.

«... Առաւօտեան վաղ վերկացից (ծ. 4) անմիջապէս յետոյ ուղեւորեցինք Վիսլայի կամրջի մօտ: Մի դասակ (Առաջինը) գետնանցեց սակրաւորների կողմից պատրաստուած զինուորական (պարուսինէ) մուսկետների միջոցով: Ապա մեծ մասշտաբի յարձակում սկսեցինք, որն ընդմիջումներով տուեց մինչեւ ժ. 13ը: Միմշայժմ եզած պարապմունքներից ամենադժուարը: Ոտներս բաց են: Սկզբում արդէն բարձրացած արտերի եւ ցանած բանջարանոցների միջով էինք կտրտելով անցնում (սրտցաւաթիւն չկար ոչ ոքի կողմից). յետոյ՝ միայն գլխի ընկան եւ արգիլեցին: Մեր դասակը մի ժամով պատիժ-պարապմունք ունեցաւ (շարային եւ այլ սովորական): Հենց նոր ստորագրեցինք երդում ընդունելու համաձայն կազմած պարտաւորութիւնը՝ 813րդ մարտական գումարտակում հաշուելու համար»:

Ապրիլի 30ի գրանցումից.

«... Երեկուանից սկսած՝ գումարտակի (813) կապաւորներս օրական շափած մամ պարապմունք ենք ունենում: Դատարկ եւ անչափ հաճախային բաներ: Զգիտեմ՝ երբ պիտի ընկնեմ էջէ-շատէ պատշաճ շրջան: ... Այսօր առաւօտեան՝ Վիսլայից այն կողմ, անտառում: Համատարած ցնծութիւն, զարուն: Տափ է: Վառարանը վաղուց ի վեր վերցրել ենք (ձուածեղն ինքնաշէն եռատանու վրայ ենք անում): Մի քանի օր առաջ մի բազմազգ բազմութիւն հասաւ նամբար: Հայերը մնացին: Ասում են, նրանց մէջ կան բարձր գերիներ: ... Այսօր ծամբար հասաւ 2րդ գումարտակին ամբողջութեամբ: Երկու ամիս եղել են կերտանում, ապա վերագար-

U
111

ձեւ այստեղ՝ ամենայն հաւանականութեամբ կազդուրուելու եւ համայր-
ւելու: Արեւավառ դէմքեր, վստահ քայլումք, խրոխտ ձայներք:

*Մայիսի 1ի հաճախայ (ժ. 13-19) քաղաքային գրասենյակի ժամանակ ան-
ցայ աշխատողներէ ճամբարի մօտով, գերեզմանատան մօտով, որտեղ եւ թաղ-
ման արարողութիւններ էր, հասայ Չրդ գումարտակի դանուած տեղը, հան-
դիպելով որոշ թուով համադիւզացիներէ, գրուցելով ըստ կարգի եւ օրուայ
պահանջի: Ճամբար վերադառնալուց յետոյ կարդացի նշան Պէշիկթաշխանի
«Երգիծական» գիրքը, շփուելով, գրական մի նոր երակի:*

Մայիսի 5ի գրանցումք.

«... Նախանցեալ օրը միմչեւ ճաշ ազատ էինք: Ճաշից յետոյ ունե-
ցանք համազումարտակային տակտիկական պարապմունք, անտառում,
որից վերադարձանք գիշերը (12իմ). (ի դէպ, ազդանշանից յետոյ կրակելու
համար միւս վաշտերը պատժուեցին): Երէկ, նոյնպէս միմչեւ իրիկնադէմ
մանր-մունր քաներով էին գրազուած, որից յետոյ ամբողջ գումարտակով
զննցինք երբի (ընդհանուր առմամբ 15 կիլոմետր): Ծագկուն գիւղաս-
տան: Այսօր մեզմից մի փոքր խումբ մեկնեց այն քաղաք, ուր գնալու ենք
մենք, նախապատրաստական աշխատանքներն անելու: Աստիճանաբար
մեր հասանելիքը լրիւ ստացանք: Գուցէ (ինչպէս ասում են) վազը զննեմք:
Իրերը դասուորիկ ենք եւ սպասում... Ստացանք անձնանիշները (իմը
4624):»

*Գումարտակի տեղափոխութիւնն սկսուեց յաջորդ օրը, երբ մեկնեցին
միայն երկու վաշտեր: Դին մի այլ էջուն կազմուեց, որի մէջ տեղաւորուեցին
մեր վաշտը, շտաբային վաշտը եւ տարբեր վաշտերից հասարած մէկական
զասակներէց կազմուած մըր վաշտը: Վազուններէց շորտը (2ը երկրորդ եւ 2ը
երրորդ կարգի) մարդատար էին, մնացածը ապրանքատար: Պուլաւից շա-
մբուցեցինք իրիկնադէմին, անցանք Լիւրիկնով եւ առաւօտեան հասանք նշա-
նակուած վայրը:*

ՄԻՋԱՆԿԵԱՒ, ԲԱՅԱՏՄԱԿԱՆ ԽՕՄԻ

Պուլաւից շաբա միտ խացակայելուց յետոյ, Սեպտեմբերի
12ին, մեր գումարտակը վերստին գտնոււմ էր Պուլաւում, Բա-
ղամի մերձակայ անտառային ճամբարում, որտեղ մնացինք
միջիւ տմախ վերջը:

Այդ քանօրեայ ժամանակաշրջանին է վերաբերում այն
փոքրածալ հատուածը, իրրիւ յաւելուած:

*Պուլաւում մենք հիմնական ճամբար շմտանք, այլ տեղաւորուեցինք
նրանից մօտ 3 կիլոմետր հեռու արտարնակափայրային՝ Անտառային ճամբար-
ում (Վալդայադեր):*

*Դա անջուր, առօրեայ յարմարութիւններից դուրի մի վայր էր: Տեղ
հասնելու օրն իսկ, ժամը 14-21, քաղաքային արձակուրդ ստացանք: Եղայ
հիմնական հաւաքափայրում: Այցելեցին այնտեղ դանուոյ համադիւզացիներ-
ըն, նաեւ մտերիմ անձերի, մանաւանդ երբձնի պաշտօնակից ու բարեկամ
Թաղէօսին: Գիշերը տաղնապով անցկացրինք, հետուոր միջադէպերի պատ-
ճառով: Գումարտակի բոլոր վաշտերը, ի վերջոյ, միատեղուեցին:*

*Արամի փախուստից յետոյ՝ նրա ծառայողական տեղը բաց մնաց: Եւ
Ղեկավարութեան մօտ միտք յղացուեց ինքնաբերաբար, որ նրան փոխարի-
նեմ: Իրրիւ վաշտի «Տիեխնուողաֆի բերի»՝ հաշուետարի՝ գերմանացի են-
թասպայի օգնական: Այդ գործը մասամբ կապուած էր պահեստի հետ եւ ես
իմ հերթին շատ ջանքեր թափեցի այնտեղ եւս ինչ որ չափի հաշուատու մ եւ
կարգաւորութիւն հաստատուելու գծով:*

Պուլաին այս անգամ ինձ համար հրապուրիչ էր յակապետ մէկ առու-
մով: Պատրաստել էի որոշ թուով շափածոյ կտորներ (յօղու աններից անկախ),
ծանօթացել քարոզչական գտակի քարտուղարի՝ մի երեսասարգի հետ, և
խնդրել, որ գրածս ուղարկի ուր որ պէտք է: Նա էլ անմիջապէս քարեացակա-
մօրէն մեքենայրեց իր ձեռքն ընկածը և մէկական պատճէն յանձնեց ինձ:
Անպատեհին այն էր, որ մեքենայրու անը ինձ վրայ, իբրև հեղինակի, բոլորո-
վին ուրիշ տպաւորութիւն էր թողնում, քան ձեռագիրը: Իսկ անհամեմատ
տպաւորիչ էր: Հասկացայ, որ ինչպէս գրականութեան պատմաբանների հա-
մար ձեռագիրն է նշանակալի, տպագրից առաջ, այնպէս էլ հեղինակի համար՝
տպագրիչ կամ գոնէ մեքենայի՛րն է ամէնից կարեւորը, այլ ոչ թէ ձեռագիրը,
որն առանց այն էլ համար է ու ոչինչ չի նշանակում հոգեբանական մակարդա-
կով: Ընդդէմ է իմ յանձնած նիւթերը այնուհետև գրեթէ անարժանայն մնա-
ցին, բայց ևս գոնէ ունեցայ հեղինակային այդ զարմանալի զգացման փորձա-
ուութիւնը:

Մեր համարի զարպատ կողքով անցնող ճանապարհի մօտ շուկա-
յանման վաճառադաշտ էր ստեղծուել, որտեղ մօտակայ բնակավայրերից լի-
հերք գնադան ծառապուղներ (սանձ, խնձոր, սալոր) և բանջարապուտեղ-
ներ (պամիդոր) էին բերում ու ծախում: Աւելի բարձր գններով, քան քաղաքի
շուկայում: Իրա առաւելութիւնը միայն մօտիկ լինելն էր:

Սեպտեմբերի 16ի երեկոյեան Լեզոնի կինոդահլիճում ներկայացուեց
«Սամուէլը», չդիտեմ ու մ ճշակու մով: Ընդհանուր առմամբ յաջող և մակար-
դակային բեմադրութիւն էր՝ առկայ հնարաւորութիւնների սահմաններում:
Երևում էր, որ խաղացողները բեմին իսկապէս տեղեակ մտրդիկ են: Մէկ շա-
բաթ անց՝ Սեպտեմբերի 23ին, նոյն դահլիճում ներկայացուեց «Սասունցի
Դաւիթը», նմանապէս ներկայանալի մակարդակով, որը ևս գնահատուեց
Հանդիսականների կողմից, ինքնաբերաւ ու անկեղծ բացականշութիւներով:

Սեպտեմբերի 19ի կիրակի օրը՝ եղածներից ու թ համարի դացի կենտ-
րոնացածք ու յաջողեցրինք մասամբ լուսանկարուել համարի մօտակայ-
քում: Իսկ էլ սահուն գործ չէր, մէկն ուզում էր, միւր չէր ուզում, համապա-
տասխան պատճառարանութեամբ: Եւ առանց բացատրութեան էլ Հասկանալի
էր, թէ ինչու: Ո՞վ կարող էր երաշխաւորել, թէ ո՞ր լուսանկար ինչպիսի՛ ճա-
նապարհներից պիտի անցնի... Մի կողմից բնական էր կամենալը, միւս կողմից
էլ՝ զգուշանալը:

Յաջորդ օրուանից վերակուեցին շարային բնթացիկ պարապում նքն-
րը: Այս անգամ ևս չէի մասնակցում, որովհետև օգնում էի եմբաստային պա-
հետում, սահմանում կարողով:

Այդ օրերին, երեկոյեան դէմ, համարը միանգամից աշխուժանում էր:
Լեզոնականները թեթեւացնում էին սրտերը: Զուռնան նուագում, թմբուկը
զարկում, պարում էին ամենայն հունգով: Արու հաստերների թիւն անում էր
օրեցօր:

Սեպտեմբերի 23ին լեհական գրածները հաւաքեցին՝ մի այլ գրածով
փոխանակելու խոստումով (տեղափոխութեան կապակցութեամբ):

Սեպտ 25ին համարումարտակային հաւաքում՝ գուժարտակի հրամա-
նատար հասու պտման ՎոյՖը, հանրագումարի բերելով անցած ուզու գէպքե-
րը, նչեց մօտակայ անկիթները: Այնուհետև պարզուեց, որ մի շարք բնթացիկ
անկարգութիւնների պատճառով քաղաքային արձակուրդներն անհամեմատ
կրճատուել են ևս Հսկողութիւնն անբնականայնիչ շափով բազմապատկուել է:
Համարում ստանալուց յետոյ վաշտում աւարտուեց վերադասուրումը:

Սեպտ 27ին գարձակ շրջապարուեց քաղաք գնալ: Պարզուեց, որ որոշ
աարբեր գիշերը փախել են, մի քանիսն էլ կալտերի տակ են: Իրականում աւե-

8

լին էր պատահել: Որովհետև հրամանատարները կազմակերպուել և վճռել էին իրենց հետ տանել ամբողջ վաշտերը: Լուրը հասել էր հրամանատարու թևան և այդ քայլը խափանուել: Արդ, երբ առանձին ահաբեկներ էին փախչում, դա մարդկանց ազատ կամքի արտայայտութիւն էր համարուում չարքային դանդուանի մաս: Մէկն այսպէս, միւսն՝ այնպէս: Երբ ոեւէ բարձրաստիճան հրամանատար էր փախչում, դա ևս ինքնին բացատրելի էր համարուում: Քանզի կային մարդիկ, որոնք խորհրդային երկրում աչքի ընկնող դիրք էին ունեցել (ընդհանրաբարուցար, ևւայն), ուստի՝ նրանց մասին էր անընդհան համարուում, թէ և լաւ կը լինէր, որ նրանք առհասարակ բնաւ չեզոք չմտնէին: Ամէնից ահա՛ն ու սոսկային այն էր, երբ նման հրամանատարները զէնքի ու ժող. ամբողջ գործառններ էին շեղում իրենց ճանապարհից: Իսկ այդպիսի զէնքեր իսկապէս եղել են: Այսինքն՝ փախել են ո՛չ միայն սեփական կամքով փախչելու տրամադրութիւն ունեցողները, այլև՝ ճիշտ հակառակը՝ մտածողները, հարկադրանքի տակ: Այդ կանխորոշում է, որ մեր գումարտակն աչքի էր ընկնում որոշակի առանձնայատկութիւններով:

Այդպիսի խոր պատճառներով է, որ Անտառային ճամբարում գտնուելու վերջին օրերը պարզ չէին: Քաղաք ու հիմնական ճամբար գնալը մերթ թոյլատրուում, մերթ չէր թոյլատրուում: Պարապմունքները լինում ևւ չէին լինում: Հոկտեմբերի մէկին ճամբարամերձ կրակազծում փորձում էինք նոր ստացած հրացանները: Ետը որը գումարտակի հասաքում կոչով ունեցաւ Բնոյինից եկած մի քարոզիչ: Իսկ երեկոյեան համատարած օդերում էր, աշխուժութիւն, որի նմանը միայն մէկ անգամ էի նկատել՝ Լեզոն մտնելուց ի վեր: Դա իր տեսակի հրամեշտ էր Արեւելեան Եւրոպային ևւ նախադուր Արեւմտեանի համար: Ո՛չ միայն մեր, այլև բազմաթիւ ուրիշ շեղումական գումարտակների հակառակորդ նոր սկրուներով էր վճռուում, իրերի հրամայական թելադրանքով:

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՁԵԱՆ

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՏԵՍԼԱՊԱՇՏ ՑԱՆԿՈՒԹԵԱՄԲ

Ճամբուս վրբայ հին աշուն մր կ'արտասուէր,
 երբ քեզ տեսայ տենչանքի մր փոնմփին,
 ուր այլեքուդ՝
 կար նրբերանգ մր կարծես
 վազնչագեղ յուշերէս.
 Եւ կար ժպիտ մը քախծոտ,
 ուրուագծուած երազանքին իմ նախկին
 կախարդանքովն հեռայուշ...

Ես գգացի,
 քէ այն էակն ես գուցէ,
 որուն սիրոյն մէջ սնուցի
 քաղճանքները սազմնաւոր
 բերկրանքի մր բնապաշտ.
 կամ էացումն ես գուցէ
 այն սխրանքին կորուսեալ,
 որ ցրտաբեկ կարօտներու նամբեզրին՝
 կր հոյովէ քախծութիւն մր անիմաց
 հին աշունի մր հեւքով,
 եւ կր մզէ գիս կրկին՝
 նոր խոհերու արարչաստեղծ երկունքին...

Յնորայայտ դիմաստուե՞րն ես գուն արդեօք
 այն հրնուանքին ծաղկատի,
 որ օրերուս խորշակաշունչ ցաւէն ետք՝
 աննիւթացա՛ւ, սրբացա՛ւ
 խոհավայրին մէջ մտքիս՝
 իբրեւ տեսիլ շիրմային...

Տարփայարոյց նոյն յոյզերով յօրինուած՝
 արդեօք իմ ե՞րգն ես մոյառ,
 որ կր փնտռէ խաժամուծին մէջ կեանքին՝
 հոգմակորոյս նախերգանքն իր գոյութեան,
 նակատագրիս ճանապարհին ուղեկցող,
 հին մորմոքի մր նման...

Գուցէ ե՛ս եմ,
 որ ոգեպաշտ ցանկութեամբ՝

կ'այլակերպեմ անցելագեղ երագի՝
 էութիւնը քու ծանօթ,
 եւ կ'որոնեմ նայուածփիղ մէջ լուսաշուի՝
 դափնեխնդուն նոյն զեղումով
 եւ նոյն տենդո՛վ միանձնացած՝
 նարօտ մը սէր անփակտելի...

Ըլլա՛ս, ի՛նչ փոյթ, թէ պատրանք,
 բայց ես կը զգամ,
 որ դուն հեւքն ես բարախուն՝
 հին ցաւերու ցնորական քաղցրութեան.
 Ըլլա՛ս ի՛նչ փոյթ, թէ օտար
 եւ անանուն ձգտումներով շնչաւոր՝
 Ըլլաս էակ տարաշխարհիկ,
 բայց կը ցանկամ, որ առիւնքնս պահ մը զիս՝
 վայելչական քու յայտնութեամբ,
 դարձած հմայքն մարմնաւոր՝
 հին տենչանքիս շիրմահամբոյր առասպելին...

Թող աչքերուդ խորհուրդին մէջ լուսածիր
 գտնեմ կերպարն ամբողջական՝
 յախճապակեայ բեկորներուն անցեալիս.
 մեղակիցի մորմօճով
 բող նշանակէտը գտնեմ
 շեղագրուած տենչերու.
 եւ բմբռնեմ գոյապատմաբ ծածկագիր՝
 տառապանքի վիպայնութեան...

Զուգորդուած տեսնեմ քու մէջ՝
 իբրեւ եզրերն անբաժան
 նոյն էակից բնութեան՝
 յազքանակ եւ պարտութիւն,
 նշմարտութիւն, տարակոյս,
 հաւատք եւ վիատութիւն...

Թող վերժանուին ձայնիդ մէջ
 գրոյցները ծածկախօսի՝
 նակատագրի եւ մահուան:

Թող ներգգամ շնչառութիւնը քեզմով,
 կենսահոլով յիշողութեամբ տագնապող՝
 խղճմտանքի սազարթաշունչ այն երգին,
 որ կ'արտասուէ համբուս վրբայ
 հին աշունի մը հեւքով...

Գ. ԱՐԷԼԵԱՆ

«ՓԱԽՈՒՍ»

Ա. ԳԼՈՒԽ

1904ի աշնանամուտն էր: Անտոնին բակը բերնէ բերան լեցուն էր իր կայուածներուն բարիքնե-
րով: Հոն էին նաեւ ընտանիքին անդամները, փեսաները եւ Աննիկին փեսա-
ցուն եւ կեսուրմայր ըլլալիքը:

Տօնական մթնոլորտ մըն էր: Հանելի էր այդքան առատ բերքի եւ առա-
տու թեան մէջ թաղուիլ, հակառակ աշնան ճնշումին, որ մթնոլորտը կը լեցնէր:

Անտոն ծխախոտին շորցած շարոցները կը քննէր եւ կը դատարկէր: Ընտիր ծխախոտ էր, գեղին լայն տերեւներով եւ բուրու մնաւէտ: Լաւագոյն
շարոցները մէկ կողմ կը դնէր: Լման ձմեռ մը կար իր առջև: Ինք, իր կաւը
Այսա եւ Գարապաճազենց փեսաները, խնամիները եւ բարեկամներ պէտք ու-
նէին ծուխի: Չմեռնային երկարատեւ անդործութեան օրերուն, ծխախոտը
շատ կը սպասէր:

— Ստամպուլի աղաները ինձմէ լաւը չեն,— կը մուտաբ յիտնամեայ
Անտոն ամէն անգամ, որ ընտիր շարոց մը մէկ կողմ դնէր: Անոնք թող Սամ-
սոնի ծխախոտ ծխեն:

Կը վերցնէր Գալատուբանի ազնուագոյն ծխախոտին գեղին շարոցը,
դէմքը կը մխրճէր մէջը եւ կը ներշնչէր անոր բոյրը: Լիւթոք ներշնչու մէն ետք,
զարձակ կը կրկնէր.

— Ստամպուլի աղաները թող բնկոյղի տերեւ, պանանի տերեւ ծխեն.
Ճեղք չէ՞ այս ապրանքը Ստամպուլ զրկել:

Ճիշդ է, որ պեռական սեծիին կոյտը կը բարձրանար հետզհետէ, բայց
իր կոյտն այ կը մեծնար թէ՛ քանակով եւ թէ՛ մանաւանդ՝ որակով: Չէր մոռ-
նար հաշիւը ստորոյն նու իրցուններուն: Կար գիւղին քահանան, կար պատա-
կին ճմիւտիքը, կար Հասան Չաւուշը. կար ու կար: Ատոնց բոլորին «արդար»
բաժինը հանել պէտք էր. ասոր համար էր, որ իր կոյտը կը բարձրանար:

Երկար ու միապագազ ձմեռը ո՛ր որ էր պիտի հասնէր. որո՞ւ հողը, երբ
կար այս սքանչելի ծխախոտը:

Քիչ անդին, Աննիկի փեսացուն խաղող կը ճմէր տախտակէ խոշոր
հնձանի մը մէջ: Ետիվարին ծայրերը ծունկէն վեր բարձրացուցած՝ ան կը ջա-
նար իր ու մը ցուցադրել: Իր լայն ներբաններուն տակ, «զայլամտար» եւ
«չնդէկ» խաղողի հատիկները կը ճզմուէին եւ գուրս կու տային ամբողջ ամառ
մը իրենց բջիջներուն մէջ կապճաւորուած շարքեր, տուտ հիւթի մէջ լուծ-
ւած:

Հակայ տաշտը կ'ենեւեփէր թիչ անդին, յատուկ օճախին վրայ: Անտոնի Քաշեր խնամին, ծակ-ծակ մեծ շերեփը եւ ջրադրու մը ձեռքին, կը փանար «խօսք» Հասկցնել ուս պին, որ հասուննայու վրայ կը կարծէք եւ կը փորձէր գուրս խու ժեյ տաշտէն: Ոոյ արչաւ մըն էր: Քաշեր խնամին հետզհետե կ'արա-
 դացնէր իր ձեռքերուն շարժու մները, մինչ մի ս կողմէ հետզհետե թանձրացող ուսպը կը սպտոնար խոյս տալ կրակէն: Տարածուող բոյբը կ'աւետեր ուս պի փրփուրին ճճամանու մըր: Ատոր համար ալ, նոյն եւ դրացի թաղին մանուկ-
 ները գափնիքի ճիւղով եւ տերեւով յատուկ գգայիկներ պատրաստելու վրայ էին:

Անտոնին կինը, Քաթուն, կարծէք գողու նի, խաղողի հի թէն մասեր կը վերցնէր գտիչ կաթնային մէջէն եւ կը շեցնէր սպիտակ տոպրակի մը մէջ, որ կախուած էր մօտի թթկնիին մէկ ոստէն: Քացախ կը պատրաստէր Քաթուն: Ահագին թթուալի պէտք պիտի ունենար այդ ձճեւ. մէկ-երկու ամիսէն Աննիկ հարսնու թեան պիտի երթար վերի թաղը, Եղեկէին: Որքան թթուալ պիտի սպտէր:

Հարսանիքին նախատեսութեամբ, Անտոն կարաս մը խաղողի, կարաս մըն ալ թու դի օղի մէկ կողմ դրած էր անցեալ տարու ընէ:

Կարապետ տղան, մէկ հատիկ տղան, զբաղած էր գինիի ապակեայ Հակայ կարասները հականեխելով: Ծծմբափոշին այրելով կը մացնէր կարասէն ներս, այնոր կապոյտ բոցով արտադրուած ծծմբային կազով մանրէնէն ձեր-
 բազատուելու համար: Տարսնի գոլէճի ու սանոց էր Կարապետ: Հոն սորված էր հականեխու մի այս ձեւը եւ, առաջին անգամ ըլլալով՝ կը կիրարկէր գայն Քեասպի այս խուլ անկիւնին մէջ:

Ամբողջ տարի մը ապակեայ այս կարասներուն մէջ պիտի եփէր գինին եւ համովնար: Իսկ այս տարու ան խմուելիքը անցեալ տարի պատրաստուած էր:

Անտոնին ամուսնացած մէկ աղջիկը, Ռոզան, նոյն առաւօտ որոաց-
 ւած գիրուկ թոշու նները կը փետտէր: Անոնց միտք, գափնիքի պտուղի բոյբով օծու ն՝ պիտի ծառայէր տղոց խրախճանքին: Տղաքը բարի ճանապարհ պիտի մաղթէին Կարապետին, որ երկու օրէն պիտի մեկնէր դէպի Ազրբէյը Հոյսին՝ Տարսնի գոլէճը: Արդէն միասնաբար որոացած էին թոշու նները, անագին ազճու կով լեցնելով Հակայ ձորը: Ռոզա կ'անհիծէր իր բախուր անոր համար, որ թոշուն փետտել չէր սիրէր, եւ անաւասիկ իրեն վիճակուած էր այդ գործը: Եթէ չըլլար Կարապետ եզրօր սէրը, մէկ թոշուն իսկ չէր փետտէր: Իսկ հիմա կ'աշ-
 խատէր: Մանր եւ փափուկ փետուրներն ալ յատուկ տոպրակի մը մէջ կը լեց-
 նէր, Աննիկի հարսնու թեան բարձին համար:

Կարապետի շատ մօտայնու մեկնու մն էր, որ ու բախու թեան մթնոլոր-
 տը կը խոռովէր սրտի թեթեւ ճճլու մով:

Մէկ հատիկ տղուն Տարսն մեկնու մը ծանր կը կշտէր Անտոնին սրտին վրայ, բայց եւ այնպէս, թէ՛ իր եւ թէ՛ տղուն ու սու միատենչու թիւ նր կը յաղթա-
 հարէր զգացական արգելքները: Կարապետին մէջ ուսման սէրը կրակ էր. պէտք էր զոճացում տալ այդ տենչին:

Անտոնի երկրորդ մասնազու թիւ նը կու պար իր Աննայէն, որ հինգ ազ-
 ջիկներուն մէջ իր մէկ հատիկն էր: Կրտսերն էր Աննան եւ իրմէ առաջ տակա-
 շին երկու քոյրեր ուներ, քայց ինք, պզտիկ Չատիկը առաջ բերելով՝ քոյրերուն կարգը խլած էր: Անտոն խորունկ սիրով մը կապուած էր Աննիկին: Այդ նշան-
 տուքը էր սրտովը չէր. ոչ ալ Աննիկի սրտովն էր: Աննիկ, պարապաներու բե-
 րու մով՝ նշանուած էր վերի թաղէն Եղեկէին հետ: Հայր ու աղջիկ այս մասին իրարու հետ խոսած չէին, բայց իրարու սրտերը շատ լաւ կը կարգային:

Բարձրահասակ, կարմիր այտերով, մեղրապոյն խոշոր աչքերով՝ ան

առաջին իսկ ակնարկով կը գրաս էր գիմացիներն սիրտը: Անբացատրելի բան մը ունէր սա աղջիկը: Համբար գիտի որն սահմանէն անդին տարածուած էր: Ճամբին անցնող երթտասարդներուն նմուշազն էր դոնկ աչք մը տեսնել զայն, նոյնիսկ նշանուելն ետք: Նշանածը նախանձէիներու շարքին անցուած էր առաջին մէկ օրէն: Տղան պարզապէս երջանիկ էր: Մա՛նաւանդ երջանիկ էր Եղեկէլին մայրը, իր մէկ հատիկ տղուն այսպիսի շնաշխարհիկ հարմարուած զգումը բլլալուն համար: Անտոն չէր ուզած Աննիկը տալ: չէր ուզած կարգը խանդարել, բայց Եղեկէլին ծնողները պնդած էին եւ դրած նշանը:

Այս խնդրին մէջ մաս ունեցած էր նաեւ Աննիկին մայրը, որ Եղեկէլին բարեկեցիկ ծնողներ ունենայր, անոր մէկ հատիկ բլլալը մեծ առաւելութիւններ նկատած էր: Ձեռով մը, գաս ազրած էր եւ գործը յաջողցուցած, հակառակ Աննիկի լուր բնդ գիմուքեան:

Երկու տարի անցած էր նշանուածքին վրայէն եւ հարսանիքին թուականը ճշդուած էր: Երկու ամիսէն, երբ զաշտային աշխատանքները վերջացած բլլային, տեղի պիտի ունենար հարսանիքը: Բայց ի՞նչ հարսանիք: Պաշտօն խնամքին երեք խոյ եւ չորս ուլ պատրաստած էր: Վեց ամիսէ ի վեր աչքի լոյսի պէս կը խնամէր եւ կը պարարտացնէր զանոնք: Օղին Որոնդէս գետին պէս պիտի հոսէր: Նոյնիսկ գնումը թմրեցնողներու հետ պայմանաւորուած էր: Ձոյզ թմրուիկ պահանջած էր: Տղուն շայտարք ոչ թէ Աննիկէն, այլ Իսկէնտերունէն փերելէ տուած էր. դու ա մետաքս: Հարմարութիւն հազուադէպ ալ արդէն իսկ խօսակցութեան առակայ դարձած էր: Վերի եւ վարի բոլոր թաղերուն աղջիկներուն խօսակցութեան միակ նիւթը Աննիկի հարսանիկան հազուադէպ էր այդ ամիսներուն:

Իսկ Անտոն հիմա չէր ուզեր հնձանին կողմը նայիլ: Եղեկէլ ուժ կու տար իր ներքաններուն եւ սրունքներուն: Ազուոր տղայ էր. շա՛տ ազուոր, բայց Անտոնին սրտովը չէր այս տղան: Թէ՛ կը մեղքնար գիտէր եւ թէ հակակրանք կը զգար անոր հանդէպ: Ինք եւս չէր կրնար բացատրել այս հակակրանքին պատճառը, բայց եւ այնպէս օրէ օր կ'աւելնար անիկա: Եթէ կարենա՞ր ետ բնել տալ նշանը, բայց զժուար, նոյնիսկ անկարելի բան էր անիկա: Ամբողջ երկու տարի փեսացու եւ ինամի խաղցնելէ Լուք, ի՞նչ պիտի ըսէին մարդիկ:

Անտոնի կիներ ու բախ էր այս կարգադրութեամբ: Անճաշակութեամբ կարելի չէր մեղադրել գիտէր: Բնա՛ւ. Եղեկէլ լաւ տղայ էր: Պաթուս ինքզինք հպարտ կը զգար Պաշտօնի պէս խնամի ունենալուն համար: Հապառակներէ՛րը: Մարդիկը պէտք էր ցածնէն աւելի ոսկեղէն բերած էին: Արէլինց Հաննոյին հետ միջնեւ իսկէնտերուն զացած էին ոսկեղէն բերելու համար: Օղերը, մատանիները, ապարանջանները, ճակտի մանակար՝ օքանչիլի էին: Հոյսերուն մէջ կը փայլէին եւ Աննիկի կարմիր թուշերուն յաւելեալ հմայք կու տային: Խնամքները, մեծ ու փոքր առիթներու, ոչ թէ ափսէներով կը բերէին թերթուշի, (փաղաւայի) տեսակները, այլ՝ նոյնիսկ պղինձով: Պաթուս կը զանդատէր, կը խնդրէր, որ այդքան լոտլու թիւն չընէին, բայց խնամիները յաջորդին աւելի շատը կը բերէին: Թէ՛ տեսական եւ թէ՛ նախնական մտքուր գործ կը բերէին ու կը բերէին: Պաթուս օրական եօթը անգամ կ'աղօթէր, Երկնաւորին փառք տալու համար: Որո՞՞ ձեռք կ'անցնէր այսպիսի փեսացու:

Իսկ Աննիկի ընկերու հինկը օրն ի օր ն երանի կը կարգային իրեն: Ամէն շերանքի՛ն հետ, կարծէք թէ շերտ բլլարք կ'ըսէին անոնք:

Սակայն Աննիկ, հակառակ այս բոլորին, գո՛ւ չէր. իր բախտը զմիտ բան մը կը նկատէր: Ձեր կրնար ինք իրեն բացատրել իր կեցուածքին պատճառը, բայց այդ էր մերկ իրականութիւնը: Եւ ո՛րքան անցնէին օրերը, այնքան աւելի կը խորանար հակակրանքը իր մէջ: Դժուարագոյնը այն էր, որ այս հակակրանքը չէր կրնար բացայայտել: Բարեբախտաբար, ըստ ընկալեալ սովոր

րու թեան, նշանածները արտօնուած չէին առանձնանայու եւ կամ խօսակցել-
լու: Հակառակ իր բմբուռն մտերուն, գո՛չ էր այդ սովորու թեանն. կր խնայու էր
իրեն նշանածին պէս մարդու մը հետ յարաբերիլ...

Շատ կ'ու գէր հօրը բացուիլ: Հայրը արտակարգ սէր կը ցուցարերէր
իրեն հանդէպ: Մասնայատու կ'ընէր մը կար երկու քին միջև: Ամէն անկամ, որ
չու կայ կամ Անտիոք երթար, առաջին անգամ Աննիկին նուէրը կը պատրաս-
տէր: Աննիկ յատու կ'առնէր ազատանքով մը կը դիմու որքը հայրը: Հակառակ
այս իրողութեան, ազնիւր պէտք եղած քաջութիւնը չկուտու հօրը բացու էլու:
Իսկ հայրն ալ չէր բացուէր ազնիւան, վախճալով, որ հասանարար իր գրգայու մ-
ները կը խարթին գինք:

Աննիկ, որքան որ իր կէցուածքը անբացատրելի կը գտնէր, միւս նոյն
ատեն կային կարգ մը պատճառներ, որոնք կ'արդարացնէին իր կէցուածքը,
անչու շտ իր գրտակիցին եւ կամ թերեւս ենթագրտակիցին մէջ:

Աննիկ խորապէս կ'ատէր իրենց պիղը: Երկար ու խոր ձորի մը մէջ ին-
կամ՝ այս գիւղը աշխարհէն կտրուած, անտանելի տեղ մըն էր: Մինչ իր համա-
գի: զացիները, նոյնիսկ բնտանեկան պարագաները, խոր սէր ունէին գի: դին
հանդէպ: Նոյնիսկ իր կարապետ եղբայրը, Տարսոնի պէս պոլճական քաղաքին
մէջ կը տուտայէր իր գի: դին կարտով: Կը յիշէր լեռներուն անբացատրելի
մանիշակագոյնն ու կ'պոյտը: Մայրամուտի ոսկին, որ կ'օձէր լեռ ու ծով,
նոյնիսկ ու սման իր տեւը կը գանդ աղէցնէր կրքմէ: Կարաւներուն, ցախա-
բիկներուն, լուսերուն եւ տեսակ-տեսակ թռչու ններուն, որոնք այնքան առատ
էին Գայատուբանի ձորին մէջ, հետոս որ Տարսոնի մէջ, իր ականջները կը լեց-
նէին իրենց կարգ ճկով եւ գայլայլներով: Կը յիշէր վայրի բնութեան մէջ իրենց
կատարած որտորութիւնները եւ կը տատայէր:

Իսկ Աննիկ, չքնաղ ազնիւր Անտոնի, գրեթէ մինակը կ'ատէր այդ ձորը,
որուն սմանախույ մէկ անկի: Երբեք ան չէր իրենց: Իրենց թաղը ունէր իր
մեծնային քառասու նըք, որ շատ աւելի անտանելի էր, քան Մեծ Պահլէ քա-
ռասու նըք: Մա, Տեառնդատալին նախորդող քառասուն օրերն էին, երբ
արեւը ոչ իսկ ճառագայթ մը կը նետէր Անտոնի տան կողմը: Հետուէն կ'երևէր
լոյսը, բայց անոր ոսկեգօծ ճառագայթները կը գրգայուէին իրենց: Ահա ինչ
ծմակ կ'ըլլար այդ չըջանը: Գե՛մքերը կը գայկանային. մարդոց տրամադրու-
թիւնները կը խանգարուէին: Իսկ Աննիկ ու գրակի կը սարսափէր այդ պաղ
քառասու նըքն. ատոր համար, փոքր տարիքին, աշխուժով կը մասնակցէր
Տեառնդատալի խաղերուն. հակառակ ձորը բազմաթիւ պատուիրաններուն,
նոյնիսկ տոց հետ կրակին վրայէն ցատկելու մրցումին կը մասնակցէր:

Հորիցոնագուրիկ ձորը կը ճնչէր, ծանր կը ճնչէր Աննիկի սրտին վրայ:
Արեւը հագիւ ծագած, կը գիժէր գլկի ծով: Կ'ու գէր անոր լոյսովը յազենայ.
կ'ատէր ձէթի ճրագը, որ կարծէք արեւ ու լոյսին ծագուն էր:

Իսկ լեռները, կարծէք ամէն վայրկեան վրան պիտի իյնային եւ թազէին
գինք հոկայ ժայռերուն տակ: Երբեմն կը կարծէր, որ շնչահեղձ պիտի ըլլար:

Իր միակ միտքարու թիւնը ծովն էր: Ի՞նչ ծով, ծովու ետանկիւն պատատ
մը, որ իրենց քակէն կ'երևէ էր: Լսած էր, որ իր տեսածը հոկայ ծովուն մէկ շատ
չնչին պատատիկն է. եւ թէ՛ մեծ ծովուն կը յաջորդէր այլ ծով մը, շատ աւելի
լայնատարած եւ կատարի: Նոյնիսկ գիտէր, որ այդ ուղիներուն միւս ափին
վրայ կը գտնուէր հոկայ երկիր մը, անսահման ու մեծ: Իր համապիղացիներն
ոճանք հոն գացած էին. ոճանք վերադարձած էին: Ա՛խ, եթէ ինք եւս տղայ ըլ-
լար. կ'երթար հոն, գրամ կը հասար, այնքան շատ, որ վերադարձին, վերերը
տեղ մը, ո՛չ միայն տուն մը, այլեւ նոյնիսկ թաղ մը կը կատուցէր, իրեններուն
համար: Այսպիսի խենթ երազներ կ'ու նենար երբեմն: Որքան քաղցր պիտի ըլ-
լար հասնիլ ծովուն, բնդարձակ ծովուն:

Իսկ իր նշանածը այլ երազ ու ներ. առկա ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ իրակա-
նացուցած էր իր կրազը: Վերի թաղին մէջ մեծ տուն մը շինած էր իրեն իր հայ-
րը: Ամբողջ թթաստան մը ատաղձի փրածել տուած էր. տոկուն տախտակա-
մած, տոկուն էր զեղեցիկ զուտներ եւ պատու հաններ շինել տուած էր հայրը:
Այդ տան մէկ բան կը պակսէր՝ Աննան. ան այդպէս ամիս հոն պիտի մտնէր-
այդ ձեւով կրազ պիտի շմար իրեն այլևս. ամէն բան, որ զեղեցիկ էր, իրը
եղած պիտի ըլլար:

Աննիկ այլ բան կ'երևակայէր: Նախ այդ տունն էր ծովու այդ պատա-
ռիկն ալ չէր երևի եր. հոս, իր հօրը տունն էր գոնէ այդ մէկը, փոյթ չէ թէ իրեն
երազ, կը տեսնուէր: Փեսացուին նորաչէն տունը եւ յաւելեալ ոսկիները պար-
զապէս առեւտրով պիտի ճնշէին իր վրայ: Պիտի խեղդէին իր երազները:

Ո՛րքան մտանար նայեմք ամիսը, այնքան առեւտրով կը կծկուէր սիր-
տը: Եւ հիմա, երբ իր շուրջ կեանքը կ'նոսրէր, ինք, առանց սրտի, նստած էր
իր գործին...

Նեղիկ ճամբու նկարին, թիւ մը բարձրը, նուրի նակազ զէջ մը լեցուցած
էին: Տեսաւ-տեսակ նուրերուն կոյսը խարոյկի ապաւորութիւն կը թողուէր:
Աննան նստած էր զէջին զիմայ եւ կը գատէր տարբեր տեսակի նուրերը:
Քաղցր նուրերը, կանաչ կեղևով, մէկ կողմ կը դնէր. ասոնք շատ տոկուն ըլ-
լալով, մինչեւ գարուն կը պահուէին: Թթու նուրերը ատանձին կոյս մը կը
Պագմէին. ասոնք վազն իսկ պիտի վերածուէին կիտրոնը փոխարինող համով
հիւթի մը: Թթու ալ նուրերը երբորդ կոյս մը կը կազմէին. ասոնք եւս, իրենց
խոշոր ու կրակի գոյն հատիկներով, ու տեղու համար կը պահուէին: Աննան
ու տուելիք նուրերը, քաղցրներն ու թթու ալները, շարոց-շարոց կը կապէր:
Շարոցները ունէին նաև զեղապիտական արժէք: Աննա, շատ ընկալեալ սովոր-
ութեան, իրեն հետ պիտի տանէր, իրեն արժագան, շարոցներէն մաս մը: Այս
սովորութիւնը սակայն, անդուհանրով կը լեցնէր իր սիրտը: Կը փափաքէր, որ
բոլոր նուրերը երթային, իսկ ինքը մնար եւ ծովու պատկերէն շնորհակարտ...
Թէև կուզէր միանգամայն զիջուի իր հոգեկան ձեռնարկին ծախսութեան քառա-
սունքի այդ քառարանէն ու երթայ ընդարձակ հորիզոնով տեղ մը, բայց ծո-
վուն պատկերը չկորսնցնելու համար, յանձն կ'առնէր մեայ հօրը տունը...

••

Վարէն՝ ջորիներու բոժոժները արթնցուցին Աննան իր երազին: Ծովու
թաղէն միջապատուց կը փոխադրէին՝ հնձան տանելու համար: Անոնք, ջորի-
ները վեր, վեր կ'երթային. կ'երթային տեղ մը, ուր հորիզոնը լայն էր. լեռները
օրն ի բուն վրայ իջնալու սպառնալիքը չէին կարողար. ընդհակառակն, թիւ մը
հետոն կանգնած՝ երազներդ կ'օրորէին: Աննիկ, կարճ ժամանակամիջոցով,
երկու անգամ գացած էր վեր եւ սիրած էր գայն: Որքա՞ն պիտի ուզէր, որ ջո-
րիպանը զինք եւս վեր տանէր եւ արեղակին թիւ մը առեւտրով մտնէր:

Երիտասարդ, թիկնեղ ջորիպանը գլխիկը կը հետուէր իր գոյգ ջորիներ-
րուն: Ան չուներ Եղեկէին բարեմասնութիւնները: Աննան չէր ճանչնար գայն-
լուստ էր իր մասին: Գիտէր, որ համեմատաբար բարեկեցիկ ընտանիքի զաւակ
է: Նաև գիտէր, որ իր նշանածին մէկ բարեկամը փոխուցուցած էր ջորիպանին
նշանածը: Ատոր համար, ջորիպանը տեսուր երգեր մուտայով կ'երթէր կէտ
նեղիկ ճամբէն:

Ձեռք պիտի ի՞նչ բանէ մզուած, այդպէս, գրեթէ բնազդաբար, Աննիկ
նուր մը նստեց ջորիպանին ուղղութեամբ: Նուրը ինկաւ եւ փշուռեցաւ:
Անակնկալի եկած՝ ջորիպանը գլուխը վեր առաւ. երկրորդ նուր մը կ'իջնար
առջևը. աս այլ ճեղքուեցաւ եւ կարծիք ջուրը սկսաւ հոսիլ:

— Վա՛յ անճարակ, բռնե՛, բռնե՛:
 Աննիկ երբորդ նուս մը եւս նեակց: Նուսը օրեկանին մասներուն
 ծայրը պակալով ինկաւ գետին:

— Չո՞՛ր կ'ուզես բոխր: սպասե՛ վայրկեան մը:
 Աննա փութաց օրհոր, մեռալով զոչըրդու բաշտեց եւ, ջրաղդու մը լից-
 նելով՝ տարաւ օրեկան Քերորին:

Այս վերջինը, անակնկալի եկած եւ շփոթի մասնուած, սպասած էր Ան-
 նային:

— Եստ չփերու շանն էս եղեր,— բաս: Աննա,— նշանածդ փախցնելու
 իրաւունք ունին եղեր. երբ նուս մը շնա կրնար բռնել, նշանած ինչպե՛ս պիտի
 պահու: Խճե՛ եւ վեր կկուր: Հիմա փրփուր պիտի հանեն մերինները: Եկո՛ւր
 կեր. նուս չկրցար բռնել, պոնի փրփո՛ւր կեր:

Աշխատանքի իր հազուատին մէջ՝ Աննա, վայրենի գեղեցկութիւն մը
 ունէր: Անոր աչքերուն հմայքէն ձերբազատուիլը դժուար բան էր: Քերոր,
 աակաւին իր շփոթէն չէր սթափած. հետեւեցաւ այս աստօրինակ հրաւերին:

— Զորիներդ կապէ՛, ա՛յ աղայ. անոնք այ կրնան փախիլ:
 Զորեկանը կապեց օրեկանը եւ հետեւեցաւ հրաւերին...

— Փրփո՛ւր, փրփո՛ւր, հասե՛ք, սուկի՛ փրփուր:
 Կարոն էր, Աննիկին կզրայր: Ռուպր եփած էր եւ փրփուրը կր հանէին:

— Եկո՛ւր, ինծի յափ թաղցր է՛. եկուր կեր,— խայթեց Աննան: Իսկ ջո-
 թեկանը, հլու—հնազանդ կը հեակէր այս աստօրինակ աղջկան:

Վերը, կրակի վրայի հսկայ տաշտէն պարպուած ուսպր մեծ ջրաղդու—
 մով կը խառնէր Կարոն: Կը լեցնէր ջրաղդու մը եւ կամաց—կամաց ձեռքը վեր
 բարձրացնելով, տաք ուսպր ետ տաշտին մէջ կը թափէր: Զրաղդու մը իր բարձր
 հասակէն աւելի վեր կը բարձրացնէր եւ կը պոռար. «Փրփո՛ւր...»: Ռուպրն
 ջրփոթումէն կը կազմուէր զեղին փրփուրը:

Քիչ անդին, փոքրիկները թաղին, զափնիի տերեւներով շինած իրենց
 դաշտիկները ձեռքերին բռնած՝ անհամբեր կը սպասէին: Հապի ջրաղդու մը
 վար դրած, Կարոն թոյլ տուաւ, որ փոքրիկները մտանան: Անհամբերութենէն
 ջրային զարձած փոքրիկները յարձակեցան փրփուրաղէզ տաշտին վրայ եւ
 սկսան ճաշակել փրփուրը: Երկրորդ անգամ մը եւս փրփուրաց տաշտը Կարոն
 եւ փոքրիկներուն կերցուց:

Մինչ այդ, տանտէրը, Անտոն, անկեղծ ջերմութեամբ մը ողջու նեց Լեր-
 առտարդ ջորեկանը: Անոր հորը լաւ ծանօթ էր. ծանօթ էր նաեւ անոր ապրած
 ողբերգութեան: Աղուսը շարոց մը ծխախոտ վերցուց եւ մեկնեց Լերառտար-
 դին:

— Գիտե՛մ, որ դուք այ լաւ ծխախոտ ունիք, բայց այս մէկը, Գայատու—
 բանի ծխախոտը, ինչպէս գիտես, բացառիկ է: Տար ծխէ եւ միշտ յիշէ գիս,
 տղաս. հայրդ շատ լաւ մարդ է. իմ կողմէս մասնաւոր բարեւ կը տանին իրեն:
 Միտան շատ լաւ օրեր անցուցած ենք:

— Ենորհակալ եմ, Անտոն է՛մքի. թող Աստուած ու՛՛՛՛ չձգէ: Սքանչելի
 ծխախոտ է՛. շա՛տ փառաւոր բան է:

— Անուշ սրտով ծխես, տղա՛ս: Մեր պետութիւնը Ստամպուլ կը տանի
 Գայատուբանի մեր ծխախոտը, այնտեղի փաշտներուն եւ հանրամենքուն հա-
 մար: Անոնք թող ուրիշ բան ծխեն. լաւ աղոյն շարոցները քեզի պէս լաւ մար-
 դոց կը վերցնեն նախ, ապա՝ իմ ընտանիքիս: Անուշ լլլայ, տղա՛ս: Անցիք,
 փրփո՛ւր կեր. համոզ բան է:

— Ենորհակալ եմ, Անտոն է՛մքի, թող Աստուած զիւր պէրէքէթըս ան-
 պակաս ընէ տունէդ: Եստ շնորհակալ եմ:

Աննան իր նուսի գէղին անցած էր: Հիմա իր սայտերը աւելիով շատա-

յ ու նա՞մ էին. երկու կրակներ՝ Աննան և նուսի կոյտը գե՛տ դիժաց նստած էին:

Քերոր, ջիշ ժը տնտնաց. կարձեք չէր ուզեր մօտենալ փրփու բին: Այս սիրայիբ բնդու նկու: թիւնը տակնու վրայ բրած էր գինք: Անտոն ոտքի էլլաւ և, ձևոքը Քերորի ուսին զրած՝ մօտեցուց տաշտին: Հի՛մա, Աննիկին փեսացու նստած էր ջրաղցու ժը և փրփու բը կը դիզէր տաշտին մէջ: Աս ալ Հասակա որ էր. ուս պը ջրփիժելով վար կը հոսէր և փրփու բը կը բարձրանար տաշտին մէջ: Ու թանկին ն խոռոչիկներով փրփու բի Հասիկները իրարու վրայ դիպու էլով կը բարձրանային: Քերոր բարևեց ներկաները: Անտոն պատուիրեց լաւ հող տանել Քերորին, որովհետև հօրենական բարեկամներ էին:

Ու բիշներու հետ մօտեցաւ տաշտին և ղափնիի տերև: ով ժը սկսաւ քաղել փրփու բը և ուտել: Փրփու բին խոռոչիկները կը յիշեցնէին Աննիկի լայն ու խորու նկ աչքերը: Ետտ Համով էր, քաղցր էր, քա՛ղցր: Իսկ Աննա ինքզինք այդ փրփու բին չափ քաղցր նկատած էր...: Դժուար բան էր այդ փրփու բը ուտել. քաղցրութիւնը սիրտ կ'առնէր...: Հազիւ քանի ժը տերև փրփու բ կերած՝ քաշտնեցաւ: Տակնու վրայ էղած էր: Ի՛նչ բակ ուղած էր Աննիկ: Նշանուած աղջիկ ժը, ի՛նչ չամարձակու թեամբ իր քաղցրութիւնը յայտարարած էր: Անտոնի մարմնութիւնն ալ շփոթեցուցած էր գինք: Ինք յաճախ այդ ճամբէն կ'անցնէր: Իր և Անտոնի փոխանակած բարևները արագ և սովորական բաներ էին: Իսկ հի՛մա բացատրիկ ջերմութեամբ բարեւած էր գինք Անտոն: Արդեօք կը մեղքը նա՞ր իրեն Անտոն:

Աննիկի կեսուր բլլայիբը նկատած էր աղջկան շարժումները: Չեր տեսած նուս նետելը, բայց հետևած էր անոր, երբ ջուր տարած էր ջուրեպանին և ապա առաջնորդած էր զայն վեր: Անհանգիստ էղած էր, բայց հանգստացած էր, երբ Աննիկ սուսիկ-փուսիկ վերադարձած էր իր գործին, առանձին ձգելով Քերորը: Ինչ որ կ'անհանգստացնէր գինք, այն էր, որ ջուրեպանին նշանածը փախցնողը իր տղուն բնկերն էր. իսկ իր տղան մաս ունեցած էր այդ գործին մէջ: Ու բիշները չէին գիտեր, բայց ինք յա՛տ լաւ գիտէր:

Եզնկէլ, յանցապարտի պիտակցութեամբ, Քերորին մօտենալը տեսնելով, ջրաղցու ժը ձգած և հեռացած էր. ջուր խմելու պատրուակով: Այս բոլորը արագ կատարուած էին:

Քերոր կ'ուզէր վայրկեան առաջ հեռանալ, հակառակ իրեն վերապահուած ջերմ բնդունելութեան: Չեւով ժը, կրցաւ վերադարձի ճամբան բռնել: Աննիկ նստած էր նուսի գէզին առջև, քաղցրը թթուէն զատելու համար...: Քերորի միակ էլքը այդ կոյտի առջև էն կ'անցնէր:

Աննիկ, խոշոր կարմիր նուս ժը մեկնելով տղուն՝ շատ արագ բսած էր.

— Քիչ առաջ չկրցար բռնել նետածներս: Առ այս մէկը. լա՛ւ բռնէ. աէ՛ր եղիբ անոր: Եթէ փրփու բը հաւնեցար, վաղը գիշեր էկուր, կը սպասեմ: Մեկը չե՛ս. քու նշանածդ փախցուցին, գուն ալ զի՛ս փախցուր...

Քերոր հազիւ թէ կրցած էր իրեն երկարած նուսը պահել ձևոքին մէջ: Չէր հաստատար լսածին: Վազելով իջաւ վար: Ետապուստած էր. ձևոքերը կը դողային. գժուարութիւն ունեցաւ ջորիները արձակելու:

— Ես վաղը գիշեր կը սպասեմ...

Եւ Աննիկ շարունակած էր քաղցրը թթուէն զատել:

Աննիկին կեսուր նկատած էր նուսին յանձնու ժը: Անպատկառու թիւն էր սա: Նշանուած աղջիկ, որ իր նշանածին հետ խօսելու իսկ իրաւ ունք չուներ, ուրիշին տղուն նս՛ւտ կու տար. կարմի՛ր, խոշո՛ր նուս: Եւ ի՛նչ տարբերութիւն նուսին և խնձորին միջև...: Գործը ձգելով մօտեցաւ Աննիկին: Աննիկ, իրրև յարգանքի նշան, բողբ իջեցուց աչքերու ն վրայ: կը շարունակէր իր աշխատանքը: Քիչ ժը տնտնայլ ետք, վերադարձաւ կեսուր բլլայիբը: Արդեօք նկատած է՞ր ճամբու ն վրայի փշուտ նուսերը:

Յաջորդ օրը ոչ մէկ արտասովոր բան պատահեցաւ, մա՛նաւանդ ցերեկը: Քսանեւորդ եւ վերջին տաշտ ուսւար կէսօրին վար առնուեցաւ: Փրփուր ու տողները շատ էին. չէ՞ որ վերջին տուշան էր սաւ. ամբողջ տարի մը սպասել չարկ էր:

Գինիի կարասները, թիւով երեք Հատ, բերնձ բերան լիցուած էին եւ պահ գրուած մատանին մէջ: Ամբողջ ամիս մը պիտի ճեփէր ինքնիրեն: Գալ տարի միայն պիտի խմուէր անիկա: Կարասների Տարսոն ճամբու ելնն տարի մը հառ, այդ գինիով պիտի ուրախանային եւ տխրէին: Երկ գիշեր, մինչեւ ուշ առնեն, աղաքը իրենց որսացած եւ Աննիկի քրոջ՝ Ուոլային փետտած գիրուկ թոշուներով խմած էին անցեալ տարուան գինին: Հիմա մէկ տարի պիտի սպասէին նոյն արարողութիւնը կրկնելու չամար: Անկէ ինն ամիս հառ, Կարասների պիտի վերադառնար բարձր վիայական մը շալկած: Որքան մեծ երազ էր սա...

Աննիկ, Կարսորդ օրը, մինչեւ ուշ երեկոյ, կրցած էր նուսի չակայ զէզը կիսել երկու քի: Ուսու ելիքները, շարոց-շարոց կապուած, կախուած էին տան պատէն եւ մեծ թթենիին վրայ, արեւջրու ելու չամար: Երկու օր հառ մաս մը իր նոր տունը պիտի զրկուէր, իսկ մնացեալը չօրենական տան գարգը պիտի դառնար:

Առասա, քիչ մը կանուխ, տնեցիները, Աննիկի կեսուր ըլլալիքը եւ զրացի մէկ-երկու կիներ թթու նուսերը թօթուեցին: Կիսուած նուսերը կ'առնէին, նոնենի կարճուկ եւ Հասուրիկ գաւազանիկներով, բուժ ձայն մը չանկուով, կը թօթուէին գանձը: Բնութեան զեղեցիկ ճարտարապետութեամբ կառուցուած Հասուրիները կը լիցուէին տաշտերուն մէջ: Տաշտերը, խորքին մէջ, կը լեցուէին կրակով եւ ոչ թէ նուսի Հասուրիներով՝ տմբ, տմբ, տմբ...

Աննայի կեսուրը թոյլ շատու, որ իր Հարսնցուն նուս թօթուէր: Նուսին չեաքը Հազու ստներուն վրայէն բնաւ չէր ելլեր, իսկ մարդկային մարմնին վրայէն, մա՛նաւանդ ափէն, ելլելու չամար շատ ժամանակ կ'ուզէր: Աննա Հարս պիտի ըլլար, Հարկ էր, որ Եզեկէին Հարսնցուին ձեռքերը սպիտակ ըլլային, Բամակուսէն բերուած Հինային չամար...

Այդ գիշեր, Կարասների եւ բնիկները երկրորդ խրախնանք մը կազմակերպած էին: Ձէ՞ որ Կարսոն Հարսանիքին ներկայ պիտի չըլլար:

Անտոն թէ՛ ուրախ էր եւ թէ տխուր: Ուրախ էր, որովհետեւ իր ազան պիտի դառնար ուսուսմական: Այդ երազին չամար ինք պատրաստ էր ամէն զոհողութեան: Պէտք ըլլար, արտ մը կը ծախէր, միայն թէ ազան մատով ցոյց տրուէր: Տխուր էր բաժանու մին չամար: Մա՛նաւանդ՝ որ իր ամենասիրելին, Աննան Հարս պիտի ըլլար, Կարսոյին բացակայութեան...

Յուր սանի մը մէջ փառասորապէս Համեմուած եւ եփած վայրի նապատակը իր ձեռքով դրաւ սփոռցին մէջտեղը: Բաժակ բարձրացուց աղու ն եւ բնիկներուն կենացը, եւ իր արցունքախառն բաժակը պարպեց միակ եւ երկար ու մարմ մը եւ Հեռացաւ: Հարկ էր, որ աղաքը առանձին մնային...

Պահ մը լուրիկ հառ, աղաքը սկսան երգել: Առաջին անգամն էր, որ այդ երգը կ'երգուէր գիւղին մէջ...

Իրրիւ արժիւ սաւառնում ես...

Անդրանիկին անուրը զեռ շատ այ ծանօթ չէր պիզացիներուն: Դեռ Հայ Յեղափոխութեան արձագանքները նոր կը Հասնէին այս խուլ անկիւնը: Դեռ Սասունը իր թօթը ըսած չէր...: Դեռ Էրզրու մին ուր ըլլալն իսկ շատե-

բուն յայտնի չէր: Բայց էրպրոմ ըն Ննչած ձայնին արձագանդները կը կրկնուէին այդ գիշերը:

Քոյի սենեակին մէջ Աննա, մայրը եւ քոյրերը արթուն էին: Կր չեւտէին տղայ իրախնայքին: Եւ շամիչ կը մարտնչէին...

•••

Ջորեական Քերոյ տուն ն հասած էր քայլամուտը: Ջորինները իրենք աստիճանորդած էին պինջ: Բեռները վար ասաւ Նոֆերին ձկնի Ննձանին առջև: Ջորինները տարաւ-կապեց արտաին մէջ: Առանց տուն մտնելու, զնաց ընկերոջ՝ Նշանին: Չար բախտն, ան ալ տունը չէր: Կ'ուզէր պարպուիլ Քերոյ: Արտա պիտի պայթէր, այնքան լեցուն էր: Նշանածին առեւ անպու մը մեծապէս ընկճած էր գիշեր, իսկ Աննային չբաւ էրր տակնու վրայ բրած էր սիրտը:

Չզիտցաւ, թէ ինչպէ՞ս իրիկուն եղաւ եւ ընկերը տուն եկաւ: Պլուխ գլխի տունն էր Քերոյ պարպեց իր սիրտը: Ուրիշին առջև չէր համարձակեր այդ պիտի բան ընել: Բնականաբար դարձացած էր Աննիկի վարձու նքն: Անշուշտ բնաւ իսկ չէր մտածեր Աննիկի չբաւ էրին երթալ: Ի՞նչ տարօրինակ չբաւ էր էր այդ:

— Վայ է՛չ,— դայրացաւ ընկերը,— եթէ ինձի ասանկ բան բսած ըլլար, ես հարսնցուս կը ձգէի եւ իրեն, այդ սվայրենին աղջկան կ'երթայի: Վաղը գիշեր այս գործը զլուխ կը հանենք: Պուն չոյ շընես:

— Այդ աղջիկէն կը վախնամ, անոր չես ապրիլը գ մտար է:

— Բնաւ ալ չվախնաս: Այդ վայրենիները շաքարի պէս կ'ըլլան:

— Ինչ բսաւ, որ փրփուրն ալ իրեն պէս քաղցր է:

— Մարդ եղիբ, մարդ. ես ամէն բան կը կարգադրեմ,— բսաւ՝ ըրենին ջուրերը հագի զսպելով:

Ետզորդ օր, Քերոյ ուշ արթնցաւ: Ամրող գիշերը չէր կրցած քնանալ: Առտու ան գէժ կուպերը ծանրանալով քուն մտած էր: Այդ օր Պետրուսի պիտի երթար: Չզնայ՝ կէսօրէ ետք մօրը պատու իրեց լաւ սեղան մը պատրաստել, իրիկունը, քիչ մը ուշ, ընկերներով պիտի թէ՛ ընկին:

Մայրը, Օսան, տղուն այս պահանջին վրայ թէ՛ դարձացաւ եւ թէ ուրախացաւ: Չարձացաւ, որովհետեւ տղան կոկորդին շատ չոյ տանող չէր. առաջին անգամն էր, որ տղան այդ պիտի պահանջ կը ներկայացնէր: Ուրախացաւ, որովհետեւ Քերոյի հարսնցուին առեւ անպու ելէն ի վեր գրեթէ բնաւ չէր ուտեր: Անմիջապէս պահանջեց ամուսինն, որ հաւնոյ իջնէ եւ Ս. Եակոբին համար վերապահուած աքլորը մորթէ:

— Ի՞նչ կ'ըսես, այ կին. կարելի՞ քան է Ս. Եակոբին աքլորը հիմա մորթիլ:

— Ս. Եակոբը տղայէս լաւ ը չէ: Ինչո՞ւ կ'եանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով թէ՛ պիտի բնէ ընկերներով. թող ուտեն եւ խմեն: Գնա՛, գնա՛ երկու շիշ սղի բեր Ձինարձղի Պոզուսն...

Երբ տղուն անկողինը կը շտկէր, գարձանքով նկատած էր խաչոր նուրը, որ բարձին քով գրուած էր: Իր տղուն սովորու թիւնը չէր այդ: Բայց բան չէր հարցու ցած: Տղան երբ ներս մտած էր, սանկ տեսակ մը վախով, նուր վերցուցած էր եւ տարած-պահած...

Մինչ Օսան կը ջանար տղուն պատու էրր յաւազոյն կատարել, գիշերն տղաբը արդէն իսկ Սյուրն յերան կատարելն վար կ'իջնէին, եւ կը մօտենային Անտոնին տան: Ներսէն իրախնայքին ձայնը կը հասնէր իրենց ականջներուն:

— Աս տղաբը բաւական զարգացեր են,— բսաւ Նշան,— էրգրուն մի Ննչի նենկըր հոս ալ հասեր են: Պուս ո՛ւ:

— Կարեւորը Աննիկին Նշիւններն են,— մէջ մտաւ գայատու բանցի Մանասէն, որ Նշանին ամենամտերիմներէն մէկն էր եւ միացած էր դաւազորութեան:

— Անոր Նշիւններուն ըսելիք չկայ, միայն թէ սա մեր տղան այդ Նշիւններէն կը վախնայ:

— Տիմարութիւն պետք չէ, Քերո՛ր. լուսնի պատառ է շուշանորդիներանի՛ք քեզի. հազար երանի,— նկատել տուաւ Մանասէն:

— Ո՞ր է սա ազդիկը,— քիչ մը անհանգիստ գիտել տուաւ Նշան,— պետք էր հոս ըլլար հիմա. այդպէս պայմանաւորուած էի Նտոր:

Քերոր միայն զվայձ մը կրցաւ արտաբերել: Նշան շնորհով դաւազորութիւն մը սարքած էր, առանց իրեն բան ըսելու:

— Անրնական է այս. պետք էր որ հոս ըլլար ազդիկը: Ներս մտնեմ, տեսնեմ, թէ ի՞նչ կ'անցնի—կը դառնայ,— ըսաւ Նշան:

— Ձրոյլար,— վախճանով ընդմիջեց զինք Քերոր:

— Դուն բնաւ չվախնաս. հող, այդ դափնիին տակ մնացէք. կէս ժամէն կու գամ:

— Այս տղան խենթ է, Մանասէ,— ըսաւ Քերոր:

— Այս տղան առի՛ծ է. բա՛ւ է դողողաս. սիրող ամո՛ւր բռնէ դուն: Նշան ներս մտնելով պատրուակած էր, թէ ծովու թաղէն կու գար, ուր գացած էր ծիսախոտ գնելու, եւ թէ՛ ծարաւցած ըլլալով ներս մտած էր: Տղոցմէ հազար ներողութիւն խնդրած էր իր անտեղի այցելութեան համար: Տղաքը, ընդհակառակն, ուրախացած էին իրմով: Իր ծարաւին համար մէկ—երկու գաւաթ խմցուցած էին իրեն: Կէս ժամ ետք, հաղիւ կրցեր էր տղոցմէ ազատիլ: Դուրս դալով՝ միացած էր ընկերներուն: Հնարազէտ Նշան, այս անգամ իրար անցած էր: Ըստ երեւոյթին, Աննան խարած էր զիրենք. չկար ու չկար. Երեւի քնացած էր: Հայհոյելով դարձան տուն:

Իսկ Աննան, պատրուակով մը կրցած էր դուրս ելլել առ նէն: Նշանակուած ծառին տակ բաւական սպասած էր տղոց, որոնք ուշացած էին: Ժամացոյց չուներ. նաեւ համբերութիւն չուներ. կարծելով, որ ճշդուած ժամանակը անցած էր, առանձինն ճամբայ ելած էր: Այիզբը դժուարութիւն չէր գտած. ճամբան անձանոթ չէր իրեն. նաեւ լուսնի լոյսը օգնած էր: Քիչ ետք սակայն մտած էր ջրաղացքին ձորը: Խորունկ եւ ծառախիտ ձորին մէջ արեւն ու լուսինը տեղ չուներին շատ: Քանի մը տարի առաջ, Աննան իրբեւ փոքր ազդիկ, հօրը հետ գացած էր էրիւնեց ջրաղացը, որ նշանաւ որ էր: Հոն բազարը այլ կերպով էր: Բայց զիչնով ջրաղացին ձորը կտրելու—անցնելը հերոսութիւն էր: Իյնալ—եյլելով՝ հասաւ ջրաղացին: Հակառակ աշնանային պաղութեան, Աննան քրտինքներու մէջ կը լողար:

Ջրաղացը գոց էր: Աննան, ջուրը տկար ըլլալով, ջրաղացը կը գոցու էր մէկ—երկու ամիսով: Եունչ մը առնելու համար, կանգ առաւ ջրաղացին փապուղիին առջեւ, ուր կը գտնուէր չարչար: Գիշերային թռչուն մը դուրս թռաւ փապուղիէն: Աննա շտտկաց, բայց քրտինքը կը պաղեր եւ ինք կը սկսէր մտի: Նաեւ բու մը գուրս թռաւ: Իուն ինքք ստսկու մի մէջ էր կարծէք. ձգեց ու հու մը եւ ապաստանեցաւ խոշոր բնկուղենիին վրայ:

— Դուն պակաս էիր,— հարցուց Աննա եւ քալեց:

Ճամբան նեղիկ եւ օձապտոյտ էր. նաեւ՝ շատ վտանգաւոր: Անգամ մը քիչ մնաց, որ վար գլորուէր: Հազիւ ձորէն դուրս ելած, նկատեց, որ լուսինը չկար: Սեւ ու թանձր ամպ մը ծածկած էր երկինքը: Պաղ հով մը տուաւ ազդանշանը եւ, քանի մը վայրկեան շանցած՝ սկսաւ անձրեւել: Աննանային առաջին անձրեւն էր: Հողին անուշ բոյրը բարձրացաւ եւ լեցուց Աննային ուռնիքը: Հողէն բարձրացող այդ բոյրը, որ աշնան յատուկ էր եւ կը բարձրա-

Կար առաջին անձրիսին հետ, շատ արտրժելի էր: Տեղատարափր շուշացաւ ատկայն: Աննային քրտնած ժարմինը լուացուեցաւ անձրիսով: Ակսաւ արտփայ: Քայլերը արագացուց: Յաջորդ բյուրին գագաթը երբ հասաւ, նշմարեց քանի մը տկար եւ ազօտ լոյսեր: Այդ լու էր մօտեցած էր գիւղին: Քերորին տունը գտնելու դժուարութիւն պիտի չուենար. Նշան նկարագրած էր գայն. գիւղին ամենարարձրն էր: Բայց ի՞նչ պիտի ըսէր: Կէտղիչերին, այլ գիւղէ եկած աղջիկ ճը, այն ալ միս-մինակը, ի՞նչ արդարացում պիտի գտնէր: Ի՞նչ պիտի ըսէին:

Գիւղին մուտքին պահ մը կանկ առաւ: Անձրիս մեղմացած էր. քիչ մը ուշադրութեամբ գննելէ ետք զիմացը, կրցաւ դատարոշել Քերորէնց տունը: Բայց զղջաց. ինք իր ոտքով կու գար հարսնութեան: Ինչո՞ւ ինքզինք այսքան աժան կը ծախէր, երբ անգին իր նշանածը հոգի կու տար իրեն: Ուշ էր սակայն: Տունը դարձն ալ դժուար էր:

«Ըլլայի՞քը պիտի ըլլայ, Աննա. քալէ՛, ըսաւ ինք իրեն: Գնաց եւ բախեց գուռը:

Հաննոն բացաւ գուռը: Օտան պատարը անկողին մտած էր յուսահատ: Տղան եւ ընկերները չէին եկած: Աւբախացած էր, որ զուկին արամազրու-թիւնը պիտի փոխուէր եւ խրախոսանքի պիտի նստէր, բայց ո՛չ ինք՝ Քերոր, ոչ ալ ընկերները երևցած էին: Մտած էր անկողին, բայց քունը չէր տաներ. միայն թէ, տար Աստուած, որ փորձանքի հանդիպում չըլլային ճահիլները: Հաննոն երբ գուռ բացաւ, ուղղակի չմեցաւ. կէտղիչերին իրենց գրան առջեւ կանգնած էր աղջիկ մը, միս-մինակը, որ ուռքին ժաաներէն մինչեւ գլխուն ծաղիքը թրջուած էր:

- Քերորը ո՞ր է, — հարց տուաւ աղջիկը բաւական համարձակ:
- Քերորը, Քերորը, չե՞մ գիտեր, — ըսաւ Հաննոն շփոթմամբ:
- Ո՞վ է, — ձայնեց ներսէն Օտան:
- Չե՞մ գիտեր, երեսասարգ աղջիկ մըն է. վերէն վար ալ թրջուած է:
- Ներս առ գինը, մարդ Աստուծոյ:

Դրան մօտեցած էր Օտան: Ներս առաջնորդեց Աննան: Իր հագուստը տուաւ եւ պատուիրեց, որ վարագոյրին ետեւ անցնի ու փոխուի: Մարդ ու կնիկ աչքով-ու նքով փորձեցին բան հասկնալ այս բոլորէն, բայց ո՛չ զլուխ, ոչ ալ պոչ տեսան այս կացութեան մէջ:

Աննան գուռս կոտ. հարցուտները լայն էին վրան: Մագերն ալ շարքուց եւ նստաւ գետինը փոռած անկողնին ծայրը: Առիթ չտուաւ Հաննոյին կամ Օտանին հարցում ընելու: Ինք հարցուց, թէ ո՞ր է Քերորը:

- Ի՞նչ պիտի բնեւ Քերորը, աղջիկս, — հարց տուաւ աղաւհար Օտանը:
- Ինչպէ՛ս թէ ինչ պիտի բնե՞մ. ժամադրուած էինք, որ փախցնէր զիս. սպասեցի, սպասեցի չեկաւ. ես ալ էլայն ու եկայ:
- Բայց դու ն որո՞ւ աղջիկն ես:
- Սա Աննան է՞մ, գալատու բանցի Անտոնին աղջիկը:
- Հայրդ ընտիր ծխախոտ զրկած էր ինձի երէկ:
- Սա ալ իր բնտիր աղջիկն է՞մ. ես ալ Քերորին համար եկայ:
- Մեղա՛յ, Տէր. բան չե՞մ հասկնար ես, — ձեռքերը զկպի երկինք պար-

զելով գոչեց Օտան:
 Այդ միջոցին լսուեցաւ Նշանին հայհոյանքը: Կր հայհոյէր թէ՛ Անտոնին, թէ՛ Աննային, թէ՛ Գալատու բանին: Պարուած էին, խարուած:
 — Գունը օդի մը խմենք եւ երթանք պատկիլու. ձերինները արթուն են կարծես:

Հաննոն գուռ բացաւ եւ ձէթի նրազով տան մուտքը լուսաւ որելով տղաքը ներս հրաւիրեց: Որքա՞ն մեծ եղաւ տղոց զարմանքը, երբ Աննան տեսան հոն, իրենցմէ առաջ ժամանած:

— Վա՛յ քու պապուն, — սկսաւ նշան: —
 — Ձի՛րաւ եր պապունս եւ ինծի շնորհած սպովասանքք, — ընկ՛միջեց
 Աննա, — դու բար քաջ—քաջ կը սպովիր՞ս մեզ: Ո՞ր մնացիք: Ահ կ՛ժամ գուրոր
 սպասեցի ձեզի. ա՛ն է ձեր էրեկմարդու թիւնը:

Օտան շիժամ էր ազնկան համարձակութենէն: Բան չէր հասկնար զիս
 անցուցարձէն:

— Հոս նայեցէք, շան յակոտներ, բսէք, թէ ի՞նչ կ'անցնի—կը դառնայ:
 կէս գիշերին ի՞նչ դործ ունի այս ազնիկը հոս: Ջաղացքին ձորէն հոս եկած էր,
 վերէն վար՝ թրջուած:

— Ենորհաւոր բլլայ, Օտան աղբրկին, սա աղուոր օրիորդը, որուն
 հմայքն ու համբար ամբողջ շրջանին մէջ տարածուած են, ա՛նա ասիկ իր ոտ—
 քովը, այն ալ կէս գիշերին, եկած է քեզի հարսնութիւն ընելու: Ո՞ր է օղին:

— Վա՛յ շո՛ւ նշանորդիներ, վա՛յ: Գոնէ նախապէս յուր ատուած բլլայիք:
 Քերտրես նշանածը փախցուցին, աւելի անուշիկը իր ոտքովը եկաւ. յո՛ւ—յո՛ւ—
 լո՛ւ:

Օտանը սկսաւ թելերը ճօճել ու պարել...

— Եկէք, եկէք գաւակներս. նախ՝ փոխու եցէք, ապա՝ նստեցէք, կերէք ու
 խմեցէք: Մինչև առաւօտ պիտի խմէք, այլապէս ձեզի աղամարդ ըտողին...

— Հոգ չընես, աղբրկին, եթէ կ'ուզես մինչև միւս օր առաւօտ կը
 խմենք: Ենորհաւոր բլլայ, տարտոր բոլոր պէջքարներու ն:

Տղաքը նստան կերտիսու մի: Օտան եւ Հաննոն կը սպասարկէին: Աննա
 եւ իր տալ բլլայիքը, Գարուն, մասնակից եղան սեղանին: Աննա եւ Գարուն
 երկար շինացին սեղան: քաշուեցան, որովհետեւ հարսնցուն պէտք ունէր հան—
 գիտի:

Առաւօտեան դէմ Քերտը եւ բնիկները գացին Նշանեկց: Օտան յարմար
 չգտաւ, որ տղան պատկէր հարսնցուն ին գտնուած տան մէջ:

ՀԱՐՍԱՆԻՔԸ

Բ. ԳՆՈՒՆ

Այդ գիշեր Աննա շատ կարճ քուն մը կը քցու քնանայ: Արթնցաւ եւ մին—
 չև լոյս շարշարուեցաւ: Մտատանջութեան մասնուած էր: Հիմա, դեռ բարի
 արևու չծագած իր արարքին վրայէն, զգնու մի մէջ էր: Ի՞նչ պէտք ունէր փախ—
 չնլու: Մա՛նաւ անց ի՞նչ պիտի ըսէր հայրը: Զինք այնքան սրտանց սիրող հայրը
 ի՞նչ կ'ընէր արդեօք: Եթէ իր փեսացուն էն եւ պիղէն զժպո՛ւ էր, պէտք կա՞ր
 այսպիսի անխոհեմ քայլի մը: Ի՞նչ պիտի բլլար կամ բնէր:

Գիշերային յորդառատ անձրևէն էն ետք, աշնանային արևու ծաղկեցաւ
 պայծառ երկինքին վրայ: Աննայի տրամադրութիւնը քիչ մը փոխուեցաւ,
 բայց խիզճը հանգիստ չէր: Մեղք չէ՞ր իր հայրը:

Օտան ոտքի էր արդէն: Կոփերը կթած եւ կաթն ալ եռացուցած էր: Նա—
 խաճաչի սեղանը պաարաստեկէ կտք, նոր հարսնցուն հրաւիրեց նախաճաշի:
 Հաննոն նոյնպէս ոտքի էր: Մարդ ու կնիկ ուրախ, շա՛տ ուրախ էին, բայց
 անոնք եւս քիչ մը մթաղնած տրամադրութեան մէջ էին: Աննա առաջին աղ—
 ջիկը չէր, որ կը փախցուէր, բայց եւ այնպէս հարցեր կընային ստեղծուիլ:
 Ատոնց առաջըր պէտք էր առնել:

Անտոնենց տան մէջ, միայն տուտ օտուտ և զգացուեցաւ Աննայի բացա-
կայութիւնը: Գիշերով մարդ չէր անդրադարձած անոր արարքին: Առաւօտուն
մայրը եղած էր առաջին զգացողը: Երբ Աննային անկողինը կը հասարէր, տե-
սած էր բարձ մը, որ պատկոյի զիրքով դրուած էր իր աղջկան տեղ. նաև ան-
կողինը տաք չէր: Փորձառու կինը հասկցաւ ամէն բան: Արդէն աղջիկը յաճախ
զանգատուած էր իր նշանածին մասին, նոյնիսկ մէկ-երկու անգամ բռած էր, թէ
կադէ կամ կոյրի մը նետ փախչիլ-կրթալը կը նախընտրէր, քան այդ մարդուն
հետ կենակցելը: Ան մտարեւոյց նաև իր աղջկան սիրալիրութիւնը Քերոբի
հանդէպ:

Քիչ մը վախով յայտնեց կասկածը ամուսինին: Անտոն կարճեցաւ,
դեղնեցաւ և լուց: Ի՞նչ Աննան. ո՛չ, կարելի չէր: Եթէ իր Աննան էր, չէր կրնար
ոտնակոխած ըլլալ իր հօրենական սէրը և այդ պիտի քայլի մը զի՞մէլ...: Ետևով
ընտանիքին անդամները իրարեկեկ եղան իրողութեան: Կասկածները կեդրոնա-
ցան Քերոբին վրայ:

— Նշանին գայուտը այնքան այ բարի չէր ուրեմն,— եղբակացուց
կարոն:

- Քորքիւնեցի նշանն էր, չէ՞:
- Այո, ևս իր դասը կու տամ, սրիկա՛ն:
- Մի՛ աճապարեք, տղա՛ս, յանցանքը քրոջդ է. Եթէ քոյրդ չփախչիր,
մարդ չէր կրնար փախցնել պինդ:
- Ես գիտեմ բնկէքս...
- Դու ն ուսումիդ պիտի երթաս, տղա՛ս. քոյրդ ո՛չ առաջինն է, ոչ այ
վերջինը: Ես խորատու վիրաւորուած եմ Աննային քայլէն, բայց պէտք է պա-
ղարիւն ըլլալ:
- Ես գացի,— բնաւ կարոն ու գուրա ելաւ:
- Այ մարդ, տղադ տաքարիւն է, ի՞նչ նստեր ևս, բա՛ն մը ըրէ:
- Մի՛ վախնար, այ կին: Կարոն մտաջի տղայ է: Բայց Աննա ինչո՞ւ
տասնկ ըրաւ. ո՞ր մեղքիս համար ըրաւ այս մէկը: Եթէ չէր սիրեր նշանածը, թող
ձգէր գայն օրինաւոր ճամբով:
- Աղջիկդ ո՛չ նշանածը կը սիրեր, ոչ այ այս գիւղը: Դժգոհ էր այս ձո-
րէն: Այս մթնոլորտը կը խեղդէր զինք:
- Աննա տարրեր էր, կի՛ն, տարրե՛ր, բայց ի՞նչ պէտք ունէր այսպիսի
քայլի մը:
- Չեմ գիտեր, Անտոն, բայց ի՞նչ պիտի բռնէր մեր խնամքներու ն: Ո՞ր
պիտի գնէնք դու խնդր: Ո՞ր պիտի երթանք:
- Պիտի մնանք մեր տան մէջ: Նախ ստուգենք աղջկան ուր ըլլալը:
- Ասանկ աղջիկ պէտք չէ ինձի. թող բնա՛ւ յըլլար ի՞նչ անպատու ու-
թիւն բերաւ մեզի. ի՞նչ պիտի բռնէր փեսացուին: Ետքարի պէս ազայ է մեր
փեսացուն: Կարասներով անուշեղէն բերաւ. ահագին սակեղէն բերաւ. մոռ-
ցա՛ր:
- Բնաւ չեմ մոռնար, բայց տասնկ գործերու մէջ անուշեղէնն ու սակե-
ղէնը հիմնական չեն. կարեւորը սիրան է:
- Դու՛ն այ...: Ի՞նչ բռնեմ մեր Թա՛նջի խնամքին, շաքարի պէս կին է:
Վա՛յ անպիտան Աննա, շա՛ն կաթ ծծած: Մտաբոլ կտրած աղջիկ: Ի՞նչ համար-
ձակութեամբ փախաւ: Առջի օր այդ ջորեպանին ջուր հասցուց, փրփուրի
հրաւիրեց: Ծամբան կտրած նուս կար. վատահեմ, որ մեր Աննային գործն է
այդ: Վա՛յ շան աղջիկ, վա՛յ աննամուս: Աչքե՛րդ կուրծան, պաակ շանցնի՛

զիսուդ վրայէն: Օր ու արեւ շտեմնես: Զինարի պոյոյով փեռացու ն ձգէ, եւ փա-
խիբ...

— Լո՛ւ, կնիկ, մեղք չէ՞ մեր ազնիկը: Բա՛ն է անիծեալ:

— Մանուկացի պէս սուր պէտերով մարդը ձգել կ'ըլլա՞ն: Ի՞նչ պեղեցե՛կ
երեսասարդ էր մեր փեռացուն:

— Եթէ այդքան կը հաւնիս դինք, դնա՛ Նետր կարդու է: Իմ Աննա...

— Բա՛ն է կատղեցնեալ զիս: Ի՞նչ բերնով Աննա կ'ըսես. արդէն գու ն
էիր անոր Էրես տուողը: Եան կաթ ծծածին անունը մի տար:

— Քու կաթէ՛ղ գատ ուրիշ կաթ տեսած չէր ան. քիչ մը լու, որ բնեկիբնիս
գիտնանք, կի՛ն:

— Ի՞նչ պիտի բնեկիր, այ պաշապուր: Բանք բանէն անցաւ:

Այդ միջոցին լուսեցաւ ձիւն մը ամբակներու ն ձայնը: Միտաքն էր, Պետ-
րոս աղային անդրանիկը: Հաննոն խնդրած էր իրմէ, Աննային ծնողներուն
խմայնել, որ Աննան իրենց տունն էր, եւ թէ՛ շատ մեծ պատիւ պիտի գգային
Անտոնին խնամք ըլլալով: Միտաք աղան, որ բանակցելու կարողութիւններով
օժտուած մարդ էր, շատ ուժ տուաւ իր լեզուին: Փոփեց Քերտըր, գոփեց Հան-
նոն, գիւղը: Յաւ յայտնեց պատահածին համար. խնդրեց, որ ամուսնութեան
արտօնութիւն տային:

Աննայի մայրը, բաւական լուս մտալ էտք, վերջապէս պտտեց:

— Ինչո՞ւ եկած էք արտօնութիւն ուղեւու. մենք ազնիկ չունինք. այդ
չան կաթ ծծածին մայրութիւն ըրած չե՛մ. պահկ թող շանցնի՛ր՝ զլիսն. արեւ
շտեմնէ. թո՛ղ չխնդայ:

Ո՛չ Անտոն եւ ոչ այ Միտաք կրցան փրփրած կնիկին խօսք հասկցնել:
Միտաք մեկնելու պահուն հարց տուաւ.

— Ի՞նչ է մեր վերջին խօսքը:

— Մենք խօսք չունինք. թող ուզածք բնէ, — պտտաց մայրը:

Անտոն ճամբեց Միտաքը. երբ այս վերջինը ձի բարձրացաւ, Անտոն
պատուիրեց, որ Աննային բարեւ խօսէր իր կողմէ:

Հօր սերը այնքա՞ն խոր էր, որ գոյութիւն ունեցող կարգն ու սարքը չէին
կրնար խնդել զայն: Ետեւ իրատես մարդ էր Անտոն. պիտէր, որ ազնիկը իր
սրտին ճամբով քայլած էր: Օգուտ չունէր սպանալիքը: Կը մնար, կացութեան
համեմատ, լուծու մ'ը գտնել: Դժուար գործ էր: Բայց ինք արդէն իսկ հաշտու-
ած էր եղածին հետ: Կը մնար կարոն ճամբել Տարսան՝ ուսումի: Ամէն բան իր
բնական հունին մէջ պիտի մտնէր:

* *

Անտոնի բարեւը արեւու շող մըն էր, որ ջրմացուց Աննայի տխուր
սիրտը: Ուրեմն՝ հայրը վշտացած չէր, գոնէ ներքու կարող էր: Մայրն այլ մայր
էր. առաւելագոյնս միջուկ առաջին մանկան ծնիւր կրնար քէն բնել:

Իմանալով Աննայի ողբակները, գիւղին կիները, սկսան թէ՛ գոփել եւ
թէ այլանել զայն: Քիչ մը տարեցները ուղղակի կը ստակային: Այդ ձորին մա-
սին փնչէ՛ր չէին պատժուէր: Օրինակ, կ'ըսէին, թէ գիւղը մը, Տօնիկ պապուկը
այդ ձորէն անցած ասեւն տեսած է, որ սատանաները հարսանիք կ'ընեն: Պա՛ր,
Թմբո՛ւկ, ուրախութիւն: Մարդը, հագիւ Յիսուս Քրիստոս ըսած՝ բոլորը անե-
րեւութեամբ են: Ուրիշ օր մը, Ստեփան պապուկը տեսած է, որ սատանաները
քար կը լեցնեն գետակին մէջ. սա այ Յիսուս Քրիստոս ըսելու չի մնար, եւ սա-
տանաները դարձեալ կ'աներեւութանան: Կիները նոյնիսկ կ'ըսէին, որ այդ

բարերուն մէկ մասը հոն մնացած են երկար ատեն: Սոսկու մով կը պատմէին այս գեղերը:

Ու բիշներ գանազան պատժութիւններ կը պատմէին ջրաղացին մասին: Իրը թէ ջրաղացպան Սաժու կը գիշեր մը կ'արթննայ եւ կը տեսնէ, որ սատանաները իր սմբարին այն բէն առած են եւ բաղարջ կ'աճած. առ այլ Յիսուս Քրիստոսը կը յիշէ եւ կը ախրանայ բաղարջին...

Երիտասարդ կիներն ու աղջիկները ու զոհակի կը հիանային Աննայի արկածախնդրու թեան վրայ: Կը գովէին այս արարքը, որոշ նախանձով մը անշուշտ: Այլ մարդիկը երանի կը կարգային Քերոբին, միեւնոյն ատեն կ'ըսէին, թէ ասանկ թաղ կ'ենկան տիրութիւն բնեյր գիւրին բան չէ:

Միտաբին վերադարձն էտք սկսան հարսանեկան պատրաստութիւնները: Տղաքը մորթեցին երկու ոչխար: Ոճանք որսի գացին եւ վերադարձան հարեւրաւ որ ցարսարիկներով եւ արտոյաններով: Բացառիկ հարսանիք մը պիտի ըլլար: Բարձրահասակ Սողոմոնը, որ ճանչցուած էր իրբեւ վարպետ արեղաձար, դարձաւ փեսացուին շափ կարելու մարդ: Ինք առաջնորդեց հարսանեկորներուն թափօրը, որ աղբիւր գնաց Հերիտային ցորենը լուայու: Հոն, աղբիւրին մօտ, տղաքը պարեցին ու պարեցին: Կիներն այժման շուրջպարի: Երիտասարդ աղջիկներ, հերիտայի ցորենը եօթը պղինձէ նոր կայանկուած եօթը ափսէներու մէջ լեցուցած՝ եօթը անդամ լուացին, երգելով եւ ոտտոտելով:

Ցորենը լուայլ էտք, բունեցին վերադարձի ճամբան: Պտուս մը պտուտի բնեց ափ մը ցորեն աղբիւրի ակին մէջ նետել: Ինչ եւ ոչըր գիտեր ստոր իճատար, բայց իր մեծերէն լսած էր այդ մասին: Վերադարձի ճամբուն վրայ երգեցին ու պարեցին: Ցորենի ափսէները իրենց գլուխներուն՝ աղջիկները կը կայտուէին ու կը պարէին: Երիտասարդ աղտօրը՝ նոյնպէս:

Ցորեն լուացողներու թափօրը տուն հասաւ: Երկու ոչխարները արդէն իսկ կարատուած էին: Սառա նկնէն ու Հարժ պապու կը լուայուած ցորենը երեք կաթսաներու մէջ լեցուցին եւ կրակը վառեցին: Կամաց-կամաց հերիտայի պիտի կ'էր, մինչեւ յաջորդ առաւօտ: Իսկ ոչխարներուն յարողները, սիրտերը եւ կարգ մը փափուկ մասերը մանրուեցան խորովածի համար: Այլ կիներ լծուած էին անեղազին աշխատանքի:

Հաննոն եւ Օսան կարգադրած էին հրաւեր զրկելու իրենց ազգականներուն եւ բարեկամներուն: Քանի մը պատանիներ շրջակայ գիւղերուն մէջ ցրուեցան՝ բերանացի հրաւերներ ու զոհելու համար: Հասարակաց երեսօթը այն էր, որ ուր որ հրաւեր արուէր, մարդիկ կը գործանային: Բոլորն այդ գիտէին, որ Քերոբի նշանածը փախցուած էր. ինչ պատժութիւն էր սա: Երբ պատգամարեւ պատանիները յոգնութենէ եւ խանդավառութենէ շնչակտուր՝ կցկտուր բառերով կը յայտնէին եղելու թիւնը, մարդիկ թէ՛ կ'ուրախանային եւ թէ՛ կ'ապշէին: Ըլլայիք բան էր. Անտոնին աղջիկը, նշանաւ որ Աննիկը, այն այ ջրաղացի ձորէն փախելով...: Պատանիները երկար-բարակ բացատրութիւն տայու ո՛չ ախորժակ, ոչ այ ժամանակ ունէին. ահագին հրաւերներ ունէին տանելիք: Ո՛ր տունէն որ ելլէին, անորչութեան եւ իրարանցու մի մթնոլորտ մը կը ձգէին իրենց հտին...

Երեկոյան, հսկայ խարոյկ մը վառուեցաւ Հաննոյին տան առջեւ. այդ էր սովորութիւնը. թէ՛ աշխանային երկրոյեան պողը չէզոքացնելու եւ թէ՛ լուսա-

որոթեան համար անհրաժեշտ էր անիկա: Դրացի զիւղերէն երբ խարոյկ տեսնուէր մարդիկ կը համոզուէին եւ կը փութային: Եւստով բակը եւ սուկը լեցուցան: Տան մէջ, սպիտակ սաւաններ փռուած էին գետնին վրայ. ասոնց վրայ լեցուած էին գանազան ու տելիքներ: Հսկայ շիշերով թուզի եւ խազողի օդի, գրուած էր սեղաններուն: Քիչ մը նեղութիւն կրած էին, որովհետեւ նոր օդին զեւ չէր քաշուած, հինն ալ հատնելու վրայ էր: Կանդապատութեան մէջ, շատեր, ինքնակամօրէն, սուկերէն բերած էին իրենց վերջին պահեստներ:

Նախ՝ անց արուեցաւ տարեցներուն: Հսկայ պիտերով ձերու նիւեր գրասեցին սեղանին ճակատը: Ապա՝ աւելի նուազ տարեցները բազմեցան: Երեսասարգները շատ ալ չէին կրնար նստիլ: Կը ծնկէին պահ մը, կաթիլ մը օդի կը խմէին, պատու մը բան կ'ուսէին եւ ոտքի կ'ելլէին: Դուրս կ'ելլէին պարտաւառ եւ կամ ինչ-որ գործ մը կատարելու: Անոնցմէ շատեր շարունակ կրուժուտ կը գործէին. պարպուած պնակները դուրս կը հանէին եւ լեցուցանէին ներս կը տանէին: Ախորժակները՝ հետզհետ կը սրէին: Ուրախ անակնկալը, համեղ օդին, շատ շուտով պարպել կուտ աային պնակները: Հանձնոյն պահեստը եթէ կը հայէր, ողջ մնային գրացիները: Մարդկային ջաղացները կ'աղային ի պատու Աննիկէն եւ Քերորին:

Կերուխուժը բնականորաբ աւելի կը աաքնար երգերով եւ Սողոմոնի սրինգին նուազներով: Անկիւնէ մը, երբեմն ձերու նի մը կը սկսէր երգել. ուրիշ մէկ-երկու ձերու նիներ կը հասնէին օդնութեան: Բարակ ձայնով երգուած սիրային երգ մը մարելու վրայ եղող կրակի մը ապաւորութիւն կը թողուր: Քիչ ետք սակայն, երիտասարդներ կը սկսէին հնչեցնել առոյգ երգ մը՝ Ազրիւր Անբորի երգը, «Չայն մը հնչեց՝ իմ համբոյրն արծիւն արծիւն արծիւն կը թողար ասնիքը հարսանքատան: Կը խանդապատուէին թղորը:

Այդպիսի երգի մը ատեն, յանկարծ լսուեցաւ թմբուկի մը նախապատրաստական հրաւեր-եղանակին ձայնը: Ա՛յլ մտաւ նաեւ դուռնան: Այս ի՞նչ բարեղէկ պնակնկալ էր: Երեսասարգները զիրար հրմշտկելով դուրս թափեցան: Սուկտացի Կարոն էր, Հանձնոյն նախկին գրացին: Քանի մը տարիներէ ի վեր փոխադրուած էր Ժովուսի թաղը: Լուր տանելուն պէս ճամբայ ելած էր: Խուսափած էր Անտոնենց տան առջեւէն անցնելու, անհամութեան տեղ շտապու ժաւհոգութեամբ: Եւ ահա առիկ, կանգնած խարոյկին մօտ, սկսած էր նուազել: Եղբայրն ալ դուռնա կը փչէր: Անմիջապէս կազմուեցաւ երկար ու կարճ շղթան: Երեսասարգներուն կարմիր կաշիէ կրկնակօշիկները կը թնդացնէին զեւտիւնը: Դարձան ու դարձան, մինչեւ որ Կարոն զաղրեցուց նուազը: Դեռ բարի իրիկուն չէր բաժն:

Փաստ: Հաննոն, շնորհաւորեց զայն: Ենորհաւորեց Քերորը:

— Քերոր եղբայր, ասանկ աղջիկ մարդու ձեռք չ'անցնիր: Թէ՛ կաքաւ է եւ թէ չարքալ: Հազար անգամ շնորհաւոր ըլլայ. մէկ բարձի վրայ ծերանաբ: Թագաւորի վայել աղջիկ է Աննան. լաւ կը ճանչնամ զինք: Երեւ' կ'ըզի:

Այս զոգքը կրնար շատ երկարիլ, եթէ երբեք տղոցմէ մին օդի շիշը բերանը խոթած չ'ըլլար, իսկ ուրիշ մըն ալ եփած «Ծիկէրձի» շամփուրը շամտարէր անոր ատամներուն միջեւ:

— Պիտի պարենք, վերջը կը խոսիս:

Երկրորդ պարնգանակը սկսաւ: Աւելի աաք, քան առաջինը: Տղաքը դարձեալ սկսան զեւտել թնդացնել: Ներսը ձերու նիւերը կը յամենային զեւ: Հաննի էր հուժ Էտօֆթէն կլլել, անտառաւ լինտերով ծամելու ետք: Քիչ ետք ասոնք ալ գուրս ելան: Կը զիտէին երիտասարդները. կ'ափսոսային անոր հա-

մար, որ անցած էր իրենց երիտասարդութիւնը, նաև տնոր համար, որ չէին
Հասնել Երիտասարդներու ն պարը: Իրենք ժամանակին ինչպէ՞ս կը պարէին...:
Առ էլի երկար կարելի չէր համբերել...: Սամու էլ և Տօնիկ ծերու նինները մօտե-
ցան շուրջպարին: Վերջինը ձեռքին ցուպը քաշեց և անցաւ պարապու խին
տեղը:

— Լաւ ու շաղթութիւն բրէք, որ տեսնէք, թէ ինչպէ՞ս կը պարեն: Չարկ
կարօ, պարկ «Հալիւպի»...

Ու թառ նամեայ ծերու նին, որ յաճախ քայլելու դժուարութիւն կ'ու նե-
նար, շտանուած խանդով մը, Սամու էլին ձեռքէն բռնած՝ կ'առաջնորդէր
չուրջպարը: Ատր ի տես, երիտասարդները առ էլի մեծ կրակով կը պարէին: Տօ-
նիկին պատուէր իրար անցնելու սկսաւ Երկրորդ շրջանակէն ևտք, բայց Տօնիկ
մոռացած էր թէ՛ ծերութիւնը, թէ՛ ցաւ ող ոտքերը: Ինքնամոռացութեան մէջ,
պատանիի մը խանդով կը պարէր, մինչև որ քրտինքը սկսաւ քիթին ծայրէն
վար հոսել...: Դեռ պիտի շարունակէր պարել, ևթէ երբէք Օսանը չընդմիջէր:
Ազնիկը հինելու պիտի երթային:

Նշանին տունը շատ մօտիկ էր, բայց տղաքը Երկարեցին ճամբան, գիւ-
ղին շուրջը դարձան, որպէսզի վայելքը երկարէր:

Աննայի տայր, Գարուն, և գիւղին միւս աղջիկները, հինայի ախուով
միտակող, մտան Նշանին տունը: Սկսան երգել ու պարել: Գուրը արտօնուած
չէր մանկամարդ աղջիկներուն պարել: Ներքը առանձինն էին: Հոն կրնային
պարել: Երկար տեսց արարողութիւնը: Այսպէ՛ս սկսան հինու մի արարողու-
թեան: Երկու ձեռքերուն հինայու էլէն և կապու էլէն ևտք, Աննա հրաւիր-
ւեցաւ պարի: Կարծու մէկ օր առաջուան Աննան չէր, տմբոյն էր և անտրա-
մայրը: Բայց պէտք էր յարգէր սովորութիւնը:

Երբ իր պարթև հասակովը մէջտեղ ելաւ, աղջիկներէն շատեր նախան-
ձով սկսան գիտել գէմքը: Շատեր առաջին անգամն էր, որ կը տեսնէին գինք:
Ի՞նչ աղջիկ էր սա: Երգի և ծափի մէջ հագի քանի մը անգամ դարձած՝ յան-
կարծ Տաթնտոց մը լուսեցաւ: Տղաքը, որ գուրը թմբու կով կը պարէին, ուշ
անդրադարձան եղածին: Աղջիկներուն կանչու առուքը սթափեցուց գիրկնք:
Նշանենց տախտակամար չէր տոկացած գեղեցիկ ծանրութեան: Տաթն էր և
վար ինկած: Մայր տուաւ իրարանցու մը: Երիտասարդները ներս փոթացին:

Տախտակամարը մէջտեղէն կիսու կով կազմած էր որոճայր փոս մը և
փոսն ալ յեցուած էր գեղեցկութեամբ: Աղջիկները մէկ առ մէկ գուր բեր-
ւեցան: Աննան մնացած էր բոլորին տակը: Բարերախտարար, վիրաւ որ գրեթէ
չկար. ստացուած վերքերն ալ ծանր չէին: Օսան գեղեցիկը կտրած էր. երբ
տեսաւ անփնաս դուրս բերուած Հարսնցուն, նոր միայն շուրջ առաւ: Եթէ բան
մը պատահած ըլլար իր հարսնցուին, որքա՞ն գժբախտ կզած պիտի ըլլար դա-
ւակը...: Գրկեց աղջիկը. ուսին շալը հանեց և ծածկեց գայն: Երբ Գերոր,
սրտարեկ մօտեցաւ Աննային՝ վիճակը ստուգելու, մայրը հրեց գինք:

— Բան չկայ, տղաս. մի՛ մոտենար. ամօ՛թ է:

Աննա կ'արտասուէր: Անոնական աղջիկը վատ բան կը նախզգար այս
գէպքէն:

Հարսնցուն փոխադրուեցաւ ուրիշ տուն մը: Նշան մօտեցաւ տնոր և
միթթարելու համար բսաւ:

— Աննա հարսնցու, կարելի որր այն է, որ քեզի բան չեղաւ. տախտակա-
մար բան մը չէ. թող ոտքիդ փուխին մատաղ ըլլայ անիկա: Բնա՛ւ հող չընես...

Օսան կրցածին շափ ձայնը բարձրացուց և ներկաները հրախեց հերթ-
սայի, յաջորդ կ'ուսորին: Ոմանք ցրուեցան, իսկ երիտասարդները մինչև
ստուս օտ շարունակեցին իրենց իրախճանքը:

Յաջորդ օրը, կ'սօրէ առաջ իսկ, Հարսնէ որնէրը սկսան հաւարուիլ: Թօսիլ, ինդայ, կատակներ: Ոճանք ժամանակ անցրնելու համար «Թայանի-ցին» Հաննայնց նուսերը: Պատու Օսանը սրտանց բարեմաղթութիւններ կ'ընէր: Աճէն անգամ, որ կը տեսնէր «Թայանի» ժր... Հազա՛ր անուշ ըլլայ, տղա՛ս, կեր, կ'ըսէր:

Կ'սօրին ներկաները բուրբուեցան սեղաններուն շուրջ: Հերիսան առատ էր: Նաև սղին և շուրիայով ապուրը... Այս կրորդութիւնը բաւ էր: Իսկ Պատիկ պատուէր կարծիր պղպեղ կը բաժնէր. ժոռու և կծծու պղպեղը ձեռքէ ձեռք կը խլուէր...

Հագիւ փորեքը լեցուած՝ սկսաւ թմրուկով շուրջապը...: Տղաքը փոխն ի փոխ կը պարէին և կ'ուտէին: Օսան կը կարգադրէր, որ Հերիսա և ապուր զրկուի այն տուներուն, որոնց մէջ հիւանդներ կային:

Կ'սօրէ ետք փեսացուն հաղուեցնելու ելան: Նշանուած տղաք յանձն առին այդ պարտականութիւնը: Ակսան երգել «Զարթիր որդեակա՛ր: Իւրաբանչիւր համարի փերջաւ որութեան, նշանուած երիտասարդներէն ժին, «Աստուծ շնորհքի, Աստուծ շնորհքի» կը գոչէր, հազցուելիք կտորը դարձնելով հազուողին գիտուն վերեւ...: Այս արարողութեան ընթացքին, ոճանց աչքերը կը լեցուէին ժա՛նա անդ ասրեցներուն հ...

Ապա, թմրուկ կը սկսաւ թափօրը առաջնորդել զկտի հարսնցունին «տու-ն»ը: Պարելով, երգելով և նուազով հասան տան առջև: Իւրաճեալ պար: Հարսնէ որնէրուն առաջին երգը եղաւ «Այս չէօր մը»...: Ծարաւ էին ժարգիկ: Պատանիներ սկսան ջուր հասցնել: Հերիսային վրայ, ջուրը թմրուկներու կը վերածէր փորեքը, ասոր համար անհրաժեշտ էր յաւելեալ պարը...

Երբ երկար սպասուձ ետք, Հարսը գուրս բերուեցաւ՝ տղամարդ թէ կին, շին կրնար զսպել իրենց հիացումը: Աղջիկ չէր, այլ՝ լուսնկայի պատառ: Ի՞նչ հասակ, ի՞նչ գէճք...: Երանի՛ Բերորին: Ի տես զեղեցկութեան, նոյնիսկ պատուները ժողցան անոր մեղքը:

Աննան սակայն լուս էր և շատ տխուր: Ի՞նչ պետք ունէր ուրիշին տու-նէն հարս ելլելու...:

Երբ Պողիկեան վարժապետը իր լուսանկարչական մեքենան ծօտեցուց Հարսին, և պատրաստուեցաւ նկարել, Հարսին «առժամեայ» եղբայրն ու քույրը հագիւ կրցան համոզելի գինք, որ ժպիտ մը շնորհ... քամերային...: Այդ ժպիտը, հակառակ բանագրութիկ ըլլայուն, քանի՛, քանի՛ սրտեր հայեցուց...

Եկեղեցիին մէջ երկրորդ անակնկալ մը կը սպասէր Աննային: Ինք կը կարծէր, որ սոփորականին պէս տեղի պիտի ունենար պատու: Երբ ներս մտաւ, ո՛չ ժամ տեսաւ և ոչ այ քահանայ: Անդանի մը ետին կանգնած էր ակնոցաւ որ ժարդ մը, քաղաքային զգեստով: Երիտասարդ պատուելի ճիգրանն էր: Աննա, զարձեալ զգլցայ իր արարքին համար: Բնաւ հաշիւ բրած չէր, որ բողոքականի հարսնութեան կ'ընթար...: Եթէ այդ մէկը գիտնար, ջաղացքին ձորին կ'ու ճամբէն ետ կը զատնար...: Բայց ո՛չ էր այլեւս...

Շատ տարօրինակ պատկ մը թուեցաւ իրեն բողոքականի արարողութիւնը: Վերջաւորութեան, երբ ծոկցաւ պատուելիին ձեռքը համբուրելու, պատուելին ձեռքը քաշեց և արդիւնց այդ մէկը: Ի՞նչ տարօրինակ բան, ժոռու-ծեց Աննա: Իրենց քահանան ինք իր ձեռքը կը կոխէր տեսնողին բերանը, որ համբուրել տայ, իսկ այս մէկը կ'արդիւն աջահամբուրը: Անդա՛յ...

Շնորհաւորութեան ետք, Հարսը տուն տարուեցաւ: Նախ երգուեցաւ «Թէ հայրենեաց պսակադիր»-ը, ապա «Կոխեց» թմրուկը...

Փետային տուներ շտկուած էր: Նոսփ-նոր խտիր մը փուռուած էր գետինը: Վարագոյր մը մեծ սենեակը կը բաժնէր երկուքի, որպէսզի հարսն ու փեսան ազատ զգային: Նոր բազմոցներ և բարձր գրուած էին սճախին շուրջ: Նոյն օրը պատրաստուած էին այս բոլորը, դիւզին ազնիւներուն կողմէ:

Տան մուտքին, հարսը շաքարով և մանր դրամներով լեցուն զաւաթ մը պարկաւ գետին. անոր հտեւէն կնքահայր Նշանն այ կուժ մը փշրեց: Մանուկները, անմիջապէս, կտկտացող հաւիկներու պէս, սկսան հաւաքել շաքարներն ու մանրութիւնը: Միտ կողմէ՝ մսափաճառ Արթինը նախուն ու լիկ մը մորթեց հարսին ռոքերուն առջև: Աննա մերժեց իր մատը թափել արեան մէջ: Կնքահայր Նշան խաշ մը դծեց դրան վրայ և հարսն ու փեսան ներս մտան: Դուրս մնացողները վերջին շուրջպարը պարեցին՝ թմբուկին և զուռնային նուազակցութեամբ:

Այդ գիշեր, ամենամօտիկ ազգականները, դրացիները և բարեկամները մնացին ընթրիքի: Բաւական երկար տեւեց խրատաճանքը: Իսկ երբ կէս դիւզերին փերորենց յոյսը մարեցաւ, կատակասէր Մենճունը իր փոքրիկ ասորճանակովը երեք անգամ կրակեց օդին մէջ...

(Շար. 1)

ԳԷՈՐԳ ԱՔԷԼԵԱՆ

Կ'արձկն գործարարայ իրազատու թեան ինչնիսկ մէկ գայրկեանին վրայ:

Ի՞նչ է ճշմարտութեան սպուտը, եթէ անիկա անմեղներուն զեւրք պիտի չզատուայ:

Մարդկութիւնը մարտիրոսներուն և շափ երախտապարտ է իր ներկայացուցչական արկարներուն:

Գուցէ սիրոյ մէջ պարզվի... Ատիկան միակ անպակու թիւնն է, որուն պէտք ունի ուշադրութիւն:

Ինչոք զժրտախոնքը ինքի չաւատար կը նկատուի, եւ կ'ընդունի զիրենք աշուպէս՝ ինչպէս որ են:

ԺԱՆ ԺԻՐԱՏՈՒ

Համայնարային էրիտ Մեծ պատերազմներուն միջև ինչպէս մասնակցաւորուածին մէջ, ժան ժիրտաւ կը նաեղ իրանայ Քրանտական թատերգութեան ամենն անբանական զէմքերն մէջը, որուն և սակցուածները բուն ինքնապատանքով զիմաս որուն կցան մեծանուն և բնագրիչներուն կայմէ՝ Լուի փուֆէն միջև: Ժան Վեյար ու առաջակցին նորազոյն ներկայացուցչները: Ըստ Քրանտայի քննադատներուն, զաւրիտութիւնը, յարկանման զբուն ուղիները, ինչպէս որ երկուսու թեան փայլատակու մեքը իրենք են, որ մնայուն և ճշմարտ մը օտարու կը պահեն ժիրտաւ ի գործերը, մանաւանդ անոր զյուր-գործողները, պրոնցմէ մէկը կը նամարուի նկատուայ Վերուն թարգմանարար ներկայացուցչ «Տրոպիկայի պատերազմը տեղի պիտի չունենայ» խորագրեայ իրազր:

Ժան ժիրտաւ ծնած է 1882ին, Պլլաքի մէջ: Նախնական կրթութիւնը ստացուածն էր Երևանի ստանտիլ կար, ու սու մը կը շարունակ յաջորդարար Եւրոպայի և Լաքանայի շիտներուն մէջ, իսկ 1909ին կը սկսի շահախնէ էրոյ Նորմալ Մի: փէրիւթ, ուր ի միջի այլոց կը նկատուի ծնած գերմանական դասընթացներուն:

Համայնարային Աստիկն Մեծ պատերազմի նախաբնէն կը պորտիւրուի և իրրիս յիմուպետ կը մասնակցի զինուորական քախտարոյ ճակատամարտներուն: Կը ստանայ երկու Վերք ու ստանն մը անկողնոյ կը ծառայէ, իսկ պատերազմի աւարտին, զբանանու թեան աւրեններ՝ կը վաւրն նաւ: զի անապիտական պաշտաններ:

Մասնակցակից նի: թերտ: Հենքով կատու զուտ իր թատերախաղերուն և քոմի ի վեր՝ ժիրտաւ: Իր գործերն մէկ կարեւոր մասին անապիտ ստանն է Ա. Լաքանային, ինչպէս նաև յաւնական ու գերմանական անապիտներն, յաջողելով միշտ նաւատարի մնայ թատերգութեան սգրերգական սեր պայպանու թեան բնագրով, նորը ճաշակով ու մտքի ճկուն նաւ թեան մերտնորդած որուն կատակաբ իր նամարին:

Ըստ անակական տրամադրութիւններով թատերական ասպարէզ մուտք գործած ժիրտաւ ի ոճը անախնամար կը սկսի սցենարական էրանդներ ստանայ, մանաւանդ 1933ին կար, երբ Դիմիտրական Վերմանիան սկսած մաշտու պատմաբար մը զատուայ ամբողջ և յաջողի նամար: Այս կապակցութեան թարգմանչական օրինակ մըն է «Տրոպիկայի պատերազմը», որ միամասնական կ'անձնաւ որը յայն ու մարդկային ազատութեան ի ինչպիսի յիմայազներուն ան բունութիւնը:

Ժան ժիրտաւ կը մեռնի 1944ին, անանց կարենայ տեսնելու Քրանտայի ապստապարտութիւնը գերման գրաւումէն:

ԺԱՆ ԺԻՐՈՏՈՒ

ՏՐՈՎԱԴԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՏԵՂԻ ՊԻՏԻ ԶՈՒՆԵՆԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԱՐ

ԱՆՏՐՈՄԱՔ. ՔԱՍԱՆՏՐ. ՄԱՆԱՄԱՐԴ ՍՊԱՍՈՒԿԻ ՄԸ

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Տրովադայի պատերազմը տեղի պիտի չունենայ, Քասանար:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Գրաւի՛ կու գամ, որ տեղի պիտի ունենայ, Անտրոմաք:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Յոյններու պատգամաւորը իրաւունք ունի բողոքելու: Անպայման պիտի ընդունինք զինք եւ առանց այլեւայլ իրեն պիտի յանձնենք անուշիկ Հելլենը:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Կողտարէն պիտի բնդուինք զինք: Հելլենը պիտի շանձնենք եւ Տրովադայի պատերազմը տեղի պիտի ունենայ:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Այո, եթէ Հէքթորը հոս չլլար...: Բայց ան պիտի գայ, Քասանար, ան պիտի գայ: Վերադարձի իր փողերուն ճայնը կը լսես արդէն...: Այս վայրկեանիս յաղթականօրէն կը մտնը քաղաք: Կը կտրծեմ, թէ այս հարցին մէջ ան ունի իր իտաքը: Երբ երեք ամիս առաջ մեկնեցաւ, երգում քրաւ, որ այս պատերազմը վերջինն է:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Վերջինն էր: Յաջորդը զեւ կը սպասէ իրեն:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Դուռն չե՞ս յոգնիր միայն ազատելն տեսնելն ու զուշակելն:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ես այնչէր կը տեսնեմ, Անտրոմաք: Այնչէր կը զուշակեմ: Ես միայն երկու յիմարու թիւններ հաշուի կ'առնեմ.— մարդոց յիմարու թիւնները եւ անոնց ենթականերուն յիմարու թիւնները:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ինչո՞ւ համար պատերազմ մը տեղի պիտի ունենայ: Փարիսն ու Հելլենը զիրար չեն սիրեր այլեւս:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Հարցը միայն երկու քին չէ վերաբերիլ:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ինչի՞ կը վերաբերի:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Փարիսն ու Հելլենը այլեւս զիրար չեն սիրեր: Տեսա՞ն ես, որ ճակատագիրը երբեք չի կտրուած ըլլայ բացասական պարբերութիւններով:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ես չեմ գիտեր, թէ ինչ է ճակատագիրը:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ըսեմ քեզի: Անիկա պարզապէս մեր աղբած իրաքանչիւր որսան տրամաբանական բնթացքն է: Սարափակ է:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ես վերացական գաղափարներ չեմ հասկնար:
ՔԱՍԱՆՏՐ.— Լա՛ւ: Խօսինք փոխաբերութիւններով: Պատկերացուր վազը մը: Գիտե՞ս ինչ է վազը: Անիկա կը փոխաբերէ մանկամարդ ազնիկները: Վազը մը, որ կը քնանայ:
ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Զգէ, որ քնանայ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Էս է, ուրեմն կը հասկնաս: Բայց որոշ նախազատութիւններ կը խանդարեն անոր քու նր: Ատենէ մը ի վեր Տրոփագան լեցու ն է անոնցմով:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Լեցու ն ինչո՞վ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Այն նախազատութիւններով, որոնք կը հաստատեն, թէ աշխարհը եւ աշխարհը կառավարելու պաշտօնը կը պատկանին ընդհանրապէս այրերուն, եւ տրոփագացի այրերուն ու տրոփագացի կիներուն՝ մասնաւորապէս:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ես քեզ չեմ հասկնար:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Այս ժամու ն Հեքթոր Տրոփագա՞ կը վերագառնայ:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Այո: Ճիշդ այս ժամու ն Հեքթոր կը վերագառնայ իր կնոջը:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Հեքթորի կինը գաւա՞կ պիտի ունենայ:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Այո, գաւակ պիտի ունենամ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Այս բոլորը հաստատու մներ չե՞ն միթէ:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ձիս մի վախցնէր, Քասանտր: (Կ'երեւի մանկամարդ սպասուիի մը, ձեռքի՞ն՝ ներմակեղէններ):

ՍՊԱՍՈՒՀԻՆ.— Ի՞նչ ազու որ օր, տիրու հի:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Իրապէ՞ս այդպէս կը թուի քեզի:

ՍՊԱՍՈՒՀԻՆ.— (դուրս ելած միջոցի՞ն) — Տրոփագան այսօր կ'ապրի գարնանային իր զեղեցկազոյն օրը:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Մինչեւ անգամ լուացարարու հին նոյնը կը հաստատու:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Օ՛, արգարեւ, Քասանտր: Այսպիսի օր մը ինչպէ՞ս կրնաս խօսիլ պատերազմի մասին: Երկինքէն տեղացող երջանկու թիւ նը կ'ողողէ աշխարհը:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ձիւ նէ սաւանի մը պէս:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ինչպէս նաեւ զեղեցկութիւնը: Նայէ արեւի շողերուն: Մովբէրուն յատակէն աւելի՞ անիկա Տրոփագայի արու արձաններէն սատասի կը հասաք: Կը յսե՞ս մկնորսներու տնակներէն ու ծառերու շարժումներէն եկող ու խեցիներու մրժու նջներուն նմանող ձայները: Եթէ երբեք խաղաղ ապրելու միջոցներ գտած մարդեր տեսնելու բախտ մը կայ, այն այ այսօր է...: Պաղաղութեան մէջ ապրելու օր, օր՝ խոնարհութեան մէջ ապրելու, նաեւ անմահ ըլլալու...:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Այո, ես վստահ եմ, որ անդամալոյծները, գորս քաշքշեցիներ զուռներուն առջեւ՝ իրենք զիրենք անմահ կը զգան:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Քոյ ըլլան նաեւ բարի: Նայէ այս պալատական ասպետին, որ կը խոնարհի ասպանդակին վրայ՝ կատու մը շոյելու համար...: Մենք թերեւ կը գտնուինք մարդուն եւ անասունին միջեւ գոյացած իրեքահասակացողութեան առաջին օրու ան մէջ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Դու ն շատ կը խօսես: Ճակատապիբր, գոր վայր անու անեցիներ, կը խլրտի, Անտրոմաք:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Անիկա կը խլրտի ամուրի ազդիկներու հոգիներուն մէջ: Ես քեզի չեմ հաստատար:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Կը սխալես: Ա՛հ: Հեքթոր յաղթական կը վերագառնայ իր պաշտակի կնոջը...: Վազրը կը սկսի մոնչել եւ կը բանայ մէկ աչքը...: Ա՛հ: Կիսամեծ մարդիկ իրենք զիրենք անմահ կը կարծեն՝ իրենց պատիկ նստարաններուն վրայ: Վազրը կը յօրանջէ...: Ա՛հ: Այսօր առիթ մը կայ, որպէսզի խաղաղութիւնը սփռէ ինքզինք ողջ աշխարհի վրայ: Վազրը կը տիգլ իր շրթները: Եւ Անտրոմաք կը պատրաստուի գաւակ մը ունենալու: Եւ ասպետները կը խոնարհին իրենց ասպանդակներ-

բուն վրայ՝ շոյելու համար կատարած կատուներ: Վազրը կը սկսի
բայել՝:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Հանգարտէ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ե: անագժուկ կը բարձրանայ պայտաթի աստիճաններէն: Քիթով
կը չրէ դու որ...: Ահա աթիկ, ահա աթիկ ի՞նչը:

ՀԵՔԹՈՐԻ ԶԱՅՆԸ.— Անորոժա՞ք:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Սո՛ւ ա կը խօսիս: Հեքթո՞րն է:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ուրիշին մասին չեզի հետ խօսող եղա՞՞: Ժիթէ:

ԵՐԿՐՈՐԿ ՏԵՍԱՐԱՆ

ԱՆՏՐՈՄԱՔ, ՔԱՍԱՆՏՐ, ՀԵՔԹՈՐ

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Հեքթո՞ր:

ՀԵՔԹՈՐ.— Անորոժա՞ք: (Կ'ողբազուրուի ն): Ողջոյն եւ չեզ, Գասանտր: Եթէ
կրնաս, ըսէ Փարիսին, որ ժօտս զայ: Կարելի կղածին շափ արագ:
(Քասանտր կը տատամսի): Ըսելի՞ք ունիս ինծի:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Մտիկ մի բներ գինք: Անպայման պիտի խօսի ազլտի մը կամ...

ՀԵՔԹՈՐ.— Խօսէ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Կինզ յդի է:

ԵՐՐՈՐԿ ՏԵՍԱՐԱՆ

ԱՆՏՐՈՄԱՔ, ՀԵՔԹՈՐ

(Հեքթոր բազուկներու ն մէջ կ'առնէ Անորոժաֆը, կը տանի բարէ
նստարանին, կը նստի մօտը: Կարճատեւ լռութիւն մը):

ՀԵՔԹՈՐ.— Մա՞նչ պիտի բլլայ, թէ աղջիկ:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ի՞նչ կ'ուզէիք, որ բլլայ:

ՀԵՔԹՈՐ.— Հազար մանչ...: Հազար աղջիկ...

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ինչո՞ւ: Որովհետեւ բազուկներուդ մէջ հազար կին առած
բլլայու պատրաստք մը կու զայ չեզի ատիկա: Այխարհ պիտի զայ
մանչ մը, միայն մէկ մանչ:

ՀԵՔԹՈՐ.— Իողոր հաւանականութիւնները կան, որ մանչ մը բլլայ ան...:
Պատերազմներէն ետք կինները աւելի մանչներու ծնունդ կու տան,
քան աղջիկներու:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Իսկ պատերազմներէն առաջ:

ՀԵՔԹՈՐ.— Մէկ կողմ գնենք պատերազմները եւ մէկ կողմ գնենք պատերազմ-
մը...: Այս պահուն վերջ դառած է անիկա: Պատերազմը չեզմէ խլեց
հայր մը, եղբայր մը, բայց պահեց չեզի ամուսին մը:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Ետս բարեխիտ է անիկա: Կը մտնայ գործած շարիքները եւ
օր մը կը վերագտնէ ինքզինք:

ՀԵՔԹՈՐ.— Հանգարտէ: Այլեւս անոր ատիթ պիտի շտան: Քիչ ետք, չեզմէ
բաժնուելիս յետոյ, պիտի երթամ հրապարակ ու հանդիսաւ որպէս
պիտի փակեմ անոր գուռները: Այդ գուռները երբեք պիտի չբացուին
այլեւս:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Փակէ: Բայց զարձեայ պիտի բացուին անոնք:

ՀԵՔԹՈՐ.— Կրնաս թերեւս նոյնիսկ օրը ըսել ինծի:

ԱՆՏՐՈՄԱՔ.— Կրնամ նոյնիսկ օրը ըսել չեզի, պատերազմին դուռները պիտի
բացուին այն օրը, երբ հասկերը ոսկեզոյն ու ատոք դառնան, երբ

այդինները բնույթ ունենան և բնակարանները լեցուին սիրող զոյգերով:

ՀԵՔԹՈՐ.— Եւ երբ խաղաղութիւնը իր զաղաթնակէտին հասնի:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Այո: Եւ երբ մեր զաւակը զօրանայ և խայտայ կեանքով: (Հեքթոր կը համբուրէ Անտրումաքը):

ՀԵՔԹՈՐ.— Քու զաւակը կրնայ թերեւս վատ մը ըլլայ: Այդ է իր ասանովու— թեան մէկ կարելիութիւնը:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Ան վատ մը պիտի չըլլայ: Բայց թերեւս ես կտրեմ անոր աջ ցուցամատը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Եթէ իւրաքանչիւր մայր կտրէ իր զաւակին աջ ցուցամատը, աշխարհի բանակները պիտի պատերազմին առանց ցուցամատի...: Եւ եթէ մայրերը կտրեն իրենց զաւակներուն աջ ոտքերը՝ բանակները պիտի ըլլան միտտանիներու բանակներ...: Եւ եթէ անոնք իրենց զաւակներուն աջքերը հանեն՝ բանակները պիտի ըլլան կոյրերու բանակներ: Բայց բանակներ այ պիտի ըլլան և խառնաշփոթութեան մէջ իրենք իրենց վրայ շօշափելով պիտի փնտռեն ու գտնեն կողորդի կամ զլխու թերութիւններ:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Պիտի նախընտրէի մեռցնել զայն:

ՀԵՔԹՈՐ.— Ահա աստիկ պատերազմներուն տուած մայրերուն ճշմարիտ յուժուժը:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Մի խնդար: Կրնամ նոյնիսկ ծնունդէն առաջ մեռցնել զայն:

ՀԵՔԹՈՐ.— Չէ՞ ու զեր զոնէ վայրկեան մը տեսնել: Յետոյ կը մտածես... տեսնել չու զաւակդ:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Միայն թեզմէ գայիք զաւակը կը հետաքրքրէ դիւ, Հեքթոր: Պարզապէս որովհետեւ թեզմէ է ան, որովհետեւ միայն թեզմէ է, որ կը վախենամ: Չեւ կրնար երեւակայել, թէ ան որքա՞ն կը նմանի թեզի: Այն անէութեան մէջ, ուր ան կը գտնուի տակաւին, արդէն իսկ կը կրէ ինչ որ գուն գրած եւ մեր առօրեայ կեանքին մէջ: Քու գործովդ, չու լուծիւնդ: Եթէ պատերազմը կը սիրեն՝ նաեւ պատերազմը...: Կը սիրեն՝ս պատերազմը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Ինչո՞ւ այս հարցու՞մը:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Խոստովանէ, որ երբեմն կը սիրեն պատերազմը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Մարդիկ կը սիրեն այն՝ ինչ որ երջանկութիւն եւ յոյս կը բերէ իրենց սրտին ամենամտ անձերուն:

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Եւ դու ն գիտես, որ այդպէս պէտք է ըլլայ: Մարդիկ կը սիրեն պատերազմը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Եթէ հրապուրուինք այդ փոքր պատուիրակութեամբ, որ աստուածները կը զրկեն պատերազմի վայրկեանին...

ԱՆՏՐՈՒՄԱՔ.— Ա՛հ, հոն, կը տեսնես: Յարձակման վայրկեանին ինքզինքդ աստուած մը կը կարծես:

ՀԵՔԹՈՐ.— Ծատ յաճախ այ՝ մարդէ մը նուազ...: Բայց երբեմն, առաւօտեան որոշ պահեր վեր կը կանգնինք զուարթ, ապշահար, վերանորոգուած: Մարմինը, զենքերը կարծես նոր ծանրութիւն մը կ'ունենան, ու բիշ մտիմութիւն մը կը մատնեն: Անխոցելի կը զգանք մենք մեզ: Խանդաղատանք մը կ'ողողէ մեզ, կը կրնան պատերազմներու խանդաղատանքին տարբերակները, գորովայի ենք, որովհետեւ անգութ ենք. ասիկա վատահարար պէտք է ըլլայ աստուածներու խանդաղատանքը: Դանդաղօրէն կը յառաջանանք զէպի թշնամին, գրեթէ մըտացիք, բայց միշտ խանդաղատանքով: Եւ կը զգուշանանք ճգմելու րզէզ մը: Եւ կը հետացնենք մտեղը՝ առանց ոչնչացնելու զայն: Իր

անցրին մէջ մարդ էրրեք կեանքը այնքան շի յարգէր, որքան պատե-
րագծի բնթացքին...

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Եւ յետոյ թշնամի՞ն կու գայ...

ՀԵՔԹՈՐ.— Անտոյ թշնամին կու գայ, փրփրերախ, դաման: Կր մեղքնանք
անոր: անոր արցունքներու ն ու յորձու նքներու ն ետին կր տեսնենք
իր ամբողջ անկարողութիւնը եւ նու իրու մը մարդ կային խեղճ արտ-
բանին, որ ինքն է, խեղճ ամուսնոյն ու փեսային, խեղճ զարմիկին,
օգի եւ ձիթապտուղ սիրող խեղճին, որ ի՞նքն է զարմեայ: Կր սիրենք
գայն: Կր սիրենք երեսին ցանկերը, այրին սպիտակուցը: Կր սիրենք
գայն...: Բայց էրր կը պեղէ...: Այն տեսն կը սպաննենք:

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Եւ մենք, իրրեւ աստուած, կը խոնարհինք անոր անշունչ
մարմինին վրայ: Բայց մենք աստուած չենք, չենք կրնար մեռածին
յարու թիւն տալ:

ՀԵՔԹՈՐ.— Չենք խոնարհինք: Ուրի թշնամիներ կը սպանն մեզի: Ուրիներ՝
փրփրերախ եւ ատելալատ նայու անքներով: Ուրիներ՝ որ բնտանիք
ու նին, ձիթապտուղներ, խաղաղութիւն:

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Ուրեմն կը սպաննենք գանձը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Այո: Կը սպաննենք. պատերազմ է ի վերջոյ...

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Բոյո՞րը: Կը սպաննենք բոյո՞րը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Այս անգամ բոյո՞րը սպաննեցինք, որոյ նպատակով մը: Որովհե-
տեւ անտեք կը պատկանէին անարդար իշխօրէն ուղղմանոյ ցեղի մը:
Այդ պատճառով է արդէն, որ պատերազմը կը յարասեւ է ու կը բաղ-
ժապատակուի Ասիոյ մէջ: Անոնցմէ միայն մէկ Հոգի մազապուրծ
սպատեցաւ մեր սպանողէն:

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Հազար տարին բոյո՞ր մարդերը ռազմամոյ այդ մէկէն պիտի
սերին: Ուրեմն՝ ապարդիւն փրկութիւն մըն է ատիկա...: Իմ որդիս
պիտի սերէ պատերազմը, որովհետեւ գու՛ն ինքը կը սիրես պատե-
րագմը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Կարծեմ ես աւելի կ'ատեմ պատերազմը, քան թէ կը սիրեմ գայն:

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Ինչպէ՞ս կրնանք ատել քան մը, զոր անգամ մը պաշտած ենք:
Պատեմ, ատիկա կը հետաքրքրէ զիս:

ՀԵՔԹՈՐ.— Գիտեա, այնպէս՝ ինչպէս կ'ատենք բարեկամ մը, երբ Հաստա-
տենք, որ ան ստախօս է: Ատիկէ հաք, ի՞նչ այ բռն՝ սուս կը թուի մեզի,
որքան ալ ճշմարիտ ըլլայ իր ըսածը...: Թերեւս տարօրինակ թուի,
երբ յետմ, որ պատերազմը խոստացած էր ինծի բարութիւն, վիճանմ-
նութիւն, նոյկանք՝ ստորնութիւններու հանդէպ: Կը կարծիք անոր
նու իրարերկէ եռանդս, ապրելու ճաշակս եւ, նոյնիսկ, անձնական
երջանկութիւնս, քե՞զ...: Եւ միշտեւ այս վերջին ճակատամարտը՝
չկայ թշնամի մը, զոր սիրած չըլլամ...

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Արդէն ըսիր, որ կը մեռցնենք ա՛ն՝ զոր կը սիրենք:

ՀԵՔԹՈՐ.— Եւ չես կրնար երեւակայել, թէ ինչպէս պատերազմներու
չարու նակական բնթացքը պատճառ կը դառնար, որ ես Հաստայի
անոր սպանի կողմին: Ձիերու զիչերային քառարչաւը, հետեւակա-
զօրքին սղմուկները, խրամատին մէջ երկնցած զինուորներու ն
վրայէն թեւածող անզգերուն կոխելները, բոյո՞րը, միշտեւ հիմա
իրաւ կը թուէին, հրաշալիօրէն ճիշդ:

ԱՆՏՐՈՍԱՔ.— Եւ այս անգամ սիս՞ի թուեցաւ քեզի պատերազմը:

ՀԵՔԹՈՐ.— Ինչո՞ւ այդ հարցոյ մը: Անոր համար, որ տարի՞քս յատմացած է:
Կամ արհեստէն բխած յոյնութիւնն է կը կարծես պատճառը, ինչպէս
յոզնութիւնը կաշաղտործին, որով ան երբեմն կը կրի սեղանին առ-

ջն: Այդ նոյն յոյնութիւնն էր, որ աստու մը գիտ բնկնեց այն վայրկեանին, որ վրաս շորած ինծի տարեկից թշնամի մը պիտի մեռցնէի: Անցեալին անոնք՝ զորս պիտի մեռցնէի, իմ հպատակներս կը թուէին: Այս անգամ ինծի թուեցաւ, թէ ծնրադրած էի հայելիի մը առջև: Այդ սպանութիւնը, զոր պիտի կատարէի՝ փոքր անձնասպանութիւն մը կը թուէր ինծի: Չեմ գիտեր, թէ այս պարագային ի՞նչ պիտի բնէր կանաչործը, արդեօք ղէ՞ն կը շարտէր իր վրձինը, թէ կը շարտէ նակէր...: Ես շարտէ նակեցի: Բայց այդ վայրկեանն սկսեալ, ոչինչ մտաց իր ամբողջական հնչեղութեան մէջ: Նեար, որ սահեցաւ իմ վահանիս վրայէն, յանկարծ դատարկ հունչ մը հանեց, ապա զգացի դիտապաստ մարդուն մէջն արթնցուցած ցնցուժը եւ, բանի մը ժամ ետք՝ տեսայ պայտաններուն կործանումը: Արդարեւ, պատերազմը տեսաւ, որ ես հասեցած էի գաղտնիքը: Եւ անիկա շնեղութեամբ ասոյն...: Մեռնողներուն հունդիւնները իրական շէնք թուէր...: Մաքով դեռ հոն եմ:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Ուրիշներուն համար ամէն ինչ ճիշդ էր:
ՀԵՔՔՈՐ.— Ուրիշները ինծի պէս են: Այն բանակը, որ հետս վերադարձաւ, կ'առէ պատերազմը:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Ատիկա ինչո՞ք տրամարանութեան տէր բանակ մըն է:
ՀԵՔՔՈՐ.— Ո՛չ: Ձեռ կրնար երեւակայել, թէ երբ մէկ ժամ առաջ Տրոփագան տեսն, ինչպէս ամէն բան ճիշդ թուեցաւ իրենց: Բոլոր գումարտակները քարացան իրենց անձկութեան մէջ, այնքան՝ որ ոչ ոք համարձակեցաւ մուտք գործել դարպասներէն ներս ու խուժ մը աս խուժը կծկուեցան դարպասներուն տակ...: Ըշմարտ բանակի մը արժանի միակ պարտականութիւնը իր երկիրը խաղաղ պահելն է:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Եւ չկրցար բժրունել, թէ կը գործուէր մեծագոյն սխալը: Պատտերազմը հոս է, Հեքթոր, Տրոփագայի մէջ: Անիկա էր, որ ձեզ դիմաւորեց զարպասներուն առջև: Անիկա է զարձակ, որ քեզի հանդէպ չփոթանար կը գարձնէ զիս եւ ոչ թէ սէրը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ի՞նչ բան կ'ուզես:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Ձե՛ս իմացած, որ Փարիս ասեւ անգամ է Հելլէնը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Նոր իմացայ...: Եւ յետոյ ի՞նչ, որ ատեւանդեր է:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Իմացա՞ր նաեւ, որ յայներբ ես կը պահանջեն Հելլէնը: Եւ գիտե՛ս, որ այսօր հոս կը հասնի իրենց պատգամաւորը: Եւ որ, եթէ շանձնենք Հելլէնը, պիտի պայթի պատերազմը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Եւ ինչո՞ւ պիտի չվերադարձնենք Հելլէնը: Ես ինքս կը վերադարձնեմ գայն:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Փարիս երբեք պիտի չընդունի այդ մէկը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Փարիս համաձայն պիտի գտնուի հետս, եւ շատ շուտով: Քասանորը պիտի առաջնորդէ զինք ձօտս:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Բայց Փարիս չի կրնար համաձայն գտնուիլ ատոր: Իր փառքը կը ստիպէ իրեն տեղի չտալ: Հաւանաբար սէրը նաեւ, ինչպէս ինք կ'ըսէ:

ՀԵՔՔՈՐ.— Լա՛ւ: Հիմա կը տեսնենք: Գնա՛ ըսէ Պրիամին, որ եթէ կրնայ, թող վայրկեան մը սպասէ ինծի: Ըսելիք ունիմ իրեն: Դուսն ապահով զգայ ինքզինքը: Այն բոլոր տրոփագացիները, որոնք կոտուեցան եւ կրնան կոտուիլ, ղէ՛մ են պատերազմին:

ԱՆՏՐՈՒԱՔ.— Դեռ կան սակայն ուրիշներ, որոնք թեր են պատերազմին:
ՔԱՍԱՆՈՐ (Անբը մտնելով).— Ահաւասի՛կ Փարիսը:
 (Անտրոմաք դուրս կ'ելլէ):

ԶՈՐՐՈՐԻ ՏԵՍԱՐԱՆ

ՔԱՍԱՆՏՐ, ՆԵՔԹՈՐ, ՓԱՐԻՍ

ՆԵՔԹՈՐ.— Ենորհա որո թիւներս, Փարիս: Կը լսեմ, որ բացակայու թեանս շատ լաւ գրադած ես:

ՓԱՐԻՍ.— Գէշ չէր: Ենորհակայ եմ:

ՆԵՔԹՈՐ.— Ի՞նչ է շէլէնի այս պատճառ թիւնը:

ՓԱՐԻՍ.— Շէլէն շատ սիրու է ինչ որ է, այնպէս չէ՞, Քասանտր:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Բաւական սիրուն:

ՓԱՐԻՍ.— Ինչո՞ւ այս վերապահու թիւնը այսօր: Դեռ երկէ կ'ընէիր, թէ զինք յափազանց գեղեցիկ կը գտնես:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Զափազանց գեղեցիկ է, բայց բաւական ազնիւ:

ՓԱՐԻՍ.— Անձեղ ու պզտիկ եղնիկի մը չի՞ նմանիր:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ո՛չ:

ՓԱՐԻՍ.— Բայց դու ն մէկն էիր, որ բո՛րք, թէ կը նմանի:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Սխալած եմ: Անկէ հաքն էր, որ եղնիկ մը տեսայ:

ՆԵՔԹՈՐ.— Զեր եղնիկներով կը ջղայնացնէք զիս: Այդքա՞ն շէլ կը նմանի եղնիկի մը:

ՓԱՐԻՍ.— Օ՛հ, յայտնապէս այստեղի կիներուն տիպարով մէկը չէ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Իսկ ինչպէ՞ս կը պատկերացնես այստեղի կիները:

ՓԱՐԻՍ.— Քու կերպարանքով, սիրելի քոյրս: Կիներուն սարսափօրէն մատչելի տեսակը:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Քու չնչլնու չին անձատչելի՞ է սիրոյ մէջ:

ՓԱՐԻՍ.— Տես, մեր կոյս ազնիւներն են, որ կը խօսին: Դուն շատ լաւ գիտես, թէ ինչ բանի կ'ուզեմ: Ես բաւական լաւ կը ճանչնամ Ասիոյ կիները: Իրենց ողջազուրու մը ստիկնի պէս է, իրենց համբոյրները՝ աղէտարեր, իրենց խօսքերը՝ վերապահ: Կամաց-կամաց մերկանալու պահուն՝ կը նմանին բնականէն աւելի սեթեւանքով հաղուած մէկու մը: Իրենց շարունակ մերկութիւնն անգամ կը փորձեն պարտադրել մեզի, առանց անգրագատնայու, որ իրենք զիրենք կը մատենեն: Մէկ խօսքով՝ անոնց հետ սարսափելի է...: Բայց շէլէնը մինչեւ անգամ բազուկներուն մէջ չհուռ է ինձմէ:

ՆԵՔԹՈՐ.— Ետտ հետաքրքրական է: Բայց դուն կը կարծե՞ս, որ հետուէ հետու սիրելու իրականութիւնը կը թոյլատրէ Փարիսին պատերազմ ընել:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Հետուէ՞...: Կը սիրէ անձատչելի՞ կիները, բայց մօտէն, իր քիթին տակ:

ՓԱՐԻՍ.— Շէլէնի բացակայութիւնը իր ներկայութեան մէջ՝ ամէն ինչ կ'արժէ:

ՆԵՔԹՈՐ.— Ինչպէ՞ս առեւանդեցիր զայն, Համաձայնարա՞ր, թէ պարտադրար:

ՓԱՐԻՍ.— Այդ ի՞նչ հարցում է, Հեքթոր: Դուն եւս լաւ կը ճանչնաս կիները: Անոնք կը Համաձայնին, երբ կամքդ կը պարտադրես իրենց: Բայց կը Համաձայնին նաեւ խանդավառութեամբ:

ՆԵՔԹՈՐ.— Զիտ՞ի փախցուցիր զինք: Իր պատուհանին ասկ անշուշտ ձգելով թրիթի կոյտը, որ ընդհանրապէս կին Հրապարակներէն հետք կը մնայ:

ՓԱՐԻՍ.— Հարցաքննու թեա՞ն էլած ես:

ՆԵՔԹՈՐ.— Այո, Հարցաքննու թեան: Անգամի մը Համար փորձէ ճշգրիտ

պատասխան տայ ինձի: Քու արարքովդ դու ն չե՞ս անպատու ամ ար-
հօք ամուսնական տու ն մը կամ յուսական հողը:

ՓԱՐԻՍ.— Քիչ մը՝ յուսական ջուրը: Հելլենը կը լողար...

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ան փրփուրէն ծնաւ, այնպէս չէ՞: Այս պաղը ծնաւ փրփուրէն,
ինչպէս Վենիսը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ջայն անուանգամ աստեղ պարիսպին վրայ արձանադրու-
թիւններ կամ սպառնալիքներ չձգեցի՞ր, ինչպէս սովոր էս րնէլ:
Դու ն առաջինը չձայնեցի՞ր, որ ամէն ոք այս վայրկեանին խարուստ
ամուսնոյն նոյն բանը բտէ:

ՓԱՐԻՍ.— Մենեկար ծովափ կը գտնուէր եւ գրադամ էր սաքին փակած
խելափտող հեռացնելով: Ան դիտեց իմ նաւակիս հեռացու մը այն-
պէս, որ կարծես հովը կը տանէր իր հաղուստները:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ջգայնացած էր:

ՓԱՐԻՍ.— Խելափառ է մը խոցուած թագաւ որի մը դէմքը երբէք երջանկու-
թիւն չէ արտայայտած:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ուրիշ դիտող չկա՞ր:

ՓԱՐԻՍ.— Կային, իմ նաւաստիներս:

ՀԵՔՔՈՐ.— Հոյակապ:

ՓԱՐԻՍ.— Ինչո՞ւ «հոյակապ»: Ի՞նչ բան կ'ուզես:

ՀԵՔՔՈՐ.— «Հոյակապ» անո՞ր համար, որ դու ն անդարձանէի որեւէ արարք
չես գործած: Ուրիշ խօսքով՝ քանի որ Հելլեն մօրէ մերկ էր, ուրմն ո՛չ
հաղուստը անպատու բռն էր եւ ոչ ալ իր անարկաներէն որեւէ մէկը:
Ոչի՞նչ՝ բացի իր մարմինէն, որ պղծուած էր: Այդ ալ զանցառելի
է: Ես լաւ կը ճանչնամ յոյները, այնքան՝ որ ծով իջած էս քանի մը
ամիս ետք ծովէն հանդարտօրէն դուրս ելած այս պղտիկ թագու հիին
համար անոնք կրնան աստուածային արկածախնդրութեան մը
առասպելը հիւսել ի պատիւ իրենց:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Մենք կը հաստատենք իր գէմքին անձեզութիւնը:

ՓԱՐԻՍ.— Դու ն կը խորհիս, որ էս Հելլենը Մենեկարի պիտի վերադարձնէ:

ՀԵՔՔՈՐ.— Մենք այդքան շատ բան չենք սպասեր քեզմէ, ոչ ալ Հելլենէն...:
Յոյն պատուիրակը յանձն կ'առնէ այդ մէկը...: Ան դարձեալ ծով կը
տանի Հելլենը այնպէս՝ ինչպէս ծովային բոյսերու մասնադէտ մը իր
հիշող տեղը պիտի դնէր տուեալ բոյս մը: Դու ն Հելլենը Մենեկարին
պիտի յանձնես այս գիշեր իսկ:

ՓԱՐԻՍ.— Չեմ գիտեր, թէ արդեօք կ'անդրադառնա՞ս արարքիդ հրէշայնու-
թեան, ենթադրելով, որ մէկը Հելլենին հետ մէկ գիշեր անցընել էտք,
կ'ընդունի հրաժարիլ անկէ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Դու ն դեռ յետմիջօրէ մը ու նիս Հելլենին հետ անցընելու: Ասի-
կա փոտա՛ւարար աւելի յուսական է:

ՀԵՔՔՈՐ.— Մի պնդեր: Մենք քեզ կը ճանչնանք: Ատիկա քու բնդուսած
առաջին բաժանու մը չէ:

ՓԱՐԻՍ.— Սիրելի Հեքթոր, ատիկա շատ հիշող է: Յարգ բաժանու մները ըն-
դունած էմ հանդիմանով: Անգամ ամենապիտի կնոջմէ մը բաժնու իլը
հանցայի այնպիսի պիճակ մը կը պատճառէ, զոր ես գիտեմ ոնէ է
մէկէն աւելի ճաշակելի: Անոր հետ ունեցած վերջին գիրկընդխառ-
նու մէն ետք, քաղաքի փողոցներուն մէջ երբ կ'ընես միայնակ առա-
ջին պատշաճ, արտասուելէն կարմրած պաշտելի սիրու հիիդ մեկնու-
մէն յետոյ, հանդիպած փոքրիկ գէմքով առաջին դերձակու հիդ քեզի
կը թուի բոլորովին անսարքեր ու թարմ: Որովհետեւ քաճուսած էս
խորասկուսած, ու յուսալքուած՝ հրաժեշտներէն, յուսցարարու հիի մը

կամ պողպատաճառ կնոջ մը առաջին խնդու քին ճիշը այնպիսի՝ հանուր մը կ'առիէ, որուն ես ինքս կամաւ կը զօնեմ միւս բոլոր հանցքները ...: Անձ մը կորսնցնելով կը վերագտնես ամէն ինչ...: Բոլոր կիները կը վերստեղծուին քեզի համար, բոլորը կը պատկանին քեզի՝ խղճիդ անճնացորդ ազատութեան, արգարութեան եւ խաղաղութեան մէջ ...: Այո, իբրաւունք ունիս, սէրը կը ստեղծէ յափշտակութեան խնայ-կան վայրկեաններ, որոնք բաժանու մի վայրկեաններ են...: Այնպէս որ, ես Հելլենէն բնաւ պիտի չբաժնուիմ, որովհետեւ անոր հետ կը զգամ, թէ խղուած եմ միւս բոլոր կիներէն, եւ փոխանակ մէկի՝ կ'ունենամ անսահման ազատութիւններ ու անսահման վեհու-թիւն...

ՀԵՔՔՈՐ.— Որովհետեւ Հելլենը քեզ չի սիրեր: Ըստձեռնը այդ կը հաստատեն:

ՓԱՐԻՍ.— Եթէ կ'ուզես: Բայց Հելլենի այդ վերաբերումը կը նախընտրեմ իր միւս բոլոր կիրքերէն:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ետս կը ցուիմ, բայց, ամէն պարտադրեալ, պէտք է յանձնես դինք:

ՓԱՐԻՍ.— Դուն հոս վերջին խօսք ըսող տէր մը չես:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ես չու ճեն կղբայրդ եմ եւ ապագայ տէրդ:

ՓԱՐԻՍ.— Ո՛ր բժն կը չբաժնայես ապագային: Հիմա ես միայն մեր հօրը կը հր-նազանդիմ:

ՀԵՔՔՈՐ.— Արդէն ուզածդ այդ է: Համաձայն ես, որ Փրիսմին դատողու-թեան յանձնենք խնդիրը:

ՓԱՐԻՍ.— Այո, բացարձակապէս:

ՀԵՔՔՈՐ.— Կ'նրդնու՞տ: Երգնու՞նք:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Զգո՛ւ, Հեքթոր: Փրիսմ խենթի պէս կը սիրէ Հելլենը: Ան պիտի նախընտրէր իր աղջիկները յանձնել, քան Հելլենը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ի՞նչ կ'ըսես:

ՓԱՐԻՍ.— Առաջին անգամն է, որ ճշմարտութիւնը կ'ըսէ:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Եւ այդպէս կը ժտանեն մեր բոլոր կղբայրները, բոլոր հօրեղ-բայրները, մեր հօրեղբայրներուն հօրեղբայրները...: Հելլենը ունի մեր բոլոր ծերունիներէն բազկացած պատու ոչ պահակադու՞նդ մը: Նայէ՛: Հիմա անոր պատշաճ ժամն է...: Տես, ճերմակ ժօրու թովզու խ-ները, որոնք կանգնած են պարիսպներու գիտարաններուն մէջ...: Կարծես պարիսպին վրայ փափուացող արագիւններ լլլային:

ՀԵՔՔՈՐ.— Գեղեցի՛կ տեսարան: Մօրուքները սպիտակ են, խոյ զէմքերը՝ կարմիր:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Այո, արեան խուժու մի հետեւանք: Աջամանորի դարպասին ձօտ պէտք է լլլային՝ աղջու նկու համար մեր յազթական զօրամա-սերք, միեւնո կանգնած են Սէի դարպասին ձօտ ու կը սպասեն Հելլենին:

ՀԵՔՔՈՐ.— Եւ նայեցէք ինչպէս զլուխնին կը խոնարհեն յանկարծ կարծես առեկտ անսամ արագիւններ լլլային:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Հելլենը կ'անցնի...

ՓԱՐԻՍ.— Իսկապէ՛ս:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Կեցած է երկրորդ քերասին մէջ: Կօշիկը կը շտկէ, եւ ա՛յնպէս՝ որ երեւին որու նքները:

ՀԵՔՔՈՐ.— Անկարելի է: Տրոփազայի բոլոր ծերունիները հոն են եւ գինք վե-րէն կը դիտեն:

ՔԱՍԱՆՏՐ.— Ոչ բոլորը: Խորամանկները վարէն կը դիտեն:

ԱՆՄԱՆՈՔ ԶԱՅՆՆԻ.— Կեցցէ՛ գեղեցկութիւնը:

ՀԵՔՔՈՐ.— Ի՞նչ կը պոռան:

ՓԱՐԻՍ— Եկեցցէ՛ղ զեղեցկութիւնք կը պոռան:

ՔԱՍԱՆՏՐ— Որոշ շափոյ Համաձայն եմ իրենց, ԼՔԼ ընդունին, թէ իրենք չուսոյ պէտք է մեռնին:

ԱՆՄԱՆՈՔ ՉԱՅՆԵՐ— Կեցցէ՛ Վենիսը:

ՀԵՔՔՈՐ— Իսկ չիմա՞:

ՔԱՍԱՆՏՐ— Եկեցցէ՛ Վենիսը...: Առանց Րի Նախագաստութիւններ կը ճշան որովհետեւ անատամ են...: Կեցցէ՛ զեղեցկութիւնք ...: Կեցցէ՛ Վենիսը...: Կեցցէ՛ Հելէնը...: Կարծես թէ միայն ճիշեր դուրս կու տան: Իրենց ամբողջ ուժով կը ծամծմեն բառերը:

ՀԵՔՔՈՐ— Վենի՞սը ինչ գործ ունի հոս:

ՔԱՍԱՆՏՐ— Իրենց երեւակայութեամբ Վենիսն է, որ մեզի կու տայ Հելէնը...: Առաջին հերթին խնձորը Վենիսին շնորհած ըլլայուն համար, ան փոխադարձաբար կը վարձատրէ զինք:

ՀԵՔՔՈՐ— Դուն եւս յաւ բուն մը ըրած էիր այդ որը:

ՓԱՐԻՍ— Դուն ինչ մեծ հարայք էս...

ՀԻՆԳԵՐՈՐԿ ՏԵՍԱՐԱՆ

ՆՈՅՆ ԱՆՁԵՐԸ, ԵՐԿՈՒ ՄԵՐՈՒՆԻՆԵՐ

Ա. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Վարէն աւելի յաւ կը տեսնենք զինք...

Բ. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Արդէն յաւ տեսանք:

Ա. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Բայց սակէ աւելի յաւ կը լսէ: Օ՛ն, մէկ, երկու, երեք:

ԵՐԿՈՒԲԸ ՄԻԱՍԻՆ— Կեցցէ՛ Հելէնը:

Բ. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Մեր տարբերին քիչ մը յոգնեցուցիչ է զայն տեսնելու կամ մեծարեկու համար գծուարին աստիճանները յաճախակի ելեւէջը:

Ա. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Կ'ուզե՞ս, որ փոխենք մեր յայտագիրը: Կրնանք որ մը մեծարելի զինք էս յաջորդ որը գիտելի միայն:

Բ. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Պենթագոն: Կարելի՞ է ամբողջ որ մը անցրնելի՛ առանց Հելէնը տեսնելու: Մտածէ, թէ ինչ տեսանք այսօր: Մէկ, երկու, երեք:

ԵՐԿՈՒԲԸ ՄԻԱՍԻՆ— Կեցցէ՛ Հելէնը:

Ա. ՄԵՐՈՒՆԻՆ— Եւ հիմա վար պիտի իջնենք նորէն...
(Վազելով դուրս կ'ելլեն):

ՔԱՍԱՆՏՐ— Դուն աչքովդ տեսար, թէ ինչպէս են անոնք, Հեքթոր. էս շեմ գիտեր, թէ ինչպէս պիտի գիմանան այս պահանջկոտ ստամոքսները:

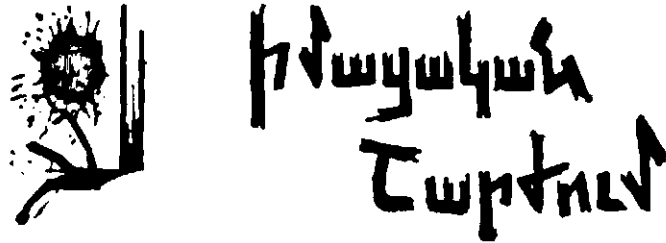
ՀԵՔՔՈՐ— Բայց մեր հայրը չի կրնար այդպէս ըլլալ:

ՓԱՐԻՍ— Անոր ներկայանալէ առաջ, կ'ենթադրեմ, թէ կրնայիք աչք մը պարտցնել Հելէնին վրայ:

ՀԵՔՔՈՐ— Հելէնը զիս չի հետաքրքրեր: Օ՛, հա՛յր, ողջո՛ւն:
(Հէֆիւպի, Անտրոմաֆի, քանաստեղծ Տէմոֆոսի եւ ուրիշ ծերունիի մը հետ Փրիամ ներս մտած է: Հէֆիւպ բռնած է փոքրիկն Փոլիքսէնի մետք):

(Շար. 1)

ՓԱՆ ԺԻՐՈՏՈՒ

ԲԱՐՁՐԱՑՈՂ ՎԱՐԱԳՈՅՐՆԵՐՈՒ ԵՏԻՆ

Գորբաշովեան հրապարակայնութիւնը չափով մը վերցուց խորհրդային աշխարհին վրայ իրած կիսաթափանց ու անթափանց վարագոյրները եւ «խնամով» պահուած մութ անցուղարձներէն բաւական բան տեսանելի դարձուց:

Նմանօք գրողներուն ու անձանօք յուշագիրներու յուշերուն ու նշմարներուն հիմամբ պարզագոյն ընթերցողն անգամ այսօր գիտէ, որ ստալինեան սահմակեցուցիչ երեսնամեակ մը թաւայած է հոն եւ միլիոններ յօշոտած մարդասպանին մահէն ետք խորհրդային ժողովուրդները ապրած են նաեւ պրեժնեւեան ամլացնող ֆաւնամեակ մը:

Կր հետեւի. թէ «Ստալինի ժառանգորդները» ոչ՝ թէ ստալինականութիւնը բարեփոխեցին այնքան՝ որքան կրնային, այլ կիրարկեցին ստալինականութիւնը այնքան՝ որքան կրնային:

Մտքի եւ հոգիի կայուածներէն ներս կատարուած սպանդներուն մերկացման առնթեր. հիմա կեանքի միւս երեսներուն վրայէն ալ սկսած են վերնայ վարագոյրները: Նաե՛ւ հայրենագարձ բազմութիւններուն ապրած զառնադառն փորձառութեանց վրայէն. որոնք, յատկապէս վերջին մէկ-երկու տարիներուն, հայրենական ու մարդկային կացութիւնները հերժող իրենց խորքով սկսան նիւթ դառնալ հայրենի գրազէտներուն ու մտաւարականներուն:

Ինչ որ մինչեւ եիմա կր իւստիտէր ու ինչ որ հայրենիքէն խոյս տուածները կամ օրինական նամբներով հայրենաթող միւսները կը պատմէին, կիսով միայն եւսաստի կր թուէին. ոչ հայրենամուտը արարք մը արգարացնող թուամ մասանց, բայց հրապարակայնութեան ընձեռած համարակալութեան շնորհիւ պարզրած իրադարձութիւնները այլեւ կը զննեն բոլոր վերապահութիւնները եւ կը պարզեն ճշմարտութիւնները իրենց բովանդակ մերկութեամբ:

Զանգուածային առաջին ներգազքի օրերուն (1946) այնպէս կատարուած էր ֆարոգչութիւնը, որ նամբայ ելլողներէն ոմանք, դիւրակեցութեան հեռանկարներ փայփայող մակաբոյժներ մանաւանդ, հայրենիքէն բանով մը օգտակար ըլլալու մզումէն աւելի՝ հայրենիքէն օգտուելու ազահութիւն մը բուծանելով բարձրացան նա ու երբ զգացին պատերազմէն նոր գուրս ելած հայրենիքին աննպաստ պայմանները՝ յուսաբեկութիւնը եղաւ անմիջական:

Բայց այս պատրանաբափութիւնը ապրածները հարիւր հազար ներգաղթածներուն մէկ չնչին տոկոսն էր, միւսները այդպէս չէին, տարբեր երազներ փայփայած էին միւսները, այն օրերու պետական յայտնի դէմքերէն Անտոն Փռչինեանի ընդգծած իրականութեամբ ու հոգեբանութեամբ շնչող հոգիներ էին, որոնք՝

«Քողնկոյ առնն ու տեղը, անձամեծատ բարեկեցիկ լաւ կեանքը, մարդիկ գայիս էին Հայրենիք, գրեւորելով իրենց նուիրածութիւնը խորհրդային կարգերին, Ռուսաստանին: Նրանք չէին ընկրկում ոչ մի դժուարութիւնից: Մի խօսքով, Հայ Ժողովուրդը միաւորուած էր խորհրդային գրօյի ներքոյ, մայր Հայրենիքում՝ Հայաստանում»:

Այս կամ մտաւորապէս այս արումներով ու մտածումներով սոցզորուած էր մեծամասնութիւնը ներգաղթողներուն, որոնք օտար երկինքներուն տակ անգամ մը եւս ստուգած հայրենիքը ամէն բանէ վեր դասող նշանաբանին ճշմարտութիւնը, ազատ կեանք, բարեկեցիկ տնտեսութիւն եւ ուրիշ առաւելութիւններ անտեսելով ռաֆ դրին հայրենի հողին, բայց այն օրերու իշխանութիւնները քայլ չտուին հայրենավառ եկուորներուն մարդկօրէն շնչել: Արտասահման կամ Արեւմտեան Հայաստան ծնած ըլլալու սուկական փաստը բաւեց շատ անգամ, որ անոնք կասկածելի համարուին ու դատապարտուին ախարի դաժան լուծին: Բոլորովին անարդար որոշումով մը այդ դժբախտութեան ենթարկուած դժբախտներէն ռմանք փրկելու փորձ ընողներ չպակասեցան հարկաւ, մէկը՝ Ոոյն Անտոն Փռչինեանը ճորէն, որ, կը պատմէ ինքը, երբէ ընտանիք ազատելու իր ձեռնարկին համար՝ ստալինականի մը կողմէ կ'արժանանայ խիստ կշտամբանքի. *«Երեւում է՝ լաւ չէք ստուգել, չէ՞ որ նրանք ծնուել են արտասահմանում»:*

Հայրենադարձները բախեցան այս իրականութեան, որ մարդկային չէր ու հայրենական բնա՛ւ չէր: Ինչպէ՛ս կոչուէր մարդկային ու ինչպէ՛ս կոչուէր հայրենական, երբ հետապնդումը ամէնուրեք էր ու ամէն մարդու հանդէպ էր, երբ համատարած հալածանք էր, տեւական հարցաբնութիւն, բնկերային ծագման չարագուշակ ստուգում, կուսակցական պատկանելիութեան նայնքան ծանրակշիռ պրպտում, աննշան պատճառով մը բանտ, աննշան ուրիշ պատճառով մը՝ տնային կալանք, նախատիւններ՝ վերէն ու վարէն, վիրաւորանք՝ աջէն ու ձախէն, մահացու ակնարկութիւններ՝ արեւմտահայուն հասցէին, բարեացակամ վերաբերում՝ արիւնախումբ քուրքին հանդէպ, համընդհանուր ստալինականութիւն...

Հայրենադարձներուն դժուար արմատ նետելու երեւոյթը յանախ քաջաբուն կիներ զարձած է ուխտի գացած ուխտադրոժներուն եւ ուխտեալ նորտերուն կողմէ: Հայրենի մտաւորականները, սակայն, վարձահատույց մարդոց ակնոցներով չեն դիտեր իրականութիւնը, անոնք երեւոյթին այստարանական շարժադիպներուն վրայ կը դնեն իրենց մատը, ու խոր ցաւով, հաւատարիմ սրտի ձայնին, ազաղակներուն...

Ինձացը կ'արտագրենք հերգաղթած հայերուն ապրած բարդութիւնները բացայտող քանի մը վկայութիւն, իսկ յաջորդ էջին Անժիկ Յակոբեանի յօդուածէն հատուած մը, մզիչ ազգակներէն մէկը Աբրահամ Ալիբեանի գրութեան, որ գաղափար մը կու տայ մասնաւորաբար հայրենադարձներու մտաւորական խաւին հանդէպ բնիկներուն ցոյց տուած բաշարովին անյարիր եւ չմեղանքէ հիմնովին զօրկ վերաբերումներուն մասին...

ՎԱՅՈՒԹՅՆՆԵՐ

••

... Սրբ նա դիմեց անժիջական պատասխանատու անձին՝ ընկեր Փանոսեանին, օգնու թիւն ստանալու փոխարէն լսեց՝ «քո հետեի հրաւիրատուն չենք ուզարկել»։ Սե ժարգը Հայրենաթող դարձաւ Հայրենադարձու հիւոց բնդամէնը մէկ տարի յետոյ։ Իսկ ո՞վ է պատասխան տալու ...

Յրիտասարդը ուսումնարանի ուսարտական գիպլոմը ձեռքին՝ աւտոմեքենայի շարժիչ նորոգողի մասնագիտութեամբ, քաղաովետի նախագահ Արտովեանից աշխատանքի տեղ է պահանջել, այո, պահանջել, դա նրա իրաւունքն է, բայց նախագահը իմանալով, որ նա Հայրենադարձ է, պատասխանել է՝ «ու դում ես չիմարարութեան վրայ աշխատիք, քանի որ տեղ յատկացնել չենք կարող, չես ուզու մ, ինչպէս միանկերը, դու էլ մեկնիր Ամերիկա»։ Մի՞թէ կարծում էք Հեշտ է այդ վիրաւորանքը մոռանալ, մի՞թէ նա մեղաւոր է, որ ուսումնարանում, առանց Հայուի աննկու պահանջարկը, մասնագէտ են պատրաստում («Գարուն», 1988, թիւ 11, էջ 86)։

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

... Այդ աղաղակներին ես ուզում եմ միախառնել Հարիբաւ որ, Հազարու որ Հայրենադարձ Հայ ժարդկանց մայրերը, որոնք, 1946—47 թուականներին կարօտարագծ Հայրենիք վերագարձան, բայց արդէն 1949ին յայտնուեցին... Սիրիրու մ, Միլին Ասիայի աւաղուաներու մ... (մինչեւ կեանքիս վերջը ես ինձ Հեա պիտի տանեմ մի պատմութիւն, որ շտեյի 1981ին Ամերիկայում, Հաստատանից արտագաղթած երեք եղբայրներից։ 1949 թ. սեպտեմբերեան գրեհում, երբ գալիս եմ նրանց ընտանիքն աքսորելու, ընտանիքի հօրը՝ գլխաւոր «մեղաւորին» այդ օրը մեռած են գտնում։ Տղաները՝ մեծը քսանեոթ, կրտսերը՝ տասնութ տարեկան, ազալում են երկու—երեք օրով յնամազել աքսորը, մինչեւ որ կարողանան իրենց հօրը հողին յանձնել։ «Եր թաղեն, անթաղ չի մնալ,— բուժ պատասխանում են ստալինեան կարգուկանոնի նուիրեալները,— հրաման կայ մեզ չենց այսօր տանելու»։ 1957ին ազաները (ընտանիքի ժայրը 1952ին մեռել էր Սիրիրու մ) վերադառնում են աքսորից, վերականգնում իրենց ընտանիքի բնդՀաստուած կենսագրութիւնը, մի տունը գաւնում է երեք, բայց... 1975 թուականին Հեաանում են Հայրենիքից։ «Ան՛նար էր ներել, որ մեզ թող շտուեցին անգամ թաղել մեր հօրը, մենք նրա գերեզմանի տեղն իսկ չգրեանք...» («Գրական քերք», 1988, թիւ 22, 27 Մայիս)։

ՎԱՐԴԳԷՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Մարդիկ չեն փախչում Հայաստանից ու սովեաական կարգերից, այլ Հայաստանում այն բոլոր արաններից, որոնք, ըստ էութեան, կապ չունեն Հայոց աշխարհի կերպարի ու սովեաական կարգերի հետ։ Նրանք Հայրենաթող էին գատնում տեանելով, որ Հայաստանում գեոեւս ու մեղ են ստալինիզմի ու լեանցման արժանանքը, ժարդկանց ըստ աշխարհագրական գործօնի՝ ծննդավայրի գնահատելու վտանգաւոր սովորոյթը։ Նրանք փախչում են բիբոկբատներից, կաշառակերներից, խարհրաններից, դեմագոգներից, քաղաքացիների իրաւունքները ստեաւարողներից եւ ազգային մտանդութիւնից դուրի ժարդկանցից («Գարուն», 1988, թիւ 3, էջ 93)։

ԳԷՈՐԳ ԵՐԵՂՈՊԵԱՆ

ՍԱՌՈՅՑԻ ՏԱԿ ԷՆ ԳԵՏԸ ՀՈՍՈՒՄ Է...

Եղիշ Չարենց բանաստեղծից ապագայ բանասերներու ծանօթ էինք ընդամենը շուրջ դարձի, շորսն էլ տեղիք դիտելինք: Առաջին անգամ «Ըստ իմ անուշ Հայաստանի» ազօթքը մենք լսել էինք Գպրտցի մեր աւարտական երկերոյթի ժամանակ, որը մենք ներշնչու մով կարգաց մեր անդլերլնի գաստուու, ջահել մի հայրենադարձ: Լսել ու յուզումից, անուժոր գեղեցկութեանը հանդիպելու անակնկալից արտատուել էինք: Այդ օրերին մենքից մեռք էր անցնում Չարենցի «Գիրք Յանապարհի»-ն՝ ծպտու ան քաղաքական մի գրքի չապիկով: Ա. Բակուեցը, Վ. Թոթովեցը, Գ. Մահարին պարզապէս մենք անծանօթներ էին:

Մեր կուրսում հայրենադարձ տղաներ կային. գալիս ու գնում էին՝ օտարտի, մեկուսի, մեր համեմատութեամբ համարեա՝ շքեղ հագնուած, մագերթ քրիտիկանով օծուած. բայց տխուր ու քուտաքափ: Ինչո՞ւ՝ հայրենիք էին եկել, «Աւետեաց երկիր», ինչո՞ւ էին տխուր, չէինք հասկանում նրանց վիճակը: Այո, հայրենիք էին եկել, բայց այդ հայրենիքը նման չէր նրանց երազին (երազը ե՞րբ է նման եղել իրականութեանը): Նրանք կորցրել էին քե՛լ՝ իրենց երազը, քե՛լ՝ այս կամ այն չափով ապահով կեանքը: Դառնօրէն խարուած էին զգում իրենց. «Ինչո՞ւ եկաք, կարմիր խճճո՞ր ուզարկեցինք մեր յետեւից», — կոպտօրէն հարցնում էինք մենք: «Ոչ, կարմիր ազիտացիա ուզարկեցիք», — դառնացած պատասխանում էին նրանք: Այո, հայրենադարձութեան կազմակերպիչ-պատուիրակները սփիւռեալ հայերին չէին կարող ասել որք մշտարտութիւնը հայրենիքի դժուար կացութեան մասին: Պատերազմից դուրս եկած մի երկիր էր մեր «Երկիր գրախտավայրը»: «Բայց, եթէ իմանայիք իսկութիւնը, չէի՞՞ք գայ»: Կը գայինք, ինչպէս որ եկել են 20-30ական թուականների հայրենադարձները: Սակայն իմանալով գալի տարբեր է»:

Այո՛, մեր ընդհանուր քաղաքականութեան համար կարեւոր էր, որ պատերազմում մեր տարած արդար յաղթանակը բարձրացրել էր սովետների երկրի հեղինակութիւնը. հայերի հայրենադարձութիւնը գրա ապացոյցներից մէկն էր: Սակայն ընդհանուր գժուարութիւններից գատ, կային նաև իրաչատուկ քաղաութիւններ: Ընդունուած կարգախօսը հայրենադարձների հանդէպ յանախ անվտանգութեան նկատելի դոզա էր պարտադրում, «Ինդիք էր գրում» կապիտալիստական աշխարհից եկածներին վերադասախարակել սովետական դաշտախօսութեան թեան ոգով, կեանքը, առանց մեր ցանկութիւնները հաշուի առնելու, դուրս էր մղում արեւմտահայերէնը: Հայրենադարձների հետ տարուող աշխատանքը (եթէ միայն դա կայ) շատ կուպիտ, կամայական բնոյթ էր կրում: Սկաններից շատերն արհեստաւորներ էին, որոնց գոյութեամբ յանախ ակախօրէն հեռաբարձում էին Փինանսական բաժնի եւ միլիցիայի աշխատողները: Սրանք հարցեր էին, որոնք աւելի ուշ մեզ մտահոգեցին, երբ դէմ առանք գրանցից բխող տխուր հետեւութիւններին...

ԱՆՃԻԿ ԹԱԿՈՐԵԱՆ

Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ

«..... ԿԱՐՄԻՐ ԱԳԻՏԱՑԻԱՅԻ»
ԵՒ ՍՊԻՏԱԿ ԱԿԱՑԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

... Հիմա էլ ստեղծվեց արտիստի կերպարը, ինչպես մենք կենք հոշոտ, քրոնի-քրոնի տարուայ յուրեան այն արք, կոր արքունիքի հետ կույ տալով մեր թիւաթիւները թիւեր, մեղքի իրար կենք չարքունի գրքեր: Իր նորա արտ տան մէջ, գրեթէ, հազնաւոր էր արտիկ ազնուազուն մի մարդ՝ խմբագիր, մանկավարժ, կոմունիստ, Սերբայի եւ Լեթոնիանի ներգաղթի կոմիտեի նախագահ՝ Հրանտ Դեզլեանը: Մի յերի բանոյ պատմութեան զամբանաբարով փակուեց նոր շրջիքը, ու կէր ստակացնելով մեր մէջ մուշակուեցի պէս հնչող անդգրժ ու անպատասխան զինու շնորհ: ԵՄԼ Հ. Դեզլեանի սպանութիւնից յետոյ դատ ու գաղտնասանի ուղիքակատակերդ ու թիւեր խաղացուեց, տպու այդ քրտաբանի իսկ շարժանացու թանձրեղանայ տաղանդ աւր բանաստեղծ Անդրանիկ Թերզեանը, որ 1932 թ. մի ապրիլեան կիրակի իրկուեւ, նոր Արկ-ժի դիւանան փողոցի պիտու ու խաւար հանապարհին կասկածելի աւտովորդի գուն գործուեւ, անուարաւ թողնելով երդ ու սեր, տուն ու համայնարան եւ իր յետեից գերեզման տանելով նորն ու մարդ:

Համարեա՛ ամիս չի անցնում, որ մի ծանօթ արտագաղթող հրաժեշտ ապու շղայ ինձ մտա («Աստուած գիտե՛ք՝ մի անգամ էլ կը տեսնուե՛նք, թէ ոչ»): Գայիս է նա, եւ մենք մի անորակելի լուսթեան մէջ, իրար կրես նայելով եւ մտովի ողկողնելով անցած տարիները, նստու մ ենք մի պահ, յետոյ սկսու մ ենք բոլորովին անտեղի, բունագրութի մի խօսակցութիւն, որի անյարբիրութիւնը (կրկու ստեղք ջաղ գիտենք) ու բիշ նպատակ չու երի, եթէ ոչ ըստ հնարաւ որին հետուից շրջանցել բուն, խոցոս, անհաս տապի նիւթը՝ արտագաղթը: Եւ ջանի որ կարծես փշի վրայ նստած լինենք, շատ շուտով՝ մնաս բարով, գնաս բարով: Ու անա գ ու որ փակուելու ն պէս անգործելն զգում եմ, որ մի մտ եւս հանգել է իմ մէջ, լույ է կրած շտական հարազատ մի գործիք, ինչպէս Հայդնի «Նրա-ժեշտի սիմֆոնիայի աւ արտական մատուց:

Ի՞նչ անել: Մաքաւարե՛լ արտագաղթող ծանօթիս (ի՞նչ արտով): Գա-տապարտե՛լ նրան (ի՞նչ իրաւ ու նքով): Արդարեւ, ի՞նչ իրաւ ու նքով, ջանի որ ջատանամեայ անմտուել համակերպումը մէկ ու միակ նշմարութեանը խո-րանի պէս գրողմել է իմ մէջ այն անխախտ համոզումը, թէ ամէն ոք ու երի ի՛ր նշմարութեանը, եւ որ մարդ արարածը նախ եւ առաջ յիշողութիւն է, յետոյ միայն՝ ու բիշ բան: Եւ որովհետեւ մարդկային կեանքում հնչում է մի ժամ, երբ այս երկու հասկացութիւնները զրկիլ նոյնանում են եւ միանուելում, եւ ցանկանում եմ խօսել յիշողութեան մասին, այսինքն՝ ուղում եմ իմ էութիւնը

բաղադրող զգացական տախտակի այսինչ կամ այնինչ կէտի վրայ, ու դղել մի պահ մեր օրերի հրապարակայնու թեան լուսարձակը: Յոյս ու նեժ, որ անհասկացից դէպի ժողովրդական պանդուխտը ձգուող ընդհանրացման ճանապարհով փոքրիշատէ բացատրած կը լինեժ, թէ ինչու: Ընկրդաղթ՝ բառի այնքա՞ն ներուժ նախանանցին յանկարծ փոխարինելու եկաւ մի ուրիշ, արտաուող նախանանց, եւ թէ ներքին ի՞նչ մղումով մի ամիս առաջ ճեմարանական դարձնելու հետեւ գաւազը հրածելա տուեց ինժ, իսկ երկէ՛ հարազատ զարմիկս, երկուսն էլ հանգերժ ընտանեօք:

Անժիկ Յակորեանն իր ըստ ամենայնի սրտացաւ յողուածուժ (ԲՊրական քերք), շոկտեմբեր, 1917 թ.), անդրադատ նայով հայրենացարձու թեան տարիներին, մէջ է բերուժ կարմիր խնձորի եւ կարմիր ազիտացիայի յայտնի փոխկառմարանքը, որ կեանքի դժուակ պայմանների հրամայականի տակ իրար երեսի էին շարուժ տեղացի հայն ու հայրենագարձը: Կարիք կա՞յ սաւուժու: Թէ 1916-17 թթ. ոչ մի, ոչ մի ներգաղթող Կարմիր խնձորի՞ չէր սպասուժ, որովհետեւ խորապէս հասկանուժ էր, որ պատերազմի արհաւիրքը դեռ նոր թօթափած իր բնաշխարհիկ հայրենակիցը շափազանց հեռու էր հարսանքատէր լինելուց, իսկ եթէ իրապէս կար մի հարսանքատէր, ապա միայն ու միայն ի՞նքն էր, որ պարելով ու ԲՊան քարաւան՞ երգելով, ճամբայ էր ընկնուժ դէպի իր Կարսունան նորահարս-Յրեւանք: Ինչ վերաբերուժ է Կարմիր ազիտացիային, ապա այդ կառմարանքը Կարսունաց յետոյ միայն հայրենագարձի յղացած Կարսուն՞ էր, արդիւ նք ինչ-ինչ յու սախարու թիւների, որոնք, ծայր տունելով Բաթումի նաւամատոյցուժ իսկ կատարուժ զեղծարարու-թիւներից ու ներշնչուժ վախերից, ու ճանցան օրաւ ուր եւ իրենց զազաթ-նակէտին հասան մանաւանդ, երբ նա վարկ ստացաւ տուն կառուցելու համար, ալլապէս ամէն, ամէն ներգաղթող կա՛մ անմիջականորէն, կա՛մ եղեռնապուրժ ծնողների, դատարարական թեան հանապազօրեայ միջնորդու թեամբ մի բողոքովին տարբեր Կարմիր ազիտացիայով՞ էր բերնէրեան լցուժ ամ, որը նաւի վրայ անգամ ստիպուժ էր նրան ապահար կրկնելու: ԲՊայց նաւ ու շախտան կ'երթըցուի...»:

Ես, ինչպէս եւ մի խումբ գրող-բող աղաներ, եկել էինք նաեւ մի այլ, նիւթական տնից տարբեր կացարան կառուցելու պատանեկան երազով, ի՞նչ փոյթ, որ այդ կացարանը կոչու էր խուզ կամ խրճիթ, միայն թէ լինէ՛ր հայրենի երկնքի տակ: Այս նպատակով մենք Կարիք չէինք խնդրուժ, մեզ հարկաւ որ էր միայն մարդկանց հաճութիւնը, բարեացակամութիւնը մեր մայրենի, մեր ստուգուած ու սրբանուէր շինանիւթի՞ լեզուի հանդէպ, որով ցանկանուժ էինք զէր սկսել մեր կատոյցը: Անժիկ Յակորեանն իր վերոյշինալ յողուածուժ չի մանրամասնուժ, լուկ յուչուժ է, թէ այդ տարիներին ինչ բախտ վիճակուեց արեւմտահայերէնին: Ես իժ մեծազոյն յու սախարու թիւներից մէկն ապրեցի, երբ ներգաղթելուց բնգամէնը երկու ամիս յետոյ, չգիտես ինչից պատուպան-ելով, խմբագրու թիւներուժ պետական լեզուի, ԲՊովուրդը չի հասկանալի հարց յարուցեցին իժ աղեւ: Այս հիասթափութիւնն անկարելի էր համեմատել նոյնիսկ այն ցաւի հետ, որ դրացի, երբ մի անգամ Էճեղնար աղբիւրի հեղինակը, գիմելով ինժ, առաց, թէ՛ Էճեր գրողներին պէտք է անպայման մեր լեզուին վերածել: Էճերի՞, Էճերի՞ այս մտայնութիւնը չէ՞ր արդեօք, որ հակազդեցութիւններ սերմանելով, յանգեցրեց հետագայ տխուր երեւոյթին:

Այո՛, հետագայ տխու՛ր երեւոյթին...: Հրապարակուեց, պրոֆ. Ա. Ղաբիրեանի բնորոշմամբ, ԲՊարտիստական լեզուարանութեան մանիփեստը, բացասական կարծիք ստորագրեցին, ԲՊական քերքուժ, թէ ուժ

«Հանճարեղ գրչին» էր պատկանում: Անձիջապետ, ինչպես ամէնուրեք, Հայաստանում էլ ժարգիկ անպայման մի ժարգոն պանելու յեանէից ընկան օր ու գիշեր: Եւ, ի՞նչ խօսք, գաս'ն: Արեւ մտահայերէ՛նը: Եւ հղաւ մի պահ, միայն մէկ պահիկ, երբ ամենավերջին Հայրենազարն իսկ կեանքում առաջին անգամ երկմտեց, թէ արդեօ՞ք օտար ասիերին ի դուր չի երգել ՎՊ՝ի մեծաաքանչ դու չիզու՞ք, միշտ եւ ամէնուր նախապատուութիւն տալով նրա՞ն, քան «հասնապարզ հացի» ստոյգ երաշխիք այլաբարբառ սպաժոններին:

Այդ ժամանակ եւ ուսանող էի Մոսկուայում, չգիտեմ, զուցէ առաջին Հայրենազարն ուսանողն այնտեղ, նշուակ ամէն տեսակ կասկածանքի, անփաստութեան ու աննիւթ Հակոբութեան: Պատահեց այնպէս, որ լեզուական այդ թունոյրո՛ւնին մէջ լոյս տեսաւ իմ առաջին փորձիկ ժողովածուն, արեւ մտահայերէն, եւ հագիւ մի օր վաճառուած՝ նման զէպիքում պատկան ժարմինների անօրինակ գործարարականութեամբ հուսարուեց գրախանութներից եւ ոչնչացուեց ի սպասու: Յիշում եմ, մի շարաթ շարունակ ստանում էի հօքոս ու քոյրերին տաղնապատ հետադրերը, որոնց, ի չզոյժ մամոնայի, լակոնիկ պատասխանում էի. ողջ եմ, առողջ: Մի տարի յետոյ այդ նոյն գրքոյից թարգմանուեց արեւելահայերէնի, հրատարակուեց, եւ անձիջապետ գտնուեց մի գրախօս, որ անպայման իմանալով ժողովածուի գլխին եկածը եւ, երեւի, քաջածանօթ լինելով այն տարրական ճշմարտութեանը, թէ բանաստեղծին չի կարելի պուկել նրա լեզուից, քաջջուկի ենթարկելով ինչ-ինչ «մեծաաքանչ բառեր», որոնք խորթ միջավայր բնկած մանկանց շուտուս երեւոյթն ունեն: Եւ այսուանդ փաստ եմ արձանագրում միայն եւ ոչ թէ արժէք նժարում: Ի՞նչ չէի տայ հիմա, եթէ այդ գրքոյից, նոյնիսկ արեւմտահայերէնը, գոյութիւն չունենար կենսագրութեանս մէջ:

Կարծում էի, թէ բոլորիկ եմ փորձանքի փուլը, բայց, օ՛ միամտութիւն: Ամիսներ անց փաստօրէն ոչ ոքի «ողջ եմ, առողջ» չէի կարող հետադրել եւ, Քրաններացի բանաստեղծի բառերով. «ստուեր կը գտնուայի ստուերների աշխարհում», եթէ վրայ շահանէր 1953 թ. ամենափրկիչ օրը՝ Մարտի հինգը, որ ոճանց չգիտես անկեղծ, թէ կեզմաւ որ լացի, ու բիշների ներքին զուսպ ցնծուութեան մէջ մտացութեան մտանց այն փաստը, թէ Մ. Գորկու անուան գրականութեան ինստիտուտի կոմերիտմիութեան կոմիտէն մի անստորագրիչ նամակ էր ստացել իմ մասին, ուր մէկը «ամէն սովետականի» հակա էր հուշակոմ ինձ...

Մի անգամ Երեւանում, երբ մի Հայրենազարն բանաստեղծ բարեկամի վերոյիշեալ մասնագրի խօսքն արեցի, նա տարօրէն քմծիծաղեց եւ զրեթէ նոյն ժամանակ իրեն պատահած մի զէպե պատմեց ինձ, որ տառացի վերարտադրում եմ անհա, խոնարհազին ներողութիւն խնդրելով նրանից:

«Վաղուց գրողների սուս չի մտել — սկսեց բարեկամս: — Մի ու չ գիշեր, երբ Մարքսի փողոցով էի անցնում, ուր մեր եկած տարիներին, գիտես, գտնուում էր գրողների սուսը, տեսայ, որ լուսաւոր են նրա բոլոր պատուհանները: Բարձրանում, ասացի ինքս ինձ, տեսնեմ՝ ի՞նչ բանի են մեր հոգու ճարտարադէտները: Վեր ելայ եւ կամացուկ ծնրպեցի դուռը: Մրա՛նք դրեթէ չեցուն էր: Բեմի վրայ, կրակուրոց կարած էլոյթ էր աւնենում անուն հանած մի բանաստեղծ: Կուսակցութիւնը ոչ ոք, հագիւ էի ոտքս ներս գրել, երբ ճարտիտան իսկույն ընդհատելով իր նլոյթը եւ ինձ գիմելով, ուղղակի գոռաց:

— Ընկեր այսի՛նչ, ասա՛, քեզ կուսակցութի՛ւնը բերեց Հայրենիք, թէ՛

Արարատը...

Ձգիտեմ, թէ ինչպէս ամենամօտիկ դատարկ աթոռն իմ փրկութիւնը եղաւ, — աւարտեց բարեկամս:

Բայց բոլորը չէ՛, որ փրկութեան զգաւարկ աթոռ էին պանում, կրք մտում մնաւ որ սլաքներ էին արձակում մայնպիտի անձինք, որոնք, մեր նախնիներին արասյայտութեամբ, շարժւայնէ ժօրն պատահապաշա էին: Հիմա էլ ստակումի սրափուքն եմ զգում, յիշելով 1949 թ., ինչպէս մենք էինք կոչում, շրոնէ-բոնէի ասրուայն յուշիտան այն օրը, կրք արցունքի հետ կուլ տալով մեր թեւթափութեան թայնը, մեղմիւ իրար էինք հաղորդում ջոտմնելի գոյժը: Իր նորաւարտ ասն մէջ, գիշերը, կապիտալ էր արուել ազնուազոյն մի ժարգ՝ խմբազգր, մանկավարժ, կոմունիստ, Սիրիայի եւ Լիբանանի ներգաղթի կոմիտէի նախագահ Հրանտ Դեզլիկանը: Մի յերիւրածոյ պատմութեան դամբանաքարով փակուեց նրա շիրիմը, աւելի օտաւկացնելով մեր մէջ մահազանգի պէս հնչող անողորմ ու անպատարան զինուածները: Եթէ Հ. Դեզլիկանի սպանութիւնից յետոյ դատ ու դատաստանի ողբերգակատակերգութիւնը խաղացուեց, ապա այդ զբախտին՝ իսկ շարժանացաւ ջրանհիւստմեայ տաղանգաւոր բանաստեղծ Անդրանիկ Թերզեանը, որ 1952 թ. մի ապրիլեան կիրակի իրիկուն, նոր Արէշի զիւղական փողոցի պէս խուլ ու խաւար ճանապարհին կասկածելի աւտովթարի զոհ գարձաւ, անաւարտ թողնելով կրգ ու սէր, առն ու Համալսարան եւ իր յեանելի գերեզման տանելով հօրն ու ժօրը: Ես ներկայ չէի Անդրանիկի թաղմանը: Երբ այցի գնացի մտերմիւ շիրիմ, նրա կողքօր անկամ սպիտակ ազաջիտան ծաղկաթափում էր արդէն, եւ ես գերեզմանաքարին յուշիկ իջնող իւրաքանչիւր շափրակի շրջիւնի մէջ գտաւ Հատմ էի այն արտասուածայն, անողորմ ու անպատարան զինուածները, որ Անդրանիկը շնչում էր Հ. Դեզլիկանի սպանութեան օրը...

Ասացի, որ ժարգը նախ եւ առաջ յիշողութիւնն է, յետոյ միայն՝ ուրիշ բան: Ես ինքս վերողբեալ յիշողութիւններն եմ ընդ հանրապէս, իսկ ես զանգում եմ, արդէն իսկ զիտակցում կարժիր ազիտացիայի, սպիտակ ազաջիտայի եւ այլ զինուածներ մի գորգեան Հանդոյց, որ կարօտ է հրապարակայնութեան աներկմիտ պատասխանների ալեքսանդրեան սրի հատու հարուածին: Հայրենասիրական ճառերը խախտում ու զեփակոցներ են Սվեթի ճանապարհին: Միայն ու միայն այդ պատասխաններն են, որ փարատելով յիշողութիւնների վրայ յամառող անզիտութեան ու անխառնութեան մատարնազր, ի գօրն են ազատելու մեղ նաեւ աստ ա՛յս հոգեմաշ հարցումներից: Ծափահարե՛լ արտագաղթողին (ի՛նչ սրտով): Դատապարտե՛լ նրան (ի՛նչ իրաւունքով) («Գրական քննք», 1988, թիւ 43):

ԱՐՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՄՓՈՓՈՒՄԸ

Հայրենադարձ Հայերուն կապուած դառնութիւններէն մաս մը դրուագած Արբաճամ Ալիքեանի գրութեան մէջ առանձնապէս ուշադրաւ են Հրապարակագիր եւ Համայնափար գործիչ Հրանդ Տէփէճեանի կացինահարման պարագան եւ բանաստեղծ Անդրանիկ Թերզեանը անշնչացուցած... ինքնաշարժի արկածը:

Հրանդ Տէփէճեանի կացինահարումը Ալիքեանի գրութեան մէջ եղած նկարագրութիւնն է եւ, որքան մենք գիտենք, արտասահմանի մամուլին մէջ առանձին նիւթ չգարձաւ անիկա, իսկ Անդրանիկ Թերզեանին պատահած «արկածը» հոսեցուց ահագին մելան, որմէ, ցաւօք, բացարձակօրէն անտեղեակ է երիտասարդ ու միջին տարիքի բնթերցողը, որ կարգաց ու պիտի կարգայ Ալիքեանի նշմարը:

Հայաստանէն Հասած լուրերը դեռ փարատած չեն այդ Հարցին վրայ կուտակուած ամպերը եւ նոյնիսկ Արբաճամ Ալիքեանի գրութիւնը կէս քերան կը խօսի այդ մասին, Հակառակ նոր օրերու շունչին, Հրապարակայնութեան բնծայած ձեռնառու պայմաններուն:

Խնդիրը կը վերաբերի երիտասարդ, բայց շատ երիտասարդ բանաստեղծի մը մահուան պարագաներուն շուրջ պահուած լրուութեան եւ ճիշդ չ'ըլլար ու խղճմաննքի զէ՛մ էլած կ'ըլլայ, եթէ այդ կապակցութեամբ սկսած ու ծաւալած եւ... ուրիշ լռութեան մը յանդած բանավէճէն անմասն ձգենք բնթերցողը:

Ուրեմն, ամփոփումը Հարցին.—

«Առվետահամ Հայաստան» ամսաթերթին (1953, թիւ 2) մէջ, Արմենակ Թամազեան ստորագրած էր Անդրանիկ Թերզեանի «Երգեր» ժողովածուին մասին գրութիւն մը, որ կը վերջանար հետեւեայ պարբերութեամբ.

«Անժամանակ մահը կտրեց երիտասարդ, տաղանդաւոր բանաստեղծի կեանքի թելը, մի կեանք, որը դեռեւս շատ բան ունէր ասելու սովետահայ բնթերցողին»:

Մեկնելով այս «անժամանակէն», Անդրանիկ Մառուկեան «Նայիրի» շարաթաթերթին (1953, թիւ 37) մէջ ստորագրեց «Նազը թէթել» խորագրուած յօդուած մը, տարաբախտ բանաստեղծին կեն-

սազրութեան հետ պարզելով ու սուցիչի ու մեծ եղբօր իր կապերը անոր հետ, հարցումները շրթներուն, թէ՛

«Ե՞րբ մեռաւ արդեօք այս տղան, ո՞ւր մեռաւ, ինչպէ՞ս մեռաւ»:

«Նայիրի»ի նոյն թիւին մէջ հարցում մը ուղղուած էր Արմենակ Քամազեանի վերոյիշեալ գրախօսականը արտատպած «Այգ» օրաթերթին, այս վերջինին խմբագրական այն նոթին առիթով, ըստ որուն՝ «Անդրանիկ Թերզեան գոհ գացած է ինքնաշարժի արկածի մը»:

«Նայիրի»ի հարցում.

«Ուրիշ՞ փազած էք ձեր տեղեկութիւնը»:

Այս պարզ հարցումին պարզ պատասխան մը տալու փոխարէն, 16 Ապրիլ 1953ի իր հրամանով «Այգ» հեղնական խոստովանական, յամենայնդէպս լրագրական պարկեշտ եզանակէն շատ հեռու ունով մը պատասխանեց «Նայիրի»ին, որ համոզիչ չգտնելով Հայաստանէն ստացուած նամակային փաստի մը տուեալները, օրաթերթային ամբողջ էջ մը լեցնող գրութեամբ մը վերլուծեց խնդիրը, ընդգծելով իր կասկածը, թէ՛ «Տարաբախտ Թերզեանը պիտի համարենք անմեղ մէկ գոհը, իր մաքուր երազներուն իրականացման նամբուս վրայ յայտնուած մութ հրէշի մը»:

Շարաթ մը անց, Եղ. Պոյանեան ինք եւս անգրագարձաւ հարցին, «Առաջարկ մը Պէլրուքի հայ գրողներուն» անուն կարճ գրութեամբ մը, ուր կ'առաջարկուէր չէզոք եւ քաղաքական զանազան հոսանքներու մէջ գործող հայ գրողներէն ներկայացուցիչներ՝ հաւաքական գիմունազրի մը տակ ստորագրելով, խնդրէին, օրինակ, «Գրականութիւն եւ արուեստ»ի խմբագրութենէն ամբողջական բացատրութիւն մը տալ տարաբախտ Թերզեանի մահուան մասին:

«Նայիրի»ի կուսումներէն ու հարցումներէն, եւ «Այգ»ի պատասխանէն ու Պոյանեանի առաջարկէն առանց լուր ունենայու, «Սովետական Հայաստան» ամսագրին մէջ լոյս տեսած Թամազեանի գրախօսականէն մեկնելով՝ Գահիրէի «Յուսարբը» իր 21 Մայիս 1953ի համարով՝ «Ո՛ւր, Ե՞րբ, ինչպէ՞ն» խորագրով կարճ գրութեամբ մը Թերզեանի մահուան շուրջ ստեղծուած անորոշութիւնը կը մատնանչէր, աւելցնելով, թէ «Այս անորոշութիւնը մեր մէջ կը ստեղծէ այն կասկածը, թէ Անդրանիկ Թերզեանի մահը տեղի ունեցած է անբնական պարագաներու մէջ»:

Յիշեալ անգրագարձներէն քանի մը ամիս ետք, ընդունելով «այժմէն, թէ հայրենասէր բանաստեղծին եւ «Անի»ի թանկագին աշխատակիցին անբիծ ու անմահ յիշատակը ոգեկոչող մեր տոգերը կը գրուին ցաւալի յապաղումով մը», Վահէ-Վահեան իր ամսագրին մէջ, ու բաւական բնագրական ծաւալի մը վրայ, անգրագարձաւ Անդրանիկ Թերզեանի մահուան առիթով «Նայիրի»ի կասկածներուն ու հարցադրումներուն ու արձանագրեց իր տպաւորութիւնն ու տրամաբանութիւնը, թէ «Ան եղաւ գոհը կո'յր պատահականութեան մը. չարաղէպ արկածի մը՝ Երեւանի մէջ, 1952ի Ապ-

րիլին»։ Եւ թէ՛ «...մէջտե՛ղն է իրողութիւնը անժամանակ մահ-
ւան մը, որուն նմանները պատահած են ու կրնան պատահիլ աշ-
խարհի մէջ ո՛րքե՛տ տեղ, Մատրիտ, Թոբիո կամ Անֆարա»։

*Պատահածը, այսպէս, պատահական արկած մը համարելով, Վա՛հ-Վահեան իր գրութեան առանցքային հարցը կը գարձնէր Անդրանիկ Մառուկեանի կսկիծին ու պարկեշտութեան իբրաւ ու-
թիւնը, յիշեցնելով, որ «Թանկագին կորուստէ մը զգացուած իրա-
կան կսկիծն ու պարկեշտութեան տարրական հասկացողութիւն
մը պիտի բաւէին որ մարդ չփորձուէ՛ր իր ծանօթութեան պակա-
սը վերածել տխուր պատրուակի մը՝ վազամեռիկ բանաստեղծին
Յակատագրին նկատմամբ հրէշայնօրէն չարամիտ կասկածներ
բանածելելու»։*

*Ըստ Վա՛հ-Վահեանի միայն ասոնք չէին ու տարբե՛ր չէին Ա.
Մառուկեանի նաեւ միւս բանածելները. «Այս եւ նո՛յնքան թշուառ
«փաստեր»ով նամբայ ելլելէ, «ինչու»ներու, «ուր»ներու, «էբբ»ե-
րու, «ինչպէս»ներու անվերջանալի կարաւանի մը հետ՝ «Ձեկան»
եւ «անխոստովանելի պարագաներ»ն ալ շարժման մէջ դնել է
խորհրդաւոր ծայքերու» յանգող «այլանդակօրէն մտայլ» հետեւո-
ղութիւններ բանածելէ ետք, բանաստե՛ղծ ուսուցիչը մէ՛կէն կը
հազնի մորթը խելօժիկ գառնուկի մը։ Գառնո՛ւկ մը, որ, շատ
չանցած, պիտի ցուցնէ բորենիի ժանիփներ։ Դիտեցէ՛ք»։*

*Միջբերու մներով ցոյց տրուած «ժանիքներէն» ետք, Ա. Մա-
ռուկեան «Նայիրի» շարաթաթերթի Ա. տարուան թիւ 51ին եւ Բ.
տարուան թիւ 2ին մէջ, նոյն խորագիրով՝ «Բորենիի ժանիփները»,
եւ «Անիի աւերակներուն մէջ» ենթախորագիրով ցոյց տուաւ մէկ-
երկու ժանիք եւս, աւելի հիմնաւորելով Անդրանիկ Թերզեանի մահ-
ւան պարագաներուն մէջ իր կուահած մութ կէտերը։*

*Այսբան մելան հոսեցուց Անդրանիկ Թերզեանի մահը, որուն
առթած կսկիծը, ինչպէս անգամ մը եւս զգացուեցաւ Արրահած Ա-
լիքեան «Կարմիր ազիտացիայի եւ սպիտակ ազգացիայի մասին»
անուն գրութենէն, կա՛յ, բայց պարագաներուն ստոյգ մանրամաս-
նութիւնները զեռ տարտամ կը մնան։ Կը թուի, թէ այդ մասին ամէ-
նէն հաւանական տուեալները կը գանուին «Բորենիի ժանիփնե-
ր»ու ն յաջորդող «Նայիրի»ի եզրափակիչ գրութեան մէջ, զոր կը ներ-
կայացնենք հետագայ մեր էջերուն, իբրեւ վկայութիւն խոր պատրա-
նաթափութիւններ ապրած Հայրենադարձ այն տղոց, որոնք Հայրենի
Հողին ոտք դրած օրերէն ելքի մը կարօտով տազնապեցան, կամ՝
ճզմուեցան ինքնաշարժներու տակ, կամ՝ տարաղնուեցան Հայրենի
սահմաններէն Հեռու, կամ՝ հողեպէս Հարստահարուեցան տեղուոյն
վրայ։*

*Յիշեցնենք նաեւ, որ հոս արտադրուած «Նայիրի»ի եզրափա-
կիչ գրութենէն ետք, Անդրանիկ Թերզեանի մահը սովորական ար-
կածի մը հետեւանք համարող թերթերն ու անձերը այլեւս որեւէ
փորձ չրբին հրապարակ դրուած կասկածը հերքելու...*

== ՎԵՐՁԻՆ ԶՈՂԸ ==

ԸՆԿԵՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԹԵՐԶԵԱՆ

Միանգամընդմիջտ լուսաօրհչու համար տարաբախտ Անդրանիկ Քերզեանի դէմքը, ստիպուած ենք մամուլին յանձնել կարգ մը իրողութիւններ, որոնք գուցէ գեւ երկար ասան մեային մութին մէջ, կամաւոր մեր լուս-թեամբը, եթէ, հէզ ազու ն մահուան պարագաներու ն շուրջ յայտնուած կասկածները պատուակ ընկնով, յանկարծ մէջտեղ չելլէր «Անի» խմբագիրը «Խրատման» տալու համար մեզի իբրև պաշտօնակից կամ... «այլապէ՛ս», եւ ազգարարելու՝ թէ «ո՛վ կրնայ գուշակել թէ ի՛նչ փորձանքներու կը տանի մեզ» այս հարցապնդու՞մը:

Ապագան «գուշակելը» ձգելով բախտագուշակներուն, մենք առայժմ կու տանք մօտիկ անցեալը: Բարեբախտաբար, ընդամէնը հազիւ 5-6 տարի առաջ պատահած գէպքերն ու եղելութիւնները յիշելու եւ արձանագրելու համար, անհրաժեշտ չէ ո՛չ իմաստուն ըլլալ եւ ոչ ալ... գուշակ: Կը բաւէ ճշգրիտ ու հարազատ յիշատակութիւնը փաստներուն, վկաներուն եւ իրազարմութիւններուն, որպէսզի հասնողը մեր դիտուն շաւուշ չդառնայ եւ ամէն անկիւնազարձի բրորներին ժանիքներ» չտեսնէ:

Ուրեմն, ահա ստիկ:— Անդրանիկ Քերզեան, բնիկ մարաշի ծնողքէ, ծնած է Հալէպ, 1927ին: Մանկապարտէզի ծիլ կարգէն մինչեւ նախակրթարանի աւարտական դատարանը, աշակերտած էր Հալէպի ԶԱԻԱՐԵԱՆ վարժարանին: Ու շիժ աշակերտ մըն էր, ու շնչտուած հակուժ մը ունէր գէպի գրականու-թիւնը: Մեղմ, բարբի, լուսկեաց տղայ մը, վարք ու բարքով՝ տիպար եւ օրինակելի: Կրտսեր եղբայրը, Օննիկ, հակապատկերն էր Անդրանիկին: Անդրանիկ վերացական էր, Օննիկ՝ գործնական: Մենք գաղափարապաշտ էր, կրտսերը՝ նիւթապաշտ: Անդրանիկ անդամագրուած էր Հ.Յ.Գ. Վարանդեան Պատանեկան Միութեան, Օննիկ՝ հազիւ զպրոցը աւարտած երկու անգամ ձերբակալուեցաւ... համայնավարական թոռիցիներ ցրուած ըլլալու ն համար:

Երբ ներգաղթի կարաւանները սկսան շարժիլ, երկու եղբայրները ծախել տուին իրենց սեփական տուներ, հաշուեյարգարի հնթարկեցին իրենց հօր ոսկերիչի խանութը եւ ընտանեօք մեկնեցան Հայաստան: Մինչեւ հոս՝ անոնց պատմութիւնը պատմութիւնն է Հայաստան մեկնած տասնեակ հազարաւոր հայերուն: Անդրանիկի պատմութիւնը կ'աննջատուի սուկայն, հետեւեալ պարագաներով:

Իր մեկնումէն վեց ամիս յետոյ, թղթատարական վարչութիւնէն կոչնագիր մը գտանք մեր նամակատու փին մէջ, Վազգէն Տէրունեանի անուան: Երբ նամակատուն ներկայացանք, յայտնեցին թէ ապահովագրեալ նամակ մըն է, Հայաստանէն: Անկարելի եղաւ համոզել պաշտօնեան, թէ նամակը մեզի կը պատկանի, թէ Վազգէն Տէրունեանը գրական անուն մըն է յոկ, եւ այլն: Ի վերջոյ, նամակատան տնօրէնին իսկ թելադրանքով, գրաւոր եւ պաշտօնական վկայութիւն մը խմբագրուեցաւ. առաջնորդ Զարեհ սրբազանին կողմէ, եւ կարելի եղաւ տիրանալ պահարանին:

Երբ քաջինք՝ կատարեալ յուսաբարութիւն մըն էր: Դպրոցական տետ-

բակէ մը փրցուած թերթ մը թուղթի վրայ, ընտանեկան նամակ մը, աւելի քան սովորական բովանդակութեամբ: Նամակագիրը, ոմն Գուրգէն Անճեան, կը պատմէր իր երջանիկ կեանքն ու աշխատանքը Երևանի մէջ, եւ ըսելէ հաջ թէ չկուէր ատուած ռուս եղբայրական մեծ ժողովուրդին»՝ անթիւ բարեւներ կը դրկէր ազգական Եղսարէթներու, Գրիգորներու եւ Մարիամներու՝ Հայաստան ապրող ուրիշ բազմաթիւ ազգականներու կողմէ:

Օրերէ ի վեր մեր հետաքրքրութիւնը սրող այդ նամակը կարդալէ հաջ, երեք ընկերներով, ի վերջոյ ժօա էինք եզրակացնելու, թէ կրնայ եւ իրական վազդէն Տէրու հետ մը դոյնութիւն ու նեցած ըլլալ, որուն գուցէ պատկանի նամակը, երբ մեզմէ մէկը (Օննիկ Մելիքաթեան) ժատանիչ ըրաւ «Յետ գրուած թեան» յանդուած մը: Արդարեւ, էջին սակ գրուած էր — «Կարգացի «Ժողովուրդի Ձայն»ին մէջ գրած յօդուածդ՝ «ՊԱՏՊԱՄԱՆ»՝ որ շատ յաջող էր»:

— Բանային այսակ'դ է,— կ'ըսէր մեր ընկերը, մտաւ զնեով վերոյիշեալ տողերուն վրայ:

Այստեղ էր արդարեւ բանային, որովհետեւ բանայի մը կա՛ր իրապէս: Յիշեցինք Չարենցի «Պատգամ»ը եւ նամակը կարգացիք վերէն վար, նկատի առնելով իր քաջանչիւր առջի երկրորդ գիրը միայն: Կազմուեցաւ հետեւեալ նախագատութիւնը.—

«ԳԱՆՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՄԻԱԿ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆՆ Է»:

Գրուած էր մեծ նարտարութեամբ: Բանային անտեղեկ մէկը անկարելի էր, որ կասկածէր, թէ այդ արձակ տողերը իրական նամակի մը բոլոր պայմանները լրացնելով հանդերձ, կրնան այդքան յաջողապէս իրարու տակ բերել ու դուր անուրը, առանց ոչ ոյցն անհամարափութիւն մը առաջացնելու բաւերը անջատող միջոցներուն մէջ: Վարպետի գործ էր: Բայց ո՞վ էր նամակագիրը: Յայտնապէս, կեցծ էր Գուրգէն Անճեան ստորագրութիւնը: Ո՞վ պահուած էր սակայն այդ ստորագրութեան տակ: Աւելորդ է ըսել, թէ նամակին հետաքրքրութիւն ստեղծեց մեր ըրջանակին մէջ: Ամէն ոք նոյն նարտար մը կուտար — Ո՞վ է նամակագիրը:

Բացի «Վազգէն Տէրու նամակ»էն՝ ո՛չ ոք, բացարձակապէս ոչ ոք գիտցաւ, թէ ով էր: Նոյնիսկ մեր երէց ընկերով՝ Վահան Նաւասարդեանին, (որ իր կարգին հետաքրքրուելով ուզած էր տեսնել նամակը եւ գիտնալ նամակագրին անունը) յայտնեցինք, խղճի ծանր բեռ մը շտեղծելու: Համար մենք մեզի: Գաղտնիք մը պահելու երկու ձեւ չկայ: Մէկուն չըթնեքէն մէկ անգամ դուրս ելած բաւեր, պատճառ մը չկայ, որ ուրիշ անգամ եւս դուրս չելլէ ուրիշ չըթնեքէն եւ բերնէ բերան շրջի իրրի... «զազտնիք»: Մտայլ գոհունակութեամբ մը կրնանք արձանագրել այստեղ, թէ մինչեւ այսօր ո՛չ ոք, հետաւոր կամ ժողով ո՛չ մէկ ընկեր յետ մեզմէ նամակագրին անունը: Ու անպիտան արի յետոյ, կրնայիս պատահած է ճակատագրական տիեզերաշարժի արկածը, կրնանք ստաջին անգամ ըլլալով չրապարակել — պարտադրարար եւ ակամայ — թէ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԹԵՐՁԵԱՆԸ էր «Գուրգէն Անճեանը»:

Անգրանիկի նամակը չէ փնջած, չէ կորսուած: Տրամադրելի է սեւէ մէկուն, նոյնիսկ... Վա՛ն Վահանին, որպէսզի քննէ, հոտուրտայ, տարբարակ ու բազդատէ Թերզեանի ձեռագրին հետ — եթէ չուէր՝ մե՛նք կը տրամադրենք իրեն նաեւ նմոյշներ Անգրանիկի ձեռագրէն — եւ Համոզուելէ հաջ նամակին վաւերականութեան, ճիշդ մը բնէ նաեւ հասկնալու, թէ ի՛նչ թաքուած ու ժպտալ է ու նեցած ըլլայ «մաքուր կաթը», — Զատարեանի՛ «կաթը» որմէ գտնուի մնաց ինք, դժբախտարար — որպէսզի ճերմատամո՛ւս մեր աշակերտները ի՛նչու միջ, նոյնիսկ նրկաթեայ Վարպետներուն ետեւէն, ու կերպը գտնեն իրենց ձայնը յետի զարձակելու, ինքնաշարժներուն տակ ճգմուել շատ առաջ:

Այս բոլորէն ետք, կը ծագի շատ բնական հարց մը.— Եթէ իրապէս գաղտնի պահուած էր Անդրանիկի նամակը, ինչպէ՞ս կրցան ուրիշն հաստատել իր յանցապարտութիւնը: Կա՞մ գաղտնիք չէր նամակը եւ հետեւաբար «Ինչո՞ւ չարժի արկածը»... Բնական հետեւանքն էր այդ նամակին, եւ կամ, եթէ իրապէս գաղտնի մնացած էր, պատճառ մը չկայ կասկածելու ի մասին «անժամանակ մահ մը» հետեւանք չէ... կողատապի կամ քաղցկեղի, այլ հետեւանք է արկածի՞ մը, եւ «անժամանակ» մահացեալը Մարկոս—Կիրակոս մը չէ, այլ՝ հանրածանօթ բանաստեղծ մը, թերթերը — «Մատրիտ, Թոքիօ կամ Անֆարա» — ջանի մը յօդուած կը գրեն, արկածը կը նկարագրեն, երկու տող հետագիր կը ստանան, եւ ոչ թէ լուսթիւն կը պահեն, իրրիւ թէ կատուի ձայ մը ըլլար մեռնողն ու թաղուողը...

Ուրիշ, ի՞նչ կը թելադրէ մտածումներու տրամաբանական կարգը:

1.— Հայաստանէն մեզի գրած նամակը Անդրանիկի միակ գրուած չէր չէր: Օրին, տեսնա՞ք իր մէկ ուրիշ նամակը — ո՛չ մեզի գրուածին պէս ծածկագիրը, բայց գարձեայ անխու՛ճմ րատերով եւ ակնարկութիւններով, եւ ուղղուած իր մէկ ընկերու հինն — ու կրնանք հետեւցնել, թէ մեզի անժամանօթ մահացող ուրիշ անձեր եւս կրնան ստացած ըլլալ իրմէ այդ կարգի ուրիշ նամակներ, առաւել կամ նուազ զատուութեամբ գրուած:

2.— Յիշեալ նամակներէն մէկն ու միւրի վերջոյ տեղեկագրուեցաւ, առ որ անկ... չէ՞ր, ու կրտսեան մատնեց հեղինակը:

3.— Ո՞վ, է՞րբ, ինչպէ՞ս կատարեց այդ շարաշուք դերը: Այստեղ է, որ Երեւան կու գայ միջին կերպարանքը պժպոյի արտարձի մը՝ Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեանի, որուն խորհրդաւոր գործունէութեան հետ կապուած է ճակատագիրը Անդրանիկի Թերզեանի եւ շատ մը Թերզեաններու:

Ո՞վ է Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեան: Պաշտօնապէս՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան կը պատկանէր, բայց գործունէութեամբ համայնագիր էր ու կը ջանար ամէն կերպ խաթարել իր կուսակցութեան ազգային գիւժապիտը եւ լծիլ բոլորէն իկեան կառքին: Հալէպի մէջ խմբագիրն էր «Նիքիտա» թերթին, ու «Նիքիտա» թերթը աւելի՞ ծայրայեղ էր, թան «Թոքիօ» թղթի ծայր-ձառ: Այս մարդը վերջին կարաւանով Հայաստան գրկեց իր ամբողջ բնտանիքը, կիներ, զաւակները, բայց ինք մնաց այստեղ: Ինչո՞ւ, ի՞նչ գործով: Յայտնի որեւէ պաշտօն չուներ: Եթե թական տեսանելի աղբիւրներէ զուրկ էր: Ու ամբողջ երեք տարի մնայէ ետք, օրին մէկը, գեռ անցեալ տարի, Գամակոսէն օդանաւ տեսաւ ու շիտակ մեկնեցաւ Հայաստան: Ինչո՞ւ, այս բացատրիկ զիրութիւնը, մենայնորհեալ այս ներգաղթողին: Հոս մնացած տարիներուն ի՞նչ գործ տեսաւ Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեան, ի՞նչ մասնաւոր ծառայութիւն մատուց, որպէսզի արժանանայ նման պատուի մը:

Բացատրիկ էր, արդարեւ, իրեն յանձնուած պաշտօնը, Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեանի ԿԸ ՀԵՏԱՔՏՔՏՏՈՒՆԻՍ Սուրիա-Լիբանանէն Հայաստան ներգաղթած անձերուն այնտեղէն գրած նամակներով: Կը լսէր, կ'արձանագրէր, կը դատարարէր: Ներգաղթէն ետք, առաջին օրերու անթիւ — անհամար նամակները եթէ յանկարծ գաղտնիք, ծածուկ կարգախօսներով եւ այլարանական պատկերներով տրուած աննպաստ տեղեկու թիւները եթէ վերջ գտան, պատճառաբան չէ միայն, որ այնտեղ ամէն ոք վարժուեցաւ իր միճակին կամ մտացաւ իր հետաւոր հարապատեւրը, այլ որովհետեւ զգաց, թէ ինչ որ կը կարծէ ծածկապէս գրած ըլլալ այստե՛ղ, պաշտօնապէս կ'իմացուի այնտե՛ղ...: Ու գիտենք, թէ Հալէպի կամ Պլշրու թի մէջ Հայաստանէն նամակ ստացողները —

ժա՛նա անդ շատաջղիմական» կոչու ող ճակատէն — Ի՛նչ փութկոտութեամբ կը տարածէին այդ նամակները բերնէ բերան, տունէ տուն: Կը ժողովայնէն, թէ տեղ ժր Մարտիրոս Տէր-Ստեփանեան՝ ժր կայ...

Արդ, յիշեալ Մարտիրոսը Հայաստան հասնելէ անմիջապէս ետք կը սկսի մէկկիւմ-մէկկիւմ փնտռել իրեն ծանօթ գրողները, այցելել անոնց եւ նկարագրել իւր քաղաքներն ու կեանքը: Ու յօղու անաշարքով ժր (Շէրլոխոմ) անաշարքով կը յիշէ զանոնք զատ-զատ, անու ծով, բնակավայրով, զբարոյն ժր: Արպէս ժր թր-թր յօղու զազափար ժր կազմէ, թէ ի՛նչ տարողութիւն ունի Տէր-Ստեփանեանի յօղու անը, եւ տեսնէ ժա՛նա անը, թէ իրեն, բնթերցողին ծա-նօթ ունի զրողի անուն ժողովայն ժր արդեօք, կու տանք ան այն բոլոր անունները, զրող կամ արուեստագէտ, որոնք յիշուած են եւ նկարագրու-ւած:— Թորոս Լուսինեան, տիկին Ազատի Պէրեպեան, Յովհ. Կոչարեան, Ալիշան Պարսեան, Քեզամ Շահինեան, Պարզեւ Շահպաղ, Հրատա Փերոզ-եան, Քարոյն Շի Յակոբ Արամեան, Արիւ Շաքիեան, Գրիգոր Վրիլեան, Արամ Արամեան, Գրիգոր Քէշիշեան, Ստեփան Այաճաճեան, Գրիգոր Սիւսան (Ֆեթեղ-եան), Ճորճ Թիթի Նճեան, Պարտաւար Տարազեան, Արթուր Ալիքեան (Պարտեան), Պարտաւար Պարտաւարեան, Շաքի Վարսեան, Յակոբ Արամեան, Սարգիս Եսփունճեան, Ազատ Եսփունճեան, Յովհ. Ասատուրեան, Կայենց, Արմինէ Կայենց, Առաքել Պարտեան, Ապուհ Լուսարարեան, Հովհ. Սիւնիկեան:

Կը նարցեննք, Հայկափ, Պէրոս թի, Եղիպատս եւ Կիպրոսի մէջ այն տո-ղերը կարողացող Հայ բնթերցողին:— Կա՛յ ձեր զարուսթեան Հայաստան մէկեւ ժրող ժր, նկարիչ ժր, արուեստագէտ ժր, որուն անունը զանցուած ըլլայ Տէր-Ստեփանեանի կողմէ, ժր զիտութեամբ՝ ոչ ոք ժողովայն ժր: Եր, Տէր-Ստեփանեանի իսկ վկայութեամբ, յիշուած են զհամարեալ բոլորը:

Ինչո՞ւ այն ցանկին կը պակասի միայն եւ բացառաբար Անդրանիկ Թերզեանի անունը: Տէր-Ստեփանեան պատճառ ժր չունէ՞ր արդեօք շիշելու-Թերզեանը ողջ կամ մեռած: Իրեն ծանօթ չէ՞ր արդեօք պատճառ կամ պա-տահելիք զինքնաշարժի արկածին» բնթր...

Եզրակացութիւնը կը թողունք բնթերցողին:
Ու ձեր կարողին եզրակացնելու համար, կ'ուզենք յիշեցում ժր ընել ՔԱՍԻ՞ժի խմբագրին՝ ո՛չ իրեն պաշտօնակից, եւ ոչ այլ... Հայկապէս: Իրեն Հայ ժարդ, պարզապէս:—

Ինչ միայն ե՛րբ պիտի շարունակուի Հայրենիքին այսպէս շահաղոր-ծու ժր ձեր կողմէ, որպէս շահաղորդ պնդելու, թէ ձեր հակառակ ենք Հայաս-տանին եւ զքէն կը պահենք» բոլոր անոնց ղէմ, որոնք Հայրենիք մեկնելու ժողովար են զործեր: Եթէ զործուած մեզք ժր կայ, ապիպ ձեր յիմարտկան լեզու ազարութիւնն է, որ երկու տեսակ Հայութիւն կը տեսնէ մէկ ժողովար ժր, եւ ազգի ժր կը սք ժիւս կէսին թշնամի կը համարէ: Մեղքը՝ ձեր շտապ-թիւնն է, Հայրենիքի պատկերն ու ոգին խեղաթիւրելու եւ անճանաչելի զարձ-նելու: ձեր պիտակի ունակութիւնը, որմէ զժուար թէ ձեր պատուիք երբեւի-ցէ: Հայաստանը ձեր գոյութեան իմաստը կը յայտարարէ, ձեր միակ երա՛զը կը զաւանիք, մինչդեռ կեանքը ցոյց կու տայ, եւ ձեր արարքները կը փաստեն՝ թէ ձեր ժանը եսերը բաւարարող, փաստաբարութիւնները զգուտը եւ խեղճու-թիւններուն փայլ տու ող տարազ ժրն է միայն Հայաստանը եւ ուրիշ ոչինչ: Օրը ժրանչորս ժամ Հայաստան կը հոլովէք, բայց Աստուած միայն զիտէ, թէ ձեր հողիներուն մէջ ի՛նչ կայ Հայաստանէն, եւ Հայաստանին համար: Ու ձեզի հետ եւ ձեզի պէս՝ ամբողջ զանգուած ժր այլասերած էք տարիներով, անոնց մաքին մէջ Հայաստանը վերածելով անճանաչելի պատկերներու շարքի ժր: Ապագա-մէջ Հայաստանը պիտի չունենք, անսնելու համար, թէ ո՞վ է ձեզք զործողը» յին պատկեր: պէտք չունենք, անսնելու համար, թէ ո՞վ է ձեզք զործողը» Հայրենիքին ղէմ: Տեսնեք արդէն: Մեր տղաքը զգուանքո՞վ» Հրամարեցան

մեղմել ու հայրենիք դացին — այդ էր օրուան սակագիրը — գիտնայով հանդերձ, թէ այնանկ իրենց կը սպասէ գրկանք, տատապանք եւ աշխատանք — այդպէս ստրկած էին ճանչնայ հայրենիքը, եւ սիրելի՛ այդպէ՛ս: Փացին: Մնացին:

Ձե՛ր հասցու ցած պտուղները հասցաւ: Ինչե՛ր շշուղացու ցիք անունց աչքին, նի թական ի՞նչ բարիքներ, տեսանելի, շօշափելի, ճաշակելի ի՞նչ քաղցրութիւններ: Հարսնեւ որներու պէս խայտացու ցիք անունց սիրտերը ու նաւ գրիք: Յետո՛յ: Մովով գացին, բայց ցամաքով կ'տ հկան: Տասնեակներով փախուստ տուին: Եկան փլան մեր ակուժքներուն առջեւ, եւ մեզի՛ համար մեր ստրկեցու ցած բոլոր հայնոյանքները սկսան կրկնել մեզի դէմ: Բոլորն ալ ճամբու դրինք, որովհետեւ թմբած էր անտեսանելի, բայց դերողանց թող ճր անունց հոգիներու ն մէջ: Ձեր հարազատ ծագիկներն էին: Հայկականութեան բոլոր կորսնցու ցած էին արդէն Հայաստան մեկնելէ առաջ, ու աւելի հայաբոյր չէին՝ զառնայէ յետոյ:

Երբե՛ք Հայոց Պատմութիւնը պիտի չննրէ մեզի՛ հայրենիքի ըմբռնութիւն եւ ապրումին այդ վատասերուժը՝ մատղաշ հոգիներու մէջ: Դեռ կը շարունակէք: Եարու նակեղէ՛ք:

Փայով եղերարախտ Անդրանիկին, լաւ է, որ նանդխտ թողուք իր յիշատակը եւ շատ շնորհալիք իրմով: Փոխադարձարար, իրատ մըն ալ մենք տանք մեզի, իբրեւ պաշտօնակից եւ «այլապէս», թերացած չլլլալու համար քաղաքավարութեան մէջ — եթէ շատ փորձիք այս խնդիրը եւ շարունակէք կրկնել, թէ տակաւին մեզի ալ զմանօր չեն մանրամասնութիւնները իր յանկարծախա մահուանց. — ի դէպ, խոցուած չէ՞ք համարեր հայաստանապարկան մեր... արժանապատուութիւնը, երբ բանաստեղծի մը մասին շուրջ ՔԱՄԱՆ ԱՄԻՄՆԵՄ՝ ետք դեռ «մանրամասնութիւններ» կը պակսին մեզի, — այո՛, կրնաք սաստուիլ այնտեղէ՛ն իսկ եւ մեղադրուիլ... հաւատքի պակասով: Զրուեցա՛ր, մեզի, թէ պատահա՞ր պարզ «ինքնաշարժի արկած» մըն է, զորուն նմանները կրնան պատահիլ որեւէ՛ տեղ, Մատրիտ, Թոմիո կամ Անգարա» եւ հետեւ արար անտեղի է «մանրամասնութիւններ պահանջել»:

Ձե՛ք գիտեր, թէ ինչպէս կը պատահի «ինքնաշարժի արկածը»: Տեսէք թէ ինչպէս — Փարսան պայծառ առաւօտ մը Ապրիլ ամսու ն, քսանհինգ տարեկան երիտասարդ մը դուրս կ'ելլէ տունէն ու կը քալէ լայն պողոտայէն: Ինքնաշարժ մը հետուէն ձայն կու տայ եւ կ'ըսէ. — Կեցի՛ր եղած տեղդ եւ մի՛ շարժիր: Երիտասարդը կը կենայ, ինքնաշարժը կու գայ, կ'անցնի վրայէն: Եկտոյ կու պան, կ'առնեն կը տանին մեռելը ու կը թաղեն:

Ամէն տեղ, ամէն օր կը պատահի այս արկածը: Ամէն օր, ամէն տեղ ինքնաշարժի գունդը կը տանին ու կը թաղեն: Պարտիկ տարրերու թեմաք մը սակայն: Երբ թաղու ողջ Անդրանիկ Թերզեան մըն է, յու դարկու որներու ն մեկնու մէն ետք կամացու կ'մը կ'ելլէ գերեզմանէն ու կը մտնէ Հայոց Պատմութեան արեւոտ գրքին մէջ...

Ամէն շրջանակ չի յարժարիր ամէն նկարի: «Անի»ի շրջանակը շատ պզտիկ է Անդրանիկին համար: Կրնայ պարփակել, հագնել, իր խմբագիրը:

Անդրանիկ Թերզեան Հայաստան մեկնելէ շատ առաջ շրջանակած էր իր հոգին Զաւարեանի յու սապակով: Հաւատարիմ մնաց իր երդումին, նաեւ Հայաստանի մէջ — ինչու չըսել՝ մա՛նաւանդ Հայաստանի մէջ — ու եղերական իր մահով, արժանացու նահատակի յու սապակին:

Անդրանիկի նկարը ի՛ր շրջանակին մէջ է հիմա: Ոչ մէկ բորենիք ոչ մէկ ժանիք կրնայ այլեւս անջատել նկարը շրջանակէն...

(«Նայիրի», Բ. տարի, թիւ 3, 20 Սեպտեմբեր 1953):

ՄԵՐՄՆԱՑԱՆՆԵՐ

Գարնան կանչի հետ վառ սերմնացաններն էլան,
 Ելան խրոխտ շարժով հողին նոր շունչ տալու,
 Ողողեցին դաշտերն արեւածաղի նման
 Սերմնացաններն հպարտ, սերմնացաններն հուժկու:

Հոսեց ցորենն արդար լայն ափերից իրենց,
 Որպէս ոսկի տառեր տպուեց հողի ծոցին...
 Եւ արտերը անհուն՝ կարօտի թուզք որպէս
 Սպասումից ծարաւ իրենց կուրծք բացին:

Աղբիւրները գուլալ կարկաչեցին կրկին,
 Կապոյտ երկինքն իջաւ բարդիների վրայ,
 Սերմնացաններն ուրախ ժպտացին մայր երկրին,
 Եւ այդ ժպիտը գոհ ձուլուեց բերքին վաղուայ:

Նրանց յոգնած նակտից կաթեց քրտինքը ծով,
 Կարծես արեւը բորբ՝ ալօսների մէջ սեւ
 Հալուեց, լցուեց այնքան, որ հասկերը շուտով
 Վազն աւիշի հետ ջինջ պիտի րմպեն արեւ:

... Ստուերները խաղաղ տարածուեցին հեռուն,
 Եւ վերջալույսն իջաւ՝ երագի պէս հանդարտ,
 Դաշտերից տուն դարձան՝ դաշտի յոյզով բեզուն
 Սերմնացաններն հուժկու, սերմնացաններն հպարտ:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԹԵՐԶԵԱՆ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍՈՎ...

Մեր նախորդ թիւին մէջ տրուած ակադեմիկոս Հղուտի Ջրբաշխանի լայնատես գրուած թիւերը ևս, որոտիւ թիւն է մեզի պարծեաց, որ առիթ կ'ու հնարանք ներկայացանելու հայրենի մասու որակեան Գեղարդ Արաշխանի վերջու ծակեան մէջ յոյու անք, որ պատարասուած է ռեաուսիկ Բաղինիի համար:

Գեղարդ Արաշխան առաջին անգամը չէ, որ անտիպ գրուած թիւեր կ'ընդունի զինքի մէջ: Միակու թային կապի կոմիտէի խողովակով ու զգակի հայրենիքին զրկուած քանի ժր յոյու անքեր ու նի ան մեր կ'ընդուն, Մարտ Մարգարեանի եւ Վահագնի Գալթեանի անկեղծագործու թեանց մասին կատարուած վերջու ծու մեք, որունք, ինչ խօսք, կը կրեն վերաբն կարգացուելու շնորհի ժր կ'ընդուն:

Շահակեան թեանց գուրի չէ յիշեցնել զարձակ, որ այդ գրուած թիւերը յոյու անքան ևն ներկայ յոյու անքն ևս թրուած առիթներ առաջ: Յոյու անքն յոյու անքն ինչեանց այդ ժամանակու ակնկարծի մըն է կեանքի սոցիոլոգիան հոյու թիւին մէջ, ինչ կըրիք պիտի շնորհանք, որ 1922ին և 1923ին ճիշդ մէջու կ'ընդուն տարբեր տարի ժր արձուանացուելու կարծիք հասարակագիտութեան մէջ, 1923ը, զորոտչուական հրատարական թիւն յը, որ անկի նաղարձային նշանակու թիւն ժր ու նկատ հոն աղբրի ժողովուրդներու ն համար:

Արդարեւ, որքան ալ վերապատու թիւերն ու յոյու անքան ըլլայ, իրենք իրենց անու ներքով կոչելու ևն աշխարհին բացուելու այս իրք յիշատիւական սկզբու նքր, մեր կ'ընդունու թիւն կը մնայ ա'ն, որ անկիս, Գորոտչուական աշխարհու առաջու յոյու թիւն արտերար անգրագար ժր ու նկատ առաջինեան արիւնտու ընտանացու թեան ու բրձնեան ևսն զգալու կ'ընշանան հետեւ անքերը արիւնտու կ'ընտան միտիւններու մարին ու հոյու անքան թեան վրայ:

Այդ անգրագար իր զգացու կը հայրենիքին ստացուած Հղուտի Ջրբաշխանի գրուած թեան մէջ ու կը բացուի Գեղարդ Արաշխանի կ'ընդուն:

Գորոտչուական հրատարական թեանն առաջ կարելի կը միթէ Արաշխանի կամ խորհրդային կարգերու ն աակ աղբրի սեւ կ'ընտան յոյու անքան մէջն ինչեանց զրիքին աակ հանգիցիլ առ մեկ ըմբուս ալ արդար հաստատու մեքու:

Բանաստեղծի Բաղանական խիղճանութիւնը շատ ակնի խորք ունի, Բան կարող է թուայ առաջին հայեացիք: Խորք զարիւն մ'մեծ բանաստեղծները օպոզիցիոնի մէջ են եղել վարչակարգի դէմ, զգուցի հաստատելու մարդասիրական սկզբու միտքեր, այսօրուայ գործածական քառուկ' հաստատել իրաւական պետութիւն: Մեր իրականութեան մէջ սկիզբից եւք գրականութեան աղբրի զգուցի հոյակունց մի կեղծ տեսութիւն' գրողները վարչակարգի հաստատել օգնականներ են, եւ զրանով իսկ սրձատուց, անլացու գրական անդատակեր, ինչեղից մտքի բախուք, որից պիտի ծնուէր ծնարկութեան յոյու: Ամէն այլանախտութիւն քառուց արձան յնքի մէջ, կատարուց իրէլաու որ զնիր, որի արիւնտու գոյները սահմանակցու մն մարդկանց, թեւ անցեալ են արդէն: կեղծիք զարդարել ծնարկութեան անքեանիկ հանգիւրձանով ու քմիականարիք:

Ամբողջ իրանմանակ ժր, ստախնեան միտքեան մոտային ու անոր ժառանգորդն անեղծան ահարկի միտքորտին մէջ տուարտոյ մարդոյ բախտին պէս կը նաեւ գրականութեան բախտը, որու ն գերու թիւն կը եւ կը թուի, թէ անցեանց փուլ է արդէն և խորհրդային ժողովուրդներու մասու որականները, բնց որս ևն անեղծագործ մեք ու մեք կը գանուին անեղծակի նաղարձայնները զէն շարակու ևն միայն նշանարտութեան յոյու անքան թեան միտքորտի մը մէջ:

Անի առաջ այս մասին վկայու թիւերն ժառանգու անքն ևն մեր ընկերացուներու ն: Ես ժր' Գեղարդ Արաշխանի գրուած թիւնը...

Քո շրթու նֆները Հայաստանու են,
 Հայաստանու են քո շշուկները,
 Քո ժպիտներն ու արտասուքները
 Հայաստանու են:
 Հայաստան հիւսող քո այդ ձեռքերը,
 Քո արդէն գրուած ու դեռ չգրուած
 Բոլոր երգերը Հայաստանու են:
 Հայաստանու են քո արած կեանքի
 Բոլոր էրերն ու կյեւէջները:
 Քո տանջանքներն ու երազանքները
 Հայաստանու են...
 Եւ դու այնքան ես հայ ու Հայաստան,
 Որ մինչեւ անգամ Հայաստանից դու քո
 Քո անցած բոլոր ճանապարհները
 Հայաստանու են:

ՀԱՄՍ ՍԱՀԵԱՆ

Գ. ԱՐԱՋԵԱՆ

ԴԱՐԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Համօ Սահեանի ծննդեան 75ամեակին

*Մեծ արուեստի խորհուրդը Հնարաւ որ չէ սեղմել բառերի նեղ ծիրի մէջ,
 առանց փշրելու նախաստեղծ զեղեցիկութիւնը: Համօ Սահեանինը մեծ ար-
 . ւեստ է ևւ այն բացատրելու ամէն մի փորձ կը յանդեցնի մի զկտրու մ պար-
 գունակ, ոչինչ շատոց նկարագրու թեան (զեղեցիկութիւնը փշրելու ամենագիւ-
 ըին ճամբան), մի ս զկտրու մ՝ առաւել կամ նուազ յաջող բնութագրու մին,
 բայց ոչ երբեք խորքերի խորքին, այն հրաշք-ակնթարթին, երբ աստուածային
 ներշնչանքի զրկու մ արարու մ է բանաստեղծը:*

*Համօ Սահեանի արուեստի լատպոյն բացատրու թիւը խոր լուս թեան
 զրկու մ նրա Հատընտիրի ինքնատոյգ բնթերցու մն է: Միայն այս պարագային
 ամէն ոք պաղ թղթի երեսից կ'առնի իրենը: Իսկ թէ ի՞նչ ևւ որքա՞ն, սա արդէն
 առընչուած է առուայ անհատի հոգեկան կերտուածքի, ճաշակի, հակու մտերի
 ու նախասիրութիւնների, աշխարհայեացքի հետ, վերջապէս: Հետեւ արար
 առաւակական է Սահեանի պոեզիայի պարագիծը, որն իր ծիրի մէջ կարող է
 առնել պարզ հոգիներէից մինչեւ իմաստուն փիլիսոփան, մինչեւ Անտուէր
 առեղծուածները զենող ծանրախոհ գիտնականը:*

Ու բոլորի բնկայու մենքի, բժշուսու մենքի, յոյզերի հաւ աքականու թեան հաշու եկչուսի, թերուս, տեսանելի գտոնայ բանաստեղծի ստեղծածի խորհուրդը:

Համօ Սահեաներ այն արու եսան է, որ ժամանակի հոյովու մից մաշու էլ չգիտէ, և Եկոցները այնտեղ պիտի տեսնեն նոր խորու թիւ ններ, որոնց չի դիպել ժամանակակիցների աչքը՝ հեղինակին շատ մերձ կանգնած լինելու պատճառով: Մեծ արու եսաների պարագային այսպիսին է եղել միշտ պատմութեան անհեղ տրամաբանութիւնը:

Մեծերի ծննդաբանութիւնը նոյնպէս բացատրելի չէ ժամկանացուին բաժին բնկած տարիների գուժարով: Մեծերը կրկնակ ծնու նդի արգասիք են՝ Փիզիկական և հոյու որ: Առաջինով նրանք պարտական են իրենց ծնողներին, բնութեան սրբազան արարչագործութեանը, Երկրորդով՝ իրենց նախորդող հարի բաւ որ սերունդների դարերով կուտակած հոգևոր արժէքներին, որ գուրգուրանքով հաւաքում է ժողովուրդը, պահպանում գիտակցարար ու յաւերժելու առողջ բնագոյով, որ ժամանակի մեծ հատուածները վրայ պսակի իր բնորեայ գաւակներին, վերջիններս լոյս աշխարհ գալու առաջին իսկ վայրկեանից:

Համօ Սահեանը հայ ժողովրդի այն բնորեայ գաւակներից է, ովքեր իրենց անձի ու գործի մէջ հանգուցաւ որում են ժամանակների կապը: Այդպիսիները խորապէս գիտակցում են իրենց առաքելութիւնը:

Մէկ թում է՝ նախա-նախա-նախա նախնեաց
Նահապետի ճեռք — մանգաղով
Քարանձաւի քունքին անած խտտն եմ հնձել
Եւ առաջին արտը գարու,
Մէկ թում է՝ հագար անգամ հագար տարի
Յետոյ եմ դեռ աշխարհ գալու...

Սա բնաւ գրողական հնարանք չէ, իսկական ստեղծագործող անհատի ինքնազրուսելու որման Եզակի նմոյշ է:

Համօ Սահեանը բանաստեղծ է ծնուելու աստուածների կամքով, ու երբեք չի չեփորել իր ուր լինելը (մարդկային թանկ առաքիլութիւն): Հնարաւ որ է, որ նա իր կանայք օրերին չի էլ իմացել իր ուր լինելը, բանաստեղծելը նրա համար պարզապէս բնական վիճակ է եղել, գոյութեան պայման, կենսական անհրաժեշտութիւն: Եւ միայն այսօր իր տարիների կատարին կանդիսած գրողը պատանեկան շեկնանքով խոստովանում է բանաստեղծի իր կոչու մը տակաւին անտիպ «Ես էար ու քերծ էի» բանաստեղծութեան տողերում:

Նոր եմ գլխի լնկնում,
(Ռնչպէս գուշակէի):
Ու երբ յանգ ու չափին
Դեռ անգիտակ էի,
Անգիտութեան մքին
Ամպերի տակ էի:
Երբ էար ու քերծ՝ մարդիկ,
Ես՝ էար ու քերծ էի,
Այն ժամանակ արդէն
Ես բանաստեղծ էի:

Այդ «քար ու քերծ» օրերին էլ նահատակիբը նրան կանգնեցրեց Մեծ

Տեսանդին զ լ մ առ զ լ մ: Երբ տասներեքամեայ Համոն գտնարածի իր ճիւղա-
 ար թողած հայրենի քերթերին ի պահ՝ մեկնեց Բաքու՝ իր բախտի կածանը
 դռնելու, երբանիկ պատահականութեամբ հանդիպեց Եղիշէ Չարենցին: Լեց
 բանաստեղծը ողայի ստափին թոթովանքները եւ գուշակեց բախտը նրա՝ գեղ-
 ջուկ պատանու հոգում տեսնելով կայծը արարողի: Մէ՞ծ թէ փոքր: Պատաս-
 խանը վերապահուած էր ժամանակին, թէն Չարենցի հրճուանքի մէջ արդէն
 կար պատասխանը: Պատանին պրական անդաստան իջաւ խանդավառ
 (տիրոյ թիւնը յետոյ պիտի այցելէր նրան) եւ կերտեց, բարձրացրեց բանաս-
 տեղծի իր աշխարհը, արուեստի իր տաճարը, որի ժամանա խաչքար դռներից
 մտնելուց առաջ ոտնամանները պիտի հանել ու թողնել դրսում: Այսօր էլ ծե-
 բու նագարը վարպետը յարգարում մ ու գեղեցկացնում է իր հաւատի խորանը,
 ասեւ, մխտելով քրանաստեղծական տարիք՝ տարածուած հասկացութիւնը:

Աշխարհայրական տարածքի տուածով փոքր է Սահեանի բանաստեղ-
 ծական աշխարհը, անսահման՝ իր պարունակութեամբ: Հայրենի Չարենցու ըր-
 րորեղգափայլ ժայռերի կատարին է բարձրացրել Սահեանը արուեստի իր սու-
 նը, ուր Էօրբ ուշ է մթնում: Այստեղ է դրում բանաստեղծի հոգու հայելին,
 որի մէջ ցոլացած էն ողջ բնութիւնը, Հայաստան աշխարհը, Երկիր մուրաբը,
 տիեզերքը համայն եւ այդ ամէնի կենտրոնում բնութեան կատարելութիւնը,
 գլուխ-գործոցը՝ ՄԱՐԿԷ: Համա Սահեանի ողջ ստեղծագործութիւնը պահելու
 անդուք մի վնաս է մարդարոնման կածանների ու ճամբերի վրայ: Եւ ահա վեց
 տասնամեայ մի միջոցի առաքելայի անյողնում երթով անցնում է նա Հայրենի
 կածաններով ու արահետներով, մոլեռանդ հաւատացեալի սարսուռով ծուկնի
 իջնում է ժայռերի ու քարափների, ծառ ու թփի, արուակների ու աղբիւրների
 առաջ, որոյցի բուն ում նրանց հետ, օգնութեան հայցում, որ կարենայ իրեն
 դատել բնութիւնից, բնութիւնը՝ իրենից եւ կրկին եւ կրկին համոզում: Եր
 դատուել չի կարող: Այս է պատճառը, որ Սահեանը բնութեան գրկում է շա-
 բունակ փնտրում է մարդու իր տեսիլքը, մարդու իր իղկայր: Բնութեան հետ
 մտերմիկ գրոյց-խոստովանութիւններից է բարձրանում Սահեանի արուեստի
 ամենահիմնական յատկանիշներից մէկը, բնութեան շնչադուրսում մարդե-
 ղացումը: Բանաստեղծի բնութեան երգերում «գործող անմիջ» են գեար,
 կածանը, մարտնին, քարափն ու քերձը, բնութեան տարիքը՝ ամպրոպն ու
 քամին, անձրեւը, որոնք ի վերջոյ, դառնում են բարոյական արժէքների
 խորհրդանիշեր, խախտում մարդու համար փրկութեան խառնիւրդներ: Սահ-
 եանի արուեստի այս յատկանիշի ամբողջական գրսեւորման դատական օրի-
 նակ է «Մասրեմու մեմխորուփիւնը» բանաստեղծութիւնը, մարդու եւ
 բնութեան ներթափանցման, ձուլումի այդ պատկերը, որի սողերի խորքից
 դրաֆիկ յասակութեամբ բարձրանում է հասարակութեան, սոցիալական փո-
 խաղաբնութիւնների գրամատիկ բովանդակութիւնը, մարդու հակասապիքը:
 Հորկ է թանձր չիտի տակ առնել Սահեանի արուեստի այս յատկանիշը՝ հաս-
 նելու համար նրա ստեղծագործութեան ճշգրիտ գնահատութեանը: Այս է, որ
 ոչ բոլոր ժամանակակիցները բժրունեցին եւ հենց բանաստեղծի ճամբային
 «Քորափների երգիչ» համեստ մտկանունով կենցիկն նրան: Ետտեքը տեսան
 մակերեսը, խորքերը տեսնել չկարեցան: Թէ ինչ չինենք անշար, ինչպէս անշար
 է հեղինակը, նաեւ ներդաստիտ, քանզի սխալական է մարդը, ու չմեղադրենք
 մեղադրողներին: Մարդարոնման ճամբան բռնելուց առաջ բանաստեղծը
 պարտ է ստեղծել որոնածի իր սեփական տեսիլքը: Հենց սկզբից Համա Սահ-
 եանը մարդու մէջ տեսաւ տիեզերքը, ըմբռնեց, որ տիեզերքը ոչ միայն ցու-
 նում է մարդու մէջ, այլեւ բացատրում է մարդու: Հեռուարար, մարդուն
 բացատրելու համար նա կամայ թէ ակամայ պիտի բացատրէր բնութիւնը, քա-
 նի որ այդտեղ է մարդը, եւ ոչ մէկ այլ տեղ: Ահա թէ ինչու Սահեանը այսքան

տեւական մի միջոցի անբթիթ հայեացքը մխրճել է բնութեան գիրկը: Բանաստեղծի այս գիտակցութիւնը միայն կարելի կը լինի բժրունել նրա բնականութեան, աւելի ստույգ՝ բնութեան երգերի խորհուրդը: Համա Սահեանի բնապատկերները պարզ փոխանցումներ չեն՝ դրուած այդ շոյոց պայտու նշխանակների մէջ: Մեծ արժէքների ծայրագոյն թանձրացումներ են, գեղարուեստական խտացումներ, ուր գերիշխում են չոգեբանական նրբին զննումները, նոյնքան նուրբ անցումներով ու գոյների համադրութեամբ: «Արտաքին տեսքը շատ քիչ անգամ է ներսին նմանում», — կարծես շեքսպիրեան այս մտքն է իրեն առաջնորդ կարգել բանաստեղծը իր բնապատկերները յորինելիս: Սահեանը տաղանդի հզոր ու ժողովնեղբայր է մակերեսը, պայթեցրել կեղեւր՝ երեւոյթների խորքը բացելու համար: Եւ դա արել է այնպիսի արուեստով, որ նրան բարձրացնում է համեմատութեան հնարաւոր ոլորտներից, դարձնում է իրական երեւոյթ մեր գրական անդաստանում, եւ ոչ միայն մեր:

Ինքնանանչու մը անհատի ու արուեստագէտի թանկ առաքինու — թիւններից է, որով այնքան հարուստ է Սահեանը: Ինքնանանչում էր թիւնը կեայ անդրադարձ է, «Թէ ով եմ եւ ինչ» հարցումնային ձեւի մէջ դրուած բանաստեղծու թիւնը, որը փիլիսոփայական արտունի համակարգի կէտ ունի:

Եւ քո աչքերը կարցնում են դարձնալ,
Թէ ո՞վ եմ եւ ինչ
Եւ իմ ճանապարհն ո՞ւր է վերցանում:

Հարցումներին յարող ու մ են մէկը մի սից իմաստու ն պատասխաններ, եւ մը ում է ոսկի թելը օղակ-օղակ, որոնք ձուլում են իրար անջատելի տրեւ, մի ամբողջութիւն են, թէեւ, բայց իւրաքանչիւրն իր անունն ունի եւ կարող է ապրել ինքնուրոյն կեանքով: Դողողացող տերեւի առեղծուածային ջանքն է բանաստեղծը, սիրահարուած հաւքի թէ, աւ որ ներշնչանքը, լեռնային առուակների տառապանքակիրը, արտերի հասկաւորման խորհուրդը, քաւրանձաւներից տակաւին լուսոյ հատայանքը եւ այսպէս անվերջ, եթէ բանաստեղծութիւնը շուրջնար վերջակէտ: Իսկ վերջակէտը այս անվերջանելիութեան սեղմ հաշու եկչիտ — ամփոփումն է:

Աչքն ու ակնցն եմ եւ մայր բնութեան,
Գեղեցիկութիւնը նրա մարմնաւոր,
Հասակակիցն եմ նրա հմութեան
Եւ ծյարձակումն ու ծաղկումը նոր:

Այսպիսով, բանաստեղծն իրեն տեսնում է բոլոր սկիզբների ու վերջերի մէջ, քերձ ու քարափի մէջ, որից անհնար է իրեն անջատել: քանի որ իր տոհմի «նախահայր» չենց քարափի ընդերքում է ծյարձակել: Այս է բանաստեղծի լինելութիւնը եւ միայն այդ լինելութեամբ է նա կարողանում տերեւի սօսափունի մէջ, անգամ, լսել բնութեան, տիեզերական համանու աչքը:

Մարդու սահեանական տեսիլքը պարփակուած չէ տարիների այն պոմմարի մէջ, որ անմահական ժամանակից իցում է մարդ մահկանացուն իր ծննդեան ու մահուան փակագծերով: Սահեանինը յաւերժական մարդն է, եւ նա բացատրում է մարդու յաւերժական պոյութիւնը, մարդը, որ եղել է անյիշատակ ժամանակներից, կայ եւ լինելու է հազար, հազար տարիներ յետոյ: Եւ բացատրում է մարդուն բանաստեղծը իրապաշտ արուեստով, չոգեբանական խորքով, եւ նուրբ են նրա չոգեբանական անցումներն ու զննումները: Անթերի կարգալով բնութեան «ճատեանը», բանաստեղծը որսում է մարդկային

Հոգու անորոշի թուացող շարժումները, յոյսի ու մութի տարրնթացութիւնները: Եւ պարագոքս չէ սա, քանզի բնութիւնը «մարդէղէն» է բանաստեղծի համար: Ու ստի՛ Սահեանի բնագատկերները մարդ-կերպարներ են այսարանութեան բոլոր շափանիչներով, որոնք կերտուած են բնութեան կախարհող գոյների ու հեքիաթային ձայների նուրբ համադրումներէր:

Որ որ նայում եմ քարէ բարձունք է,
Քարէ արցունք է, քարէ ծայիւս,
Քարէ սարսուռ է ու քարէ սունկ է,
Քարէ ծաղկունքի՛ քնշանք է բիրտ:

Բանաստեղծը անզաւանս իր գրեկակերպին, ասես բռնեկ է վիթխարի քարակծիկի ծայրը ու քանդում է անվերջանալի քանդու մով, որ հիւսի՛

Քարէ ամպրոպ է ու ծիածան է,
Քարէ լծկան է ու քարէ ման,
Քարէ մագաղաք, քարէ մատնան է,
Քարէ խորհուրդ է ու քարէ խայ:

«Քարէ մրրիկ, քարէ բուք, քարէ ընդ վրում, քարէ տանջանքս եւ այսպէս անվերջ մինչեւ սպառուեն մարդկային լիզուի հնարաւ որութիւնները: Այս շրտաճշդութեամբ, որ Համօ Սահեանի գրելատնի, մտածելակերպի, նրա արուեստի ցայտուն յատկանիչն է, թուում է, ստեղծագործութեանը պիտի հաղորդէր միայնակազութիւն: Բայց ոչ: Ամէն հոգովու մի մէջ բանաստեղծը նախորդի համեմատութեամբ ներգնում է նոր թափ, կիրք ու ջերմութիւն եւ նոր ուժով բորբոքում ընթերցողի երեւակայութիւնը: Սահեանը իր երեւակայութեան թեւհրէի է առնում ընթերցողին եւ տանում այն աշխարհը, որ ինքն է կամենում: Իսկ այնտեղ Հայրենի բնաշխարհի ժայռեղէն պատկերն է, ժողովուրդը իր արծու արարչ վարք ու բարքով, իր ծանր ճակատագրով: Պատկերները Սահեանի գրչի տակ անասելի ծանրութեամբ դիպուում են իրար վրայ եւ ծանրութեան ցաւից ծնունդ է բանաստեղծի յոյս-ասելիքը՝ իրրեւ տրամաբանական հետեւանք այդ ամէնի:

Մեր բաժին սատուած, քո սիրտն էլ քար էր,
Որ մեզ քարերը որ տուիր նուէր,
Բայց քո կեանքը կարճ, մերը երկար է
Ու երկարում է քարերն ի վեր:

Բանաստեղծի շողարձակ միտքը, ասես, կայծակնային արագութեամբ լուսաւ որում է այդ քանդումի իմաստը եւ ամէն բան բնկնում է իր տեղը: Յիշուի, զօրեղ է բանաստեղծի անստղիա տաղանդի ուժը, որ «պայթեցնելով» սպասածները ներկայացնում է ժողովրդի ծանր ճակատագիրը: Ժողովրդի Հաւաքական կերպարը, նրա դիմադիրք, մաքառումի, գոյատեւումի անյողդողոց հաւատք խոստցնող նման տողերի հազուադէպ կարելի է հանգիպել եւրոպական պոեզիայի աստղագարդ երկնակամարում անզամ: Մաքի, յոյզի, ապրումի թանձրացման իմաստով Համօ Սահեանի պոեզիան բացառիկ երեւոյթ է: Եւ դրան բանաստեղծը հասնում է այնքան անճիգ, այնքան բնական, որ թուում է, թէ ինքը չի յորինել այդ ամէնը, այլ թղթին է յանձնել բնութեան թելագրանքը բարեխիղճ քարտուղարի բծախնդրութեամբ:

Եթէ թարգմանչական արուեստը կարողանար պահել բնադրի նախա-

Համբ, կարենար օտար լեզուի պատասխին յանձնել բանաստեղծի բառի ու պատկերի ներքին հմայքը, այդ օտարները կր սեննեին ո՛չ միայն Հայաստան աշխարհի գեղեցկութիւնը, որ նկարել է Համօ Մահանը ծիածանի շխմարոյ գոյններով, այլև կր սեննեին քարափնիւրի բնկերքից սու Ստուտ ամ ծուացած ժողովրդի ոգին, կր լսէին հազար-հազար արհաւիրքների միջով անցած ժողովրդի ծանր հոտաչանքը, ապտութեան ճիւղը և գոնէ այսօր քսանմէկերորդ հարիւրամեակի սեմին շէին շփոթի այլամերթ, ամէն ինչ կործանող, ոչինչ յստեղծող անասնական բնագոյներով լցուած քարանձաւային մարդկանց հետ: Այդ անբարոնեղիութիւնը որ ժողովրդի ու նրա մէջ բանաստեղծի ապրած ողբերգութիւնների ակունքն է, թէև Մահանի Հասրեմի լիբրո մ չկան, կամ գրեթէ չկան հին ու նորօրեայ եղևնական արիւնոտ պատկերներ: Համօ Մահանինը կրկնութեան կրկնությունը չէ միայն, անմեկնելի ցնցոտիների վրայ լերդացած արեան շիթերի սոսկական նկարագրութիւնը: Ոչ: Համօ Մահանը ողբասաց չէ: Ողբերգականի հիպոկենտրոնն է նրանը: Ահա թէ ինչու Համօ Մահանը մնում է գրեթէ անթարգմանելի հեղինակ, անթարգմանելի ո՛չ միայն խորքով, այլև՝ գրկատուով, բառամթերքով, պատկերի անսովոր, անակնկալ կատայցով, մաքի յանկարծական բուկուտով, ուր բէնսեան — սարահանական գոյների հրամայութեամբ, իր բացառիկ ստորագծուած անհատականութեամբ: Ինչպէս ինքը կ'ասէր ժամենամիակ ու ամենատես բանաստեղծն է նա, մեր դարաւ որ պոեզիայի անդների նորօրեայ կրողը եւ նման չէ իր հոգեւ որ հայրերից ոչ մէկին, և միայն նրանց ոգին է թէ, ամուս մ Մահանի բանաստեղծական տիրոջի երկնակամարում: Համօ Մահանը անակական յանգի ու շափի բանաստեղծ է, բայց ոչ էրբէք ծառան շխմար ու շափի: Անանդական յանգն ու շափի կապանք չեն եղել բանաստեղծի գրչին՝ պատմելու իր մարդապատում — բնապատում մէջ զիպասքը:

Ձէ. ինձ երբեք չի խանգարել
 Յանգ ու շափով մարդեղէնը...
 եւ կամ՝
 Այս աշխարհում ես ապրեցի,
 ինքս ինձ պէս, ինքս ինձ պէս:

Համօ Մահանը իր անական ստեղծարար կեանքում էրբէք դուրս չի ելել իր հուներց, ոչինչ չի արել բանաստեղծութեան հաշուին, չի գրել արձակ գործեր, թատերգութիւններ, պոեմներ: Իր բոլոր ու ժերը անմնացորդ կենտրոնացրել է բանաստեղծական ժանրում: Բայց նրա ստեղծարարութիւնը, ըստ էութեան, մի մեծ միաձոյլ պոեմ է, որի մէջ հանգուցաւորում է մարդու աշխարհի բազմաձայն եզրերով եւ կարող է գրուել «Մարդերգութիւն» բնագիտական խորագրի տակ: Նման համարձակ, շատ գեղեցիկ մի փորձ արուեց մեզանում 1960ական թուականներին, էրբ ասմուսքի մեծանուն վարպետ Սուրբն Քոչարեանը Մահանի գործերից կազմած իր սեփական կոմպոզիցիան յանձնեց մայրիւստապալանին ի պահ ժամանակների: Եւ սահանական «Պոեմը» հնչեց աննախադէպ ու ժգնութեամբ: Այդ կոմպոզիցիայում յաննեց երկնամերձ ժայռերի ձերպերում ապրող արծու արարող ժողովրդի ազատաբազմ ոգին, նրա քարտեղի կեպտորը, միաժամանակ ակնյուտող արձաւ մեծ բանաստեղծի հայրենասիրական սիրանքի խորհուրդը:

Յայտնի է, որ Համօ Մահանը քառեակներ չի գրել, ճիշտ կր լինի սակի՝ քառեակաչար չի գրել: Սակայն նրա տաղերում թու մանեանական քառեակներին բնորոշող մաքի, յոյզի, խորութեան անգուպական թանձրացումը կայ: Նրա ու թրեակների տողերի աննշան տեղաչարժումով, քառեակային տեսք

տալով, մենք հաղորդակցուել կարող ենք քառակալին գասական նմայները հետ.

- Ակոս-ալիոս (1) իրար վրայ շարեցինք (2)
- Մի օրավար (3) կեանքը մի կերպ վարեցինք (4)
- Մայրամուտի (5) Հրդեհն ընկաւ մեզ վրայ (6).
- Պազ բոցի տակ (7) պազ բոցի տակ մարեցինք (8):

Ինքնատիպ է եւ Սահեանի լեզուն: Կա երբեք իր շեղացած ժամանակները բովերբ վրայ» աղանձ չի արել մեր ոսկեղենիկ լեզուի «սերմնացու»: Հատկեր թաղել է իր հոգու պարարտ հոգու մ, որ քաղու մ արգիւ նստուէ», եւ առել է: Կա երբեք չի ձգտել արհեստական փայլ տալու բառին ու պատկերին, չի գիժել շահեկան» շացնող վերամբարձին, ժողովրդական բառ ու բանից, մտածելակերպից առել է իրեն հարկաւորը, վերջրել է նախակիրք վիճակով, «հոգու-մղկոտ» յաճախ էլ ինքն է յորինել, առանց մեղանշելու: մեր արքայական զբարարի միջնադարեան ու ժամանակակից լեզուի օրինադատութիւններին դէմ: Եւ շնորհիւ այդ երկնատաք շնորհի՛ մէկ բարկամ երկու-երեք բառերի համարումները գրչի տակ փոխակերպել են քանդակ-պատկերներ, խորունկ յայտերի մէջ թախախտած իմաստութիւններ: «Մի խախտ երկինք», բանաստեղծը, ի հարկէ, կարող էր գրել՝ «մի պատու երկինք»: Սա նոյնպէս գեղեցիկ է, բայց այն է իրաւունքի նախահամբ, մա՛նաւանդ սահեանական լեզու-ամտածողական համակարգում: «Կաթնահոնց երկնակամար»: Պոյները ի՞նչ հոյաշէն համարում, երանգների որպիսի՛ նրբին զգացողութիւն: «Ձեռքի մէջ մանգաղի դաստակը ցաւ էլ է»: Ընթերցողը ապահար զմայլանքով կանգնում է այս քանդակի առաջ: Մարդու գաստակը չի ցաւել, մանգաղինն է ցաւել: Ուրեմն, ի՞նչ գեղեցիկան ու ժ պիտի ունենայ հեծուորի քաղու կը: Կաման կպոսային տարրերով, բանաստեղծական գիտերով հարուստ է Սահեանի պոեզիան. Համա Սահեանը գիրտու ողբ հմտութեամբ է շրջադու մ ու շրջադու մ» բառերն ու պատկերները:

Ջրվէժը ժայռի գմբէթից կախուած
 Զանգ է վիթխարի:
 Առուակը գանգի լեզուակից կախուած
 Պարան է ձորում:
 Գետը բռնել է ծայրը պարանի,
 Քայում է անվիրք:
 Եւ զօղանքում է գանգը օրնիրում
 Եւ արձագանգ է տալիս ձորի մէջ:

Ա. Էյի քան քառասուն տարի առաջ է գրուած «Հորթը» գողտրիկ բանաստեղծութիւնը: Տարիների հետոյից ընթերցողը դեռ տեսնում է հորթուկի ճակատի «տերեւը», որ գործողութիւն մայր կոմի է քանդակել իր խարտոց լեզուով:

Համա Սահեանի շափարերական տողերը «նուազում» են: Խօսքը նրա գրչի տակ ձայնանիւներ են ու մեղեգի՛ առանց մէկ վայրկեան իսկ զազարելու խօսք ու գրոյց լինելուց: Ինքնատիպ է լեզուն, նոյնպէս եւ լեզուի նրա պաշտամու նքը: «Մեր լեզուն մենք ենք որ կանք» եւ ոչինչ չուրենք աւելի թանկ, ոչինչ, որ չայդքան մերը լինի»:

Ինչպիսի բոլոր ճշմարիտ մեծութիւնները, այնպէս էլ Համա Սահեանը վազուց ի վեր յայտնագործել է բանաստեղծական իր միջնորարը, ուր գոյները

կարմիր արզանի զիմացկանութիւնն ունեն: Սահեանի ջնարերգութիւնը իր գերազանց մասով հիւսուած է կարօտների մրմունջներից: Կարօտի երգերը կրկնակ բնոյթ ունեն, որոնց առանձնացումը անհրաժեշտ է բանաստեղծին ճիշտ բմբռնելու համար: Առաջինը՝ Հայրենի եզերքներից, Հայրենի տներից զատուած անհատի անցամաք կարօտ ու տոչորու մի զգացողութիւնն է, որն իր Հայրու մին մէջ սքանչելի մարմնաւ որում է գտնել ճնայիրեան զայար բարդի» քրիստոմատիական բանաստեղծութեան մէջ, կատարեալ գլուխ-գործոց-խորհրդանիշ: Այս բանաստեղծութիւնը զարմացնում է իր յարուցած ներքին զգացողութեամբ: Քուում է, թէ սահեանական բարդին միայն նայիրեան հոգում կարող էր բարձրանալ ու խշխշալ իր զմրուխտ հանդերձանքի մէջ այգբան հայկական շրջի նով:

Կարօտի նուազների միւս շարքը, որ հիւսուած է բազմաթիւ բանաստեղծութիւններից, բոլորովին այլ հոգեվիճակների ու տրամադրութիւնների, խոհերի ու ապրու մների արգասիք է, այլ զրգ ապաստանների ծնունդ է: Այստեղ բանաստեղծի մտքի շատաւիջը համամոլորակային պարագիծ ունի, համակերպային, որի մի փոքրիկ անկիւնում Հայաստան աշխարհն է՝ աւա՛ղ, ճարակուած մեծ աշխարհի, անծայրածիր երկրի ախտերով: Բանաստեղծը անսահման կակիծով է տեսնում զարի համահարակ հիւանդութիւնը, մարդկային վեճձ առաքիճութիւնների կործանումները, մարդկային հոգու ամլացումը, մարդու և բնութեան պորտապարի անգոսնումը, վերջապէս, այն հարուածներն ու խոշաանդումները, որ խարազանի շաշումով իջնում են արժանաւորների գլխին անարժանիների ձեռքով: Ահա այս երեւոյթների խորքային գիտակցութիւնն է, որ բանաստեղծի տողերը լցնում է զրամատիգմով, զառնուութեամբ, հիասթափութեամբ, զայրոյթով ու ըմբոստութեամբ: Անանձնական է բանաստեղծի առաւապանքը, համամարդկային:

Իմ շիկնելուց ես չեմ վախենում.
 Ես չեմ վախենում իմ բաժին մահից:
 Սակայն ծնկներս դադում են անվերջ
 Մեր հոգեհանձնար. բայց խեղճ ու անճար
 Այս մղձրակի
 Անվախճանութեան վախճանի համար:

Գիտակցութիւնը, որ կործանման աղէտը արիւնտ հարցականի նման կախուած է ևւ իր Հայրենիքի ու ժողովրդի գլխավերեւում, բանաստեղծի ներքին զրաման փոխակերպում է կատարեալ ողբերգութեան՝ «Հայաստան առաջին ծնկներս ծալում եմ»: Բանաստեղծի ստեղծագործական կորագիծը բարձրանում է, շիկանում է, հանում է իր ապոլիին, որտեղից տեսնում է անկրկնողութեան մէջ տարու բեր, անյնարան մարդուն և յինարան զանկու, ցաւը մեղձելու համար կրկին իջնում է ժամանակի սանդուխքն ի վար, զնում է իր հարազատ քար ու քերձին, իր սխաղրնկերների» սարերի ու քարափների գիրկը: Ու աշխարհից զառնացած փիլիսոփայ բանաստեղծը բռնում է իր ապրած կածանի յետադարձ ծայրը:

Տարիներս, տարիներս,
 Ո՛ր մնացին տարիներս,
 Կանաչ-կարմիր,
 Սեւ, սպիտակ տարիներս,
 Իմ ստոն ու տաբ.
 Ծուռ ու շիտակ
 Տարիներս, տարիներս:

Քե՛կ ինչ հրաշքով է կարողացել բանաստեղծը այս տնկարդ տաղերի մէջ այսքան թանձրացնել յոյզը, որ լինի բոլորինը, մոլորակի բոլոր բնակիչներինը, բազում թիւն չի կարող ունենայ՝ մա՛նստանդ թղթի վրայ: Արուեստում ամէն բան չէ, որ բազատելի է և՛ յաւ է այդ, քանզի անբազատելիի մէջ է արուեստի անկրկնելի հմայքը:

Դարի բանաստեղծը չի կարող չորոնել շարիքի ակունքը, գտնել պատճառ-հետևանքի առբնյութի ներքը: Քէ՛կ և՛ հշմարիտ է, որ հետևանքն է՝ հարկադրում մարդուն՝ որոնելու երևոյթի պատճառը: Համօ Սահեանը հետևանքների պարանք ամուր պահած գնացել է գէղի պատճառը ու գտել՝ «մարդկային հոգին անմարտելի մի բան է կերել» ցաւով նկատում է բանաստեղծը: Սահեանի այս նկատումը, ըստ էութեան նույնն է, ինչպիսին Համլետի հոգու աշխարհացուց ճիշդ՝ «ժամանակն իր շաղից դուրս է սայթաքել...»:

Ու որքան համահնչիւն է բանաստեղծի գառնութիւնը Համլետի դառնութեանը:

Ու գում եմ կորչել, չբուել յախտեան
Այս շրջապատի անտարբերութեան
Սառուցեալ դաշտից,
Այս համատարած մտքի երաշտից,
Այս գրահակիր սնստառութեան
Համաճարակից,
Այս ամէն տեսակ ախտ ու վարակից
Ու գում եմ չբուել, կորչել յախտեան:
Ու գում եմ փրկուել
Փրկութիւն կոչուող այս գերութիւնից,
Ամենակարող այս տէրութիւնից,
Եւ այս տէրութեան անտէրութիւնից,
Նրա վաղածամ այս ծերութիւնից,
Իմ համբերատար համբերութիւնից,
Իմ թուլութիւնից, իմ թերութիւնից
Ու գում եմ փրկուել — պրծնել յախտեան:

Այս տողերի խորքից, իրաւ բարձրանում է Համլետի գիծնել թէ շինել, որն է հոգեպէտ աւելի ազնիւ ք երկրնորանքը:

Իր բանաստեղծութիւններից մէկում Սահեանը մի խոստովանութիւն ունի՝ «Ինձ չթողին հառաչել, էլ ուր մնաց շառաչել»: Քե՛կ ինչպիսին կը լինէր բանաստեղծի «շառաչի» ու ժը, եթէ կապանքներ շինելին, բայց արդէն եզածը խարազանի դադող, մաշկահան շառաչ է իր մեղաւոր ժամանակների կոնսկին:

Համօ Սահեանը տեսել է շարիքի արժատը և՛ ասել է իրենը, ասել է այն էլ այն գծովակ օրերին, երբ հոգատար բունակալութիւնը ցիւնի իր մագիլներով յօշոտում էր մարդկային ուղեղը, փակում մ ճշմարտութեան յոյսի բոլոր ելքերը: Ասել էր, երբ

Ասել չի լինում,
Կանգնել չի լինում,
Նստել չի լինում,
Քնել չի լինում:
Ապրել չի լինում,
Մեռնել չի լինում:

Ասել է ո՛չ միայն թափանցիկ ակնարկներով, այլև՝ ու գիշ, անհաղու սա
 խօսքով, երբեմն էլ կծու հեղձանքով, մոխրացնող ձաղկերգու թեամբ, քանի որ
 աստուածները չեն խնայել նրան երգիծելու շնորհը նույնպէս: Արդ՝ քաղաքա-
 ցիական որպիսի խիզախութիւն էր հարկուտ որ բանաստեղծին համարձակ ձեռ-
 նոց նետելու տիրող ու անիրական իրականութեան դէմ: Ու թէև, բազմիցս հա-
 մոզուել է, թէ իմաստու ններբ որքան էլ խելօք խօսքեր ասեն, աշխարհի շնորհն
 ու սուտը չի վերանայ, բայց չի նահանջել, փականք չի գրել շուրթերին,
 կանգնել է որպէս դարի բանաստեղծ, իր կոչումի ու մարդկային իր պարտա-
 կանութեան առաջ, պարտականութիւն, որ իր փայլուն բանաձևու մէջ է գտել
 Քրիստոստեղծները՝ բանաստեղծութեան մէջ: Բանաստեղծը սարուկն է
 մարդկային իզգի, չէ ու թեան անհնարին հերքման տենչը, երկիրքն է ու հողը,
 բոլորի համար այրուող հողին, խորհուրդը այրու մի, միտու մը մահի է լոյսի
 բաշխողն է բանաստեղծը: Համօ Սահեանը ապրել է իր հոգու կանթեղի լոյսի
 բաշխելով: Ահա թէ ինչու ապական իրականութիւնի նից նրա յաճախակի ճո-
 դի որու թիւնները՝ անապական բնութեան գիրկը, նահանջ չէ առաջադիմու-
 թեան պատեղչներէց: Սահեանական ճանահնջը՝ բնոյզու մ է անարդար աշ-
 խարհի դէմ, մարդկային հողին սրբելու միջոց, իր բառասակ հողկան մի բազ-
 նիք ու նաև մարդուն խոռոզուած հողի հետ հաշտեցնելու նպատակ: Մայր
 բնութեան է մարդու սոցիալական էութեան բացատրութեան անձնականերս
 կոթող — պատկեր է Քապար՝ բանաստեղծութիւնը: Համօ Սահեանը այստեղ
 առաջ է անցել իր ժամանակից: Եւ այն, ինչ ասու մ ենք այսօր, ասել է տարիներ
 առաջ՝ գորացնել հողի պաշտամունքը մարդու մէջ, որ կարելի լինի վերա-
 կանգնել աւերակուած երկիրը:

Բանաստեղծի քաղաքական խիզախութիւնը շատ ասելի խորք ունի,
 քան կարող է թուայ առաջին հայեացքից: Բոլոր դարերու մ մեծ բանաստեղծ-
 ները օպոզիցիայի մէջ են եղել վարչակարգերի դէմ, ձգտել հաստատելու մար-
 դասիրական սկզբունքները, այսօրու այ գործածական բառով՝ հաստատել
 իրաւական պետութիւն: Մեր իրականութեան մէջ սկիզբից է եթ գրականութիւն-
 թեան ապարկչու մ հռչակուել մի կեզմ տեսութիւն՝ գրողները վարչակարգի
 հաստատութիւն օգնականներն են, էլ գրանով իսկ ամորձատուել, ամացա-
 դրական անդատանք, խեղդուել մտքերի բախումը, որից պիտի ծնու էր
 ճշմարտութեան լոյսը: Ամէն այսխոհու թիւն թաղուել արեան լճերի մէջ, կա-
 տարուել հրէշաւոր ոճեր, որի արխ նոտ ցոյցերը սահմոկեցնում են մարդկանց,
 թէև, անցեալ են արդէն: Նոյնիսկ շատ տաղանդուտ որ մարդիկ մահուան սար-
 սափի տակ հարկադրուած եղան բացարձակ կեղծիքը դարդարել ճշմարտու-
 թեան սինթետիկ հանգերձանքով ու թմրկահարել: Մարդը, որքան էլ մեծ,
 մնում է իր ժամանակի ծնունդը: Համօ Սահեանն էլ մի երկու անգամ փորձեց
 ձեռքը կրկարել ծննդաներին, բայց նոյն պահին էլ բանաստեղծը ըմբոստացաւ
 սեփական ձեռքի դէմ, պահեց իր հոգու հաստքն ու ասպետական հպարտու-
 թիւնը: Եւ այս էր բանաստեղծի քաղաքացիական խիզախութեան խորհուրդը
 խորին:

Համօ Սահեանը միշտ պահել է բանականութեան լոյսի յաղթանակի իր
 հաստք, այսպէս վաղուց գրիչը վայր դրած կը լինէր: Իր հարցու մտային խո-
 րադրով մի բանաստեղծութեան մէջ Սահեանը ցնցուած շրջապատի ամայու-
 թիւնից դիմում է թափու բ, որբացած բներին, աստղերին ու արեւին, բքաշուել
 լուսնազապթներին, անձմեռ հետուններին, մի պարզ հարցու մով. ինչ էին իւ-
 սում արադիւնները շուրջու առաջ, շուրջու պահին, շուրջու յետոյ, ետ պալու
 պահին, էլ հետեւ ու մ են գուտ սահեանական պատասխանները մէկական բա-
 ուով:

- Տառապում էին —
- Տազնապում էին —
- Կարտում էին —
- Շտապում էին —
- Հաւատում էին —

«Հաւատում էին» — այս է բանաստեղծի հաւատոյ հանդանակը, որ-
քան էլ անագորոյն լինի իրականութիւնը, մարդու ճակատագիրը՝ չեղի: Այս
հաւատի մարմնացումն է գմբուխա — կանաչ շորերով պարուբուսած «Փա-
րունդ հայերէն է գալիս...» բանաստեղծի արեւահամ տողը:

Մահկանացուի հպանցիկ, ակնթարթ կեանքի գիտակցութիւնը հար-
կադրեց բանաստեղծին աւելի քան մէկ տասնամեակ առաջ բացելու իրիկնա-
հացի իր սեղանը՝ դնելով այնտեղ դարի «բարեքները», իր տաղանակներն ու
մտորոժները, իր յայտերն ու ապրումները: Փողովուրդը իր բնորեայ դուակ-
ներին պարտամուրհակ է տայիս, ժամանակին նրանից եւ ստանալու պայմա-
նով: Այ բոլոր բնորեայներն են կարողանու մարեչ իրենց պարտամուրհակը:
Իր իրիկնահացի սեղանով Համօ Մահեանը հաշուեկո՛րի նստեց, առնելիքն ու
տալիքը բազդատեց ու նժարեց: Արդէն այն ժամանակ բանաստեղծը առել է
իր տայիքը, տուել յաւելումով եւ տոկոսներն էլ մարել, եւ դեռ տայիս է շտապ
ու անհաշի: Համօ Մահեանի տուածը տիտանական չափեր ու նի այսօր: Այդ-
պէս է արդէն մեծերի օրէնքը, ինչի էլ ձեռք տալու լինեն, գործը մեծ չափեր
կ'ընդունի:

Համօ Մահեանը խորհրդային հայ պոեզիայի այն մեծերից է, որի քարա-
փի պէս կարծր Պապից ժառանգած երկաթ մատների մէջ դեռ ցաւում է գրչա-
կոթը:

ԳԷՈՐԳ ԱԲԱՋԵԱՆ

«ՕՐԸ ՍԵՒ ԱՄՊ ԿԸ ՊՏՏԷ ՄԵՐ ԳԼԽԻՆ»

Համօ Սահաւոր ներս ժառա հաղից խեղդուելով: Շիրազը ոտքի էլաւ անձի-
ջապէս, նստեցրեց աթոռին:

— Ջուր տա՞մ:

Համոն հաղի միջից:

— Էդ ինչո՞ւ ես էդքան հողասար: Եստ ժամանակ անցնում ես, շն էլ բարեւում, մի բարեւ է մնացել, որ մենք պէտք է տանք մէկս միւսին, էն էլ շն տալիս: Բարեւից բացի ոչինչ չունենք, ո՛չ հող, ո՛չ տուն, ո՛չ ազատութիւն...: Ինչո՞ւ շն բարեւում, որ մենք զգանք, որ կանք.— ասաց ու սկսեց խեղդուելով հազալ:

— Ինչ կը հազաս, ես կը մեռնիմ, մի՛ հազա: Աչքս որ կը ցաւի երեւակայու-
թիւնս կը փոքրանայ, կը ժտեմամ ժարդ-
կանց: Էս ի՞նչ տեսակ է Աստուած ստեղծել ժարդուն: ժարդու մի տեղը ցաւաց, մնացած տեղերն էլ կը ցաւան...

... Դիմաճաբ կատակի եմ ապրիս:

— Գո ես Համոյի տարբերութիւնը ո՞րն է:

— Ինքը կը հազայ, ես կը մեռնիմ...: Ինքը կ'ապրի: Համոն թաքուն կը գրէ, թաքուն կը տպէ, ժողովուրդը այսան-ա-
փաշկարա կը կարգայ: Ես, այան-ափաշ-
կարա կը գրեմ, ժողովուրդը թաքուն կը կարգայ: Էսքանը:

— Այան-ափաշկարա հայերէն ինչպէ՞ս կը լինի:

— Ազիտեմ: Մտքս խառն է: Թարգմա-
նեմ, մէքս սրտիցս կը կորի...: Երկուսս էլ կը տեսնինք ու հաւատանք Աստծուն: Համոն գլուխը կտի, ես գլուխս բարձր պահում: Ինքը հողի մէջ կ'երթայ, ես՝ ամպի: Ինձ թւում է ես Աստծուն աւելի մտա եմ: Իմ սիրտը հրաբուխով կը հաքի, Հա-
մոյինը՝ ամպրոպով: Ես անձրևով կու յամ, Համոն՝ խոտի վրայի շաղով («Գրա-
կան թերթ», 1989, թիւ 19):

ԳԷՈՐԳ ԱՐՇԱԿԵԱՆ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

«Երբ քո բանաստեղծական հանդիսի (չկրու ն կայմաւ որու ան բանաստեղծներն եւ անոր նրկրորդ հանգրուանի խմբագիրներն Ռիտա Նեկիզ այ-Ռայն, որ արար բնթերցողին ծանօթ է նաև «ԱՆ-Նահար» օրաթերթի, «Այ-Մուսրապալա» շաբաթաթերթի եւ այլ հրատարակութեանց մէջ ասորագրած հրատարակական իր կուս յօդուածներով, Լոնտոնի Ռիտա Նեկիզ այ-Ռայն հրատարակչա-տանը հիմնել էաք, 1908 Յունիսին, նոյն հրատարակչաւու նէն սկսաւ յոյս բնծայել «ԱՆ-Նագէտ» («Քննադատը») ամսաթերթը, որ առաջին իսկ օրէն յաջողեցաւ իր շուրջ խմբից արարական աշխարհի ամենէն անուանի բանաստեղծները, արձակագիրները, գրականա-գետներն ու բննագատները:

Գրական բոլոր սերունդներուն ժամագրովայր հանդիսանալու բախտին արժանացած այս ամսաթերթը, իր սակզմագործական էւ գրականագիտական նոյն բովանդակութեան գուղանո՞ ընթերցողներուն ու շաղթու թիւնը գրաւել իր իմացական աշխուժութեամբ, երբ ուռաջին իսկ թիւով հրատարակեց արար բանաստեղծներու պատասխանները՝ արարական արդի բանաստեղծութեան ներկային էւ ապագային շուրջ:

Արարական ժամանակակից բանաստեղծութեան պատկազող ապշուպին քննարկու ճր կատարելու կոչուած «ԱՆ-Նագէտ»-ի և ուս-մաս հարցաթերթիկին հետագային պատասխանեցին նաև այլ բա-նաստեղծներ, որոնց գատու մեկնն ու տեսակետները յոյս տեսան ամսաթերթին երրորդ, չորրորդ, վեցերորդ, ու թերրորդ եւ տասներկ-րորդ համարներուն մէջ:

Նկատել ու նենայով արժարծուած հարցերուն այժմեականու-թիւնը եւ անոնց ուզակի կամ անուղղակի կապը երրորդ աշխարհի երկիրներու գրականութեան եւ առհասարակ արդի բանաստեղծու-թեան հարցովին հետ, ճեր այս եւ յաջորդ համարով պիտի տանք հասուածներ արարական աշխարհի բոլոր երկիրները ներկայացնող բանաստեղծներու եւ մասարականներու ու շաղթու պատասխան-ներն, այն խոր համուլու մով, որ այս պատասխանները խորհրդա-մու թեան նոր տոխթներ պիտի բնծային բնթերցողին:

Ստորև՝ «ԱՆ-Նագէտ»-ի հարցաթերթիկը:—

«Հարգում առաջին.— Մեր գրական կեանքին մէջ կան այնպիսի տեսանելի երեւոյթներ, որոնք մեզի կը թելադրեն, որ արարական արդի բանաստեղծութիւնը կ'ապրի տագնապ մը, գոր յեն զիմագրաւեր գրական միւս սեռերը՝ ինչպէս պատմութեմքը, վէպը եւ թատերգութիւնը: այս տագնապը արդիականութեան թշնամիներուն կողմէ հրապարակ նետ-ւած արուեստական կե՞ղծ տագնապ մըն է, թէ նշմարիտ խնդիր մը: Եթէ տողնայր ճշմարիտ է, ճեր կարծիքով որո՞նք են անոր պատճառները եւ ի՞նչ է փրկութեան միջոցը: իսկ եթէ արուեստական տագնապ մըն է, ի՞նչ է ճեր ապացոյցը:

«Հարցում երկրորդ.— Արաբ ընթերցողներու մեծ թիւն արդի լուսնաստեղծութենէն հետացու մին պատճառ տիրապետութիւնն է մշակույթի՞ մը, որ չի կրնար ներառնել գեղարուեստական անսովոր եւ Ռոր ձեւեր, քէ մեզքը պէտք է փնտռել նոյնիմէն բանաստեղծներու արտադրութեանց մէջ:

«Հարցում երրորդ.— Արաբական բուստեղծութեան մէջ, արդիականութիւնը արգեօք սնամէջ եզրի՞ մը վերածուեցաւ. ձեր կարծիքով՝ ի՞նչ է բանաստեղծական արդիականութիւնը եւ ո՞վ է արդի բանաստեղծը»:

Հ. ԷԼ-ԽԱԹԻՊ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԸ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԷՆ ԱԻՆԼԻ ԵՆ

Պաշտօնիցի բննադատ, գրականագէտ եւ կրթական մշակ: Սուրիա հաստատուած Հուսամ էլ-Խաթիպ արաբական գրական հանդէսներուն կ'աշխատակցի աւելի քան երեսուն տարիէ ի վեր, ստորագրելով բանաստեղծութեան հարցերը յօշափող ուսումնասիրութիւններ եւ բննադատական էջեր:

Հուսամ էլ-Խաթիպ ցարդ երատարակած է գրականագիտական ու բննադատական բազմաթիւ հատորներ եւ առանձնատիպեր: Ան նաեւ մաս կը կազմէ մէկէ աւելի գրականագիտական պաշտօնական յանձնաժողովներու:

Տալանայը գոյութիւն ունի անշուշտ եւ անոր շօշափելի փաստերը կարելի չէ քողարկել: Արաբական աշխարհին մէջ, այսօր, բանաստեղծները թիւով բնթերցողներէն աւելի են: Եւ Էթէ Ներկայիս բանաստեղծները ծանօթ են իրենց անուներով կամ կրնանք համարել անոնց թիւը, հետոս պիտի չբայտայ այն օրը, երբ առանց հաշուի մեքենայի օժանդակութեան, պիտի չկարենանք համարել թիւը բնթերցողներուն եւ հրատարակել իւրաքանչիւր բանաստեղծի բնթերցողներուն անուանացանկը:

Կը չափազանցե՞մ արդեօք: Իրբևէ քննադատութեան, հանրային հաստատութեան մը (Արաբ գրողներու զաշնակցութիւն) եւ համայնարանի մէջ աշխատող մտաւորական, ամենայն խաղաղութեամբ կրնամ բռնել, որ տասնեակ բանաստեղծներ, որոնք ինծի կը դիմեն քննադատական կամ հրատարակչական հարցերով, չեն կրնար ճշդել իրենց բնթերցողները, Էթէ զանց բնէնք իրենց ազգականները, բնուանեկան պարտպանները, աներմայրերն ու հարսները:

Տարիներ առաջ, մենք ստիպուեցանք 2000էն 1500 եւ Էրբեմն այ աւելին ազգեցնել Արաբ գրողներու միութեան կողմէ հրատարակուած քերթուղու-գիրքերուն տպագրանակը: Որքա՞ն մեծ է թիւը այն քերթուղուգիրքերուն, որոնք ցուցահանդէս-վաճառքներու զրկուեցան եւ ցուցահանդէսին փակու մէջ հուք

ստիպուեցանք նուիրել չի բունկայոց երկրի չաստատութեանց եւ մշակութեան կեդրոններուն, վերացարժի ծախսերը խնայելու չամար:

Անշուշտ, այս դատութեանը պէտք է անջատել բանաստեղծութեան մեծ պէմբերը, որովհետեւ պերպանցումը այնպիսի երևոյթ մըն է, որ ո՛չ միայն բանաստեղծութեան, այլև՝ ստեղծագործական բոլոր կայուն ամեններուն մէջ, ոչ մէկ օրէնքի կ'ենթարկուի: Օրինակ, Մահմուտ Տարուիչ, Նիզար Գապպաանի, Ատոնիս, Պատրիկ Եսբերէլ-Սայիտայ եւ Ալլոյէ Ռահմանայէ-Պայիտաթի, եւ բոլոր անոնք՝ որոնք անոնց դասուն կը պատկանին, աւելի մեծ թիւով չատորներ կը ծախեն, քան արարական աշխարհի արեւելեան եւ արեւմտեան երկիրներու տասնեակ չարիքաւոր բանաստեղծները:

Սակայն, պէտք է ընդունինք, որ բացի կարգ մը բանաստեղծներէն, արարական արդի բանաստեղծութիւնը կ'ապրի լնացման շրջան մը, որուն պատճառները չեն հասկնալիքներն են:—

1.— Զամեմատական տաղնապը, այսինքն՝ տաղնապ այն առումով, որ անցեալին բանաստեղծութիւնը արարներուն գիւտն էր եւ գեղարու ետեական ստեղծագործութեան բոլոր կարողութիւններուն վեհապայման միջոցը: Բանաստեղծութեան ծովուն մէջ կը չոսէին ստեղծագործական բոլոր շնորհները եւ ոչ թէ գեղանկարչութեան, քանդակագործութեան, նկարչութեան կամ նոյնիսկ երաժշտութեան մէջ: Արարներուն մօտ բանաստեղծութիւնը պատմական երևոյթ մըն էր, որուն նմանը գտնար թէ գտնեց այլ չին ընկերութիւններու մօտ: Այսօր, սակայն, արարական ընկերութիւնը քաղաքակրթութեան, փոփոխութիւններ կրէց, այսինքն՝ արդիականացաւ: Ուրեմն, ստիպուած ենք վերաեսելու բնական ենթարկել ստեղծագործական կարողութեանց չամակարգը: Ներկայիս, աւելի քիչ կերպով պահանջը կայ բանաստեղծութեան եւ առաւել շատ տարողութեամբ զգալի է պահանջը գրական միասնորոշումն մնացեալ արուեստներուն: Հետեւ արար, արդի ընկերութեան մէջ, բանաստեղծութիւնը սկսաւ նահանջել իր պատմական դիրքէն: Սակայն պէտք է նաեւ աւելցնենք, որ բանաստեղծութիւնը ներկայիս այն չէ՛ ինչ որ էր անցեալին, այլ ստիպուեցաւ դառնայ արդի բանաստեղծութիւն մը, ժամանակակից ընկերութեան սպեկան, ստեղծագործական եւ ընկերային պահանջներուն չնաքայ պահող քերթողութիւն մը: Այս է պատճառը խռովքին եւ, պատմական գիտանկիւն ճէն մօտեցած՝ չարքը որոշ ժամանակի կը կարօտի:

Պիտի տա՛մ օրինակ մը. երբ Ատոնիս սկսաւ չրատարակել իր քերթուածները (օտար, անհասկնալի, անգծուածային եւ արարական խօսքին վերջը զնոց բանաստեղծութիւնները), բացի իրեն մօտիկ կարգ մը ընտրանիներէ՛ զինք կը գիտէին իրրեւ խորթ եւ աններդաշնակ գրող մը: Այսօր, օրէ օր կ'ընդարձակուի շրջանակը իր ընթերցողներուն եւ շատեր կը փորձեն ուսանել իր գրական կենսափորձէն: Ոմանք կը յաջողին, որովհետեւ օժտուած են Ատոնիսեան բնադրին մէջ ճախրելու կարելիութեամբ, իսկ ուրիշներ գտնարութիւններուն կը բախին, որովհետեւ չեն ուզեր գրութիւնը չսակնայ այնպէս՝ կ'ըմբռնեն Ահմէտ Շաուքիի դասական բանաստեղծութիւններուն բացառութիւնները, եւ կը ձախուցին:

2.— Տաղնապը չամեմատական է նաև սերնդային առումով: Ընդունուող, կեդրոնացած դասականութեան միջնարեքներուն մէջ, կը գտնուայ աւելի յամառ եւ կը մերժէ արդիականութիւնը, որովհետեւ օրէ օր աւելի եւս կը չսանի այն գիտակցութեան, թէ ինք բնականոն եւ օրինական գարգացում մըն չէ, այլ՝ պարզապէս ժառանգորդ մը: Եւ չին ու արդի բանաստեղծութեան միջին մղումը պայքարը այսօր աւելի բուռն է, քան դրացի երկիրներուն միջին մղումը պատերազմները: Կարծես թէ տարակարծութեան պատճառներէն արարներուն մնացած է միայն մէկ բան՝ բաժնուիլ աւանդապաշտ եւ արդիականացող չակամարու երկու խումբերու:

Այս ճակատու մը իսկապէս սարսափելի է: Ես չեմ յիշեր մտաւորականներու կամ գրագէտներու հանդիպում մը, որուն կեղբունական նիւթը բանաստեղծութեան բանավեճէն տարրեր հարց մը բլլար:

Հոս եւս կայ պատմական պատճառ մը, որ արարական անհոգական բանաստեղծութեան ունեցած հակայական դերն է՝ ընկերային, քաղաքական, կրօնական եւ ոգեկան առումով: Եւ եթէ պահ մը արամատահական հասկացողութեամբ ընդունինք, որ այս է աւարտանոտ-տեսութիւնը, այդ պարագային պէտք է աւելցնենք, որ արդի բանաստեղծութիւնը, բայց յատկապէս արդիապաշտ քերթողութիւնը — երբեմն կամովին եւ երբեմն ակամայ — ինքզինք ներկայացուցիր: Հին բանաստեղծութեան հակադիր կողմ, իսկ առաջին ասարիներուն՝ զրդոխը եւ յարձակողական ոճով մը: Ես չեմ ուղեր կասկածի տակ առնել պատմական կիտր այս դիրքորոշումին, սակայն կ'ուզեմ բռնել, որ արարական մշակոյթէն հետո փորձառութիւններու փոխառումին հետեւաւորով արձանագրուած շեղումները նպաստեցին փորձառութեան ձաղկումին եւ հակադիր երկու կողմերու կեցուածքներու սրումին: Հիմա, արդիապաշտները մշակոյթին կը բացուին անյաղ աչքերով, իսկ անհոգապաշտները դարուն արտադրութիւնները կը դիտեն երբեմն համոզումով եւ երբեմն ալ ինքնապաշտպանութեան նպատակով:

3.— Արդիականութեան խնդիրը թիւրիմացաբար առնչուեցաւ երկու հարցերու — առաջին՝ կացութեան մը, որ յար եւ նման էր արարական ժամանակակից բնկերութեան կացութեան, քանզի երկուքը համարան արգելակող ամէն բան, ինչ որ զազափարարական հարց մըն էր (ըլլա՛յ գիտակցութեան մէջ խոր արժատներ ունեցող կրօնական հասկացողութիւնները քանզի առում — մով, ըլլա՛յ պայքարելու սաստիկ ախարձակներ սնուցանող քաղաքական ժամանակակից մտածողութեան մարտունակ հասկացողութեամբ): Երկրորդ՝ կրթական թուրքականի եւ հրահանգներով առաջնորդուող դրութեան հարցը, որ հարթիչ գլխին մը պէս տափակցուց խոստմնայի իւրաքանչիւր ցցումը՝ գայն հասարակեցնելով հարթ տարածութիւններուն:

Եզրակացութիւն՝ արդիականութեան տագնապը իր խորքին մէջ բնական երեւոյթ մըն է՝ իր պատմական հոյովոյթին իսկ բերումով. անիկա կը կարօտի որչա՛ք ժամանակի, որպէսզի նա ազի իր սաստիկութիւնը, սակայն պահանջուածը կամ ակնկալուածը հարցին վերջնական յուժումը չէ, որովհետեւ վերջնական յուժում կը նշանակէ լճացեալ յուժութիւն (Stasis):

Հակամարտ կողմերէն (Belligerent) պահանջուածը ոգեկան խորք ունեցող գիտակցութիւնն է, որպէսզի պատմութիւնը ինքզինք շկրկնէ եւ արարները բանաստեղծութեան զոհը չգտնան:

ԻՆՉՊԵ՞Ս ԿԱՐԵԼԻ Է ՓՐԿԵԼ՝ ԱՐԳԻՒԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արդիականութիւնը շարունակական եղելոյթ մը, ճշմարիտ հարց մը եւ արարման գործողութիւնը վերակենդանացնելու ի խնդիր բացարձարձող ձգտումներուն մէկ մասն է: Անիկա մահ շճանցող հարց մըն է, սակայն անոր առաջին փորձառութիւնները կրնայ բլլայ, որ վերատեսութեան կը կարօտին: Կ'ուզեմ վկայել, որ արդի բանաստեղծներուն մեծամասնութեան մօտ, ես նկատած եմ էսր շրջանցելու եւ շարունակ յարութիւն առնելու բնագնացական ծարու մը: Սակայն սովորականէն, անհոգականէն եւ հասարակէն ինքզինք առանձնացնելու այս տենչը երբեմն դիրենք կը հետուցնէ ցանկայի շրջամիտը:

Հարցը կը կայանայ այն իրողութեան մէջ, որ պատմութեան ընթացքին չէ եղած արուեստ մը, որ այլափոխել զայն բնկալողը: Պօսքին հասցէ մը տայր շիբասեր: Հասցէկապողին մայր պատասխանատուութիւնն է, թէկուց լրտութեան պահուն, հազորդակցութեան կապերով կամ ուրիշ հաստատել բնկալողին հետ, եւ ասիկայտուրջ ու վիճարանութիւն վերցնող հարց մըն է, զոր բառերով կարելի չէ լուծել: Հետեւ արար, պիտի բաւարարուիմ տալով օրինակ մը միայն:

— Ես հասած եմ այն եզրակացութեան, որ արար ժողովուրդը երաժշտական նուրբ բնկալողութիւն ունեցող ազգ մըն է եւ փողոցներու, ժամագրաւայրերու, բնակարաններու, ինչպէս նաեւ առօրեայ յարաբերութիւններու մէջ գործածած իր լեզուն բարձր երաժշտականութիւն ունեցող արտայայտամիջոց մըն է՝ մայնային բարձր յարեով եւ կշռոյթով: Եւ րոյտը անոնք, որոնք խորապէս չեն հաղորդուած արեւմտեան մշակոյթին ու գրականութեան հետ, դժուարութեաններու պիտի բախին, որովհետեւ այս ձգտումը, պիտի ըստինք՝ ընդունակութիւնը իրենց ժօրմէն եւ անմիջական չրջապատէն չեն ստացած: Ուրեմն, կրնանք իրեն հրամայել անմասնօր բանաստեղծութիւն մը, որուն կշռոյթը լի է քողարկուած մեղեդիներով, իսկ լեզուն մաքրագոտուած է իր արտաքին արձագանգներէն:

Կրնանք:

Բայց այսպիսի կացութեան մը մէջ, ինչպէ՞ս պիտի հաղորդակցինք մարդոց լսողութեան հետ:

Ի խնդիր արդիականութեան փրկութեան եւ ի խնդիր մեր գանգուածներու գիտակցութեան մէջ բանաստեղծութեան կեանքը խորացնելու տեսլականին, մենք պարտաւոր ենք նկատի առնել այս պարագան եւ ժառանգարար մեզի հասած այլ պարագաներ՝ նոյնպէս, արդիականութիւնը, եթէ կը ցանկայ ապրիլ, պարտաւոր է իր լայն դարպասներէն եւ ոչ թէ կտին զուտներէն շօշափել մարդոց հարցերը, առանց որ, անշուշտ, իյնայ թմբկահարումի եւ ճառայնութեան թակարդներուն մէջ:

Ինչ կը վերաբերի արդիականութեան, ինքի համար անիկա յարութիւն առնելու, զարք ապրելու, այլափոխելու, արարութեան եւ կապանքներէն թուիչ առնելու շարժումն է:

Ես իրարմէ կը զատորոշեմ արդիականութիւնը եւ արդիապաշտութիւնը (Modernism), որ արեւմտեան գրականութեան կենսափորձին մէջ իր յատկանիշները ունեցող գարոց մըն է:

Ինչ կը վերաբերի արդի բանաստեղծին, ես պիտի շըսեմ, թէ ով է ան, սակայն պիտի բսեմ. «Որքա՞ն զժուար է մարդուն համար ըլլալ արդի բանաստեղծ»:

ՀՈՒՍԱԿ ԷԼ-ՍԱԹԻՊ

ՖՈՒՍՏ ՌԻՖԳԱ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ ԱՍՏՂ Է ԵՒ ՌԻՂԵՆԻՇ

Այսամանցի բանաստեղծ, ԲՅՆԱԳԱՏ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄՅԱԿ: Բա-
նաստեղծու իրան անդատանն ենքս մուտք կր գործէ ՏՈՍԿՈՆ
թուականներու վերջին տարիներուն եւ կր գառնայ կեդրոնական
դեմոկրատի մէկը՝ ՓՈՒՍՏԻ ԷՂ-ԿԱՅԻ ԻԽՄԱԳՐԱԾ «ՇԵՐՔ» զուտ բա-
նաստեղծական հանդէսին:

Փուտ Ռիֆօգ ցարգ իրատարակած է աւելի քան հինգ վեր-
թողագիրքեր, թարգմանութիւններու երեք հատորներ, մուտք-
ւած՝ Ռիլֆէի, Հոլտերիմի եւ գերմանական բանաստեղծութեան:

*Արարական մեր իրավիճակը կը պարզէ անկազմակերպ դրութեան մը
պատկերը, նոյնպէս՝ աշխարհը նաեւ կը տապալակէ անկազմակերպութեան մէջ,
եւ այս իրականութիւնը խորքին մէջ կը բխի կեանքի այժմու կառույցը քայքա-
յելու դիրքորոշումէն՝ առանց գտնելու զայն փոխարինող լուծումը: Եւստ-
նանդիստները Հրոյ ճարակ կը դառնան, ծովուն այլքներէն նաւերը կը դուզ-
դրան եւ ցարգ չկայ վեճ մը:*

*Նժան իրականութեան մը մէջ, բնական է, որ շարժանիքները անհետ
կորսուին կեանքի բոլոր կեդրոններէն եւ անոր ուղղութիւններէն, նաեւ՝ բա-
նաստեղծութենէն: Ճիշդ է, որ տեսչակար բանաստեղծը կը տեսնէ եւ կը
սրբազրէ, կը զգայ եւ կը յայտնադործէ եւ կը նախաձեռնէ պոկուած աշխարհը
նուաճելու արկածախնդրութեան: Ճիշդ է, որ ան կ'այրի, խենթութեան ան-
տառներուն մէջ կը վերածուի սրբազան մոխրի, եւ այս բոլորով կ'անջատուի
չբնական իրականութենէն ու կը դառնայ այլ գոյութիւն մը, սակայն նոյն-
քան ճիշդ է, որ միաժամանակ ան ծնունդն է որոշ ենթանոցի մը, անկէ կը
բարձրանայ, անոր մէջ կը նետէ իր արժանիքը եւ անոր հետ կը յարաբերի:
Այս իսկ պատճառով՝ իր հողին մէջ արժանիքներ նետած իրաւ, պիտի ըսէինք՝
իրաւացած բանաստեղծը անխուսափելիորէն պարտաւոր է ցոլացնել այն
մթնոլորտը, որուն մէջ ինք եւս կ'ենթարկուի բոլոր փոթորիկներուն, շարժե-
րուն եւ ցնցոյ մներուն: Հողին մէջ խոր արժանիքներ նետած ծառն է միայն, որ
կը բարձրանայ ուղղաձիգ եւ իր ստեղծ կ'արժակէ երկինք: Նոյնպէս՝ նա'ն
բանաստեղծը: Սակայն, հակառակ այս իրականութեան, իրաւ բանաստեղծը
իր ապրած իրականութենէն աւելի լայն ու ամբողջական գոյութիւն մըն է,
որովհետեւ մէկ կողմէ ան կը ներկայացնէ իր ապրած իրականութիւնը՝ թե-
կուց անուզողակիորէն եւ, միւս կողմէ՝ կ'ըլլայ նետ ու նշան, հորիզոն եւ ուղ-
ղութիւն, ուղենիչ եւ աստղ:*

*Արար արդի բանաստեղծը: Երբ ան կը դառնայ կամուրջ իր իրակա-
նութեան եւ տեսիլին միջեւ, իր ենթանոցին եւ երկինքին միջեւ, իր արժանի-
քուն եւ օգին միջեւ, յայնժամ միայն իր ժողովուրդին մէջ կը հաստատու
նշարտութիւնը, կը լուսաւորէ, կ'ուղղէ անցորդները եւ կը սպասէ: Մինչ այդ,
միջեւ որ աչքը զինք տեսնէ, արարական աշխարհի տարբեր գոտիները կը շա-
րունակեն մտալ աւազանատիկներ՝ հովին մէջ:*

Ո՞ՒՐ Է ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԱՐԿԱԾԱԽՆԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Արդիականութիւնը հասկացողութիւնն է, որ կ'օգտագործուի մեր արդի պատմութեան մէկ հանգրուանին առիթով, մատնացոյց ընկնու համար զոյն թիւնն է այնպիսի վերաբերող նոր զիրքորոշում մը: Այս նոր կեցու ածբը կը նշմարուի հիմնական զանազան բնագաւառներուն, նաև՝ բանաստեղծական կենսագրործի բնագաւառին վրայ: Այս փորձառութիւնը, իրրեւ նոր կեցւածք՝ իր անզբաղաբար կ'ու նենայ նաև հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր մեզի հասած պատրաստի կադուպարներէն դուրս գայու է այդ կազապարները խորտակելու հրամայականին վրայ, որուն իսկ բերու մով ընդարձակուեցան բանաստեղծական կենսագրործին սահմանները՝ ապաշափեալէն մինչև արձակ բանաստեղծութիւն: Գալով բովանդակութեան, այս նոր զիրքորոշում մը իր անզբաղաբար ռենցու մարդկային գոյութեան ժամանակը յայտնագործելու է անոր մէջ բնակելու ճիգերուն վրայ, այս յայտնագործութեան տեսանկի երեւոյթները բազմաթիւ են, ինչպէս՝ մտասանջութիւնը, վախը, ճանձրոյթը, կորուստը, յեղափոխութիւնը, ըմբոստութիւնը և ասոնց նմանները: Այս հոգեփրճակները արդի մարդուն մէջ բոյն գրին այն պատճառով, որ կտրղ մը փրիխոփայութեանց և զիտական արկածախնդրութիւններուն հետեւանքով յախտենական բոցը նահանջ արձանագրեց:

Եզրականութիւն: Արդիականութեան հասկացողութիւնը խորքին մէջ կը պարփակէ ե՛ւ իր բովանդակութիւնը, ե՛ւ իր ձևը: Սակայն անոր մարդկային օգտագործումը — այն ձևով՝ զոր ճանչցանք և ցարդ կը ճանչնանք — մեզ առաջնորդեց անխիտանական այն գրութեան, որուն մէջ անկու մարձանագրեց այս հասկացողութիւնը՝ իր բոլոր իմաստներով և հորիզոններով: Եւ այս անխիտանական վիճակը մեզ առաջնորդեց այնպիսի՝ կացութեան մը, որ մենք սկսանք արու հստական ամէն ճնորձէ: Եթեանց կցել որդիական յատկանիշը՝ ասպիտակ էջնի բանաստեղծութեան մինչև ճիգու իչ բանաստեղծութիւն և ճնկարելու ու պատկերելու ՝ բանաստեղծութեան մինչև գոյութեանական մէն մի տրոփէ պարպուած բանաստեղծական ճիգափոխութիւնները:

Իսկ հիմա, ո՞ւր ենք մենք. ո՞ւր է բանաստեղծական արկածախնդրութիւնը՝ մեր և այնպիսի մօտ:

Նահանջ մը նկատելի է արդիականութեան հալու ոյն՝ թէ՛ իրրեւ ձև և թէ՛ իր բովանդակութիւն: Կայ հակում մը գէպի դասականութիւն, գէպի նոր ձայնալարերով վիպապաշտութիւն և ոգեկանութիւն, որուն հովերը Հին Արեւելքէն կը փչեն: Ո՞ւր են աչքերը, որոնք շանթերը կը տեսնեն, և կհանջները, որոնք որոտումները կը լսեն:

ՃՈՒԱՏ ՌԻՃԳԱ

ՀԱՇԷՄ ԵԱՅԻՔ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆ ԴՆԵԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ Է

Իրաքի բանաստեղծ եւ հրապարակագիր: Երբան մը կիրա-
նան. ապա՝ Սուրիոյ. իսկ ներկայիս եւ բազմ հաստատուած Հա-
շիմ Եաֆիք բանաստեղծութեան անդատանէն ներս ժամէ կը
գործէ հոսական թուականներուն. աշխատակցելով «Երբբ», «Մա-
ուաքէֆ» և անգղաներուն եւ արաբական գրական մամուլի գանա-
զան թեմերուն:

Հաշիմ Եաֆիք ցարդ հրատարակած է հինգ էնթոզագրիքեր
եւ գրականագիտական ու հրապարակագրական բազմաթիւ յոյ-
ւածներ՝ արաբական գրական մամուլի էջերուն:

*Բանաստեղծութեան տաղնապար միայն արարական աշխարհը յուզող
հարց մը չէ, այլ կ'ընդգրկէ աշխարհի բոլոր երկիրները: Արարական բանաս-
տեղծութեան իրականութիւնը քննարկելու նպատակով եթէ մեր հայեացքը
խորացնենք եւ շափենք, թէ որքանո՞վ մենք կ'ընդառաջենք տաղնապարն, այն
ատեն կրնանք հասնիլ առաւելագոյն արդիւնքին՝ բաղդատած աշխարհի միւս
երկիրներուն:*

*Բանաստեղծութեան տաղնապար խորապէս կապ ունի արհեստագիտա-
կան կեանքի ասարերուն հետ: Բոլորս ալ գիտենք, որ ժամանակակից աշխարհը
կ'ապրի մեքենայի դարուն ժամանակաշրջանը, որ առաւելութիւններ կ'ար-
ձանապարհ վառ երական բոլոր արժէքներուն՝ դպացու մի, գեղեցկութեան, ճա-
շակի, ճաշակուածի եւ այլ արժէքներու հաշուոյն: Այսպէսով, բազմաթիւ ար-
ժէքներ նահանջ կ'արձանագրեն դարուն մը մէջ, ուր արհեստագիտութեան
մագլցումը մը իր դպագիտական կերպով հրահանգէր հասնիլ, մինչ տեւարար եւ առաւելագոյն
շափով կը նահանջէ գեղագիտական իմացութիւնը ստեղծագործական բոլոր
մարդերուն՝ բանաստեղծութեան, երաժշտութեան եւ գեղանկարչութեան
կալուածներուն մէջ: Այս իրադրական շեղող միակ դարտու դին կը մնայ վէպը,
որովհետեւ անիկա, իբրեւ արձակ լեզուի անջրպէտ՝ կը յաջողի ներառել բո-
լոր ընդունելիները եւ կը ներկայանայ իբրեւ հանդիսութիւն տարածութիւն
մը, որ մեզ կը պաշտպանէ առօրեայ կարգ մը տաղտու կներկ կամ կ'ըլլայ բազ-
մադանութեան փոխընդարձակ ժամանակակից աշխարհի մէջ ապրող բնա-
նիքը կուզուող վիտէրին դիմաց: Ասիկա՝ մէկ կողմ, միւս կողմ սակայն, իմ
դատուածով՝ տաղնապարն խորացման մէջ իր մասնակցութիւնը կը բերէ մեր
օրերու բանաստեղծը, քայլ առ քայլ հետանալով հասարակական կեանքի բաղկե-
րակի կշիռով եւ միտում կալ աշխարհի մթնոլորտներուն մէջ, որունք շէն ծա-
ռայել իր ստեղծագործ աշխատանքին էութեան: Իմ կարծիքով՝ լեզուին
բարդացումը, բառերու հետ կատարուած խաղը եւ ապա՝ տարբերութեան սի-
րոյն զայն աղքատ տաղանդով եւ անձնակայք կերպով հրամցնելը, որ բանաս-
տեղծական արարքին էութեան գիտակցութիւնը շունենալու փաստն է,
առաւել պիտի խորացնեն բնկերցողը եւ ժամանակակից բանաստեղծը իրարմէ
անջատող վիճի:*

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՅ ԴՈՒՌՆ Է

Ես համաձայն եմ այն տեսակետին, որ արարական ընկերությունների մեջ բացակայող բանաստեղծության չափանիշն է: Մենք սակայն կ'ապրինք իր-րևի հետևի որդիներ Արևի մուտքի տեղի նրբերուն, ենթակայ՝ աշխարհի վրայ անոր հաստատած իշխանություն, որուն իսկ բերու մով մենք կ'ապրինք այն սպառնալիքը, որ մէկ ակնթարթի մէջ կրնանք կորսնցնել մեր մշակութային ինքնությունը և կրնան բռնազրատուի մեր պատմությունն ու առանձնա-յատկու թիւնները: Այնչի՛ն, մենք կ'ապրինք ժողովրդավարության ամբողջ-ջական բացակայութեան մթնոլորտին մէջ, որուն կ'ընկերանան ազատու-թեան նախապայմանի չոյու թիւր և անկէ բխած հարցերը, այսինքն՝ յիտա-դիմական մտածողութեան, կղերապետութեան և ազատութիւնները խեղդող ամբողջատիրութեան հաստատած իշխանութիւնը մեր առօրեայ կեանքը լու-սաւ որող հասարակութիւն կեղծունիներուն և տարրերուն վրայ:

Արարական արդի բանաստեղծութիւնը ստեղծեց իր բնօրինակը, երբ ջարդու փշուր բրաւ քսան դար ժամանակ, այսինքն՝ ժամանակը արարական բանաստեղծութեան, որուն պատկերը յստակ փոփոխութիւններ կրեց, երբ նորարարութեան ռա՛վիթները, իրենց ապրում կենսափորձին շնորհիւ մէկգի շարունակ արարական բանաստեղծութեան ողնաշարը և մարմին տուին նոր բնօրինակին:

Ինչ կը վերաբերի բանաստեղծութեան միջոցաւ աշխարհը փոփոխելու հարցին, իմ կարծիքովս՝ այս լայն տարածու մ գտած խօսքը լուրջ քննարկման կը կարօտի, որովհետև անիկա բնագիտական և խաբկանքով և ցնորքով, և ասիկա՝ պարզապէս անոր համար, որ բանաստեղծութիւնը երբեք աշխարհը փոփոխութեան չ'ենթարկէր, այլ կ'ընդարձակէ զայն, կ'օժտէ յաւելեաց գե-ղեցիկութեամբ ու կը հարստացնէ հրճուանքի և խոկու մի յաւելեաց առիթնե-րով:

Նոյնպէս, ի ցաւ գրականութեան, անիկա չի կրնար ըլլայ իրականու-թեան ներկայացուցիչը: Քաղաքականութիւնն է, որ միշտ և շարունակ կը ներկայացնէ իրականութիւնը, ա՛յն աստիճան, որ անիկա իրականութեան մէջ շարժադրուող իր կարգախօսներով զգուանք կը պատճառէ: Բայց վերջաու-րու թեան, երբ արհեստագիտութիւնը իր էլեկթրոնիք հսկայական բռնաա-րութեամբ ինքզին պարասպրէ և փորձէ աշխարհը գրաղեցնել, և մարդկու-թիւնը ոչ մէկ նշք գանէ, պիտի գիժէ բանաստեղծութեան առիթներուն, որով-հետև անիկա պիտի շարունակէ մնայ ճիշտանը արուեստներուն», որ իր լայ-նարաց գուրով միշտ բաց կը մնայ օդին, ազատութեան և բնութեան վրայ:

ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԴԱՐՆ Է

Արդի բանաստեղծը այն ստեղծագործ անձն է, որ կը գրէ բանաստեղ-ծական իրաւ և նոր քեֆսը մը:

Արդիականութիւնը այն ու մն է, որ դիւ կ'առաջնորդէ գեղեցիկ գարս, որպէսզի գիւ գետեղէ իր արդի գարուն մէջ, որպէսզի գիւ կորուստի չճատնէ ո՛չ անցեալին, ո՛չ ներկային և ո՛չ ալ ապագային ոլորտներուն մէջ:

ՀԱՇԻՄ ՇԱՅԻԲ

(Շար. 1)

Բ. ԿՌԱՆԵԱՆ

ԲԻԻԶԱՆԻ
ԿՈՃԱՄԱՆԵԱՆԻ
ԱՐՈՒԵՍԸ

Քիչ ցանց կոճամանների նկարչու թևան շամպրական ցուցանողը (և այլ: Յուսակ կերպով կը յայտնարել իր արուեստին բնաչրոմն ու գուրպացու մը:

Ինձի շամար, տաղանդի իսկական յատկանիչը ի յայտ կու գայ այն կարողականութեան (potential) մէջ, որով արուեստագէտը կրնայ ինքզինք նորոյել: Պահելով իր ինքնուրոյն, անբաժարելի ոճն ու անճանականութիւնը, կրնայ նուեցնել իր արուեստը նոր ու զգու թիւններու մէջ, որոնելով անճանով տարածու թիւններ, յանգլելով արտայայտական ճարտար մեկերու, որ շեմական սկզբու նքն է արարչութեան:

Կարելի է թուել արուեստագէտներ և գրողներ մեր օրերու ն, որ ստեղծագործական որոշ բարձրունքի մը հասնել կար, տաղանդի կերպով ինքզինքնին կր կրկնեն, որովհետև սպասած են վերանորոգելու իրենց աւելը:

Հետեւած եմ կոճամաններ արուեստագէտին և մարդուն, մեր պատանի տարիքին, եզրիպտոսն սկսած: Ինչպէս ամեն նկարիչ, Քիչ ցանց սկսաւ շիւնքու ճամբով, յուսով անկէ զատուելու և ստեղծելու իր սեփական լեզու ն և սնը: Իր վերջին ցուցանողը (և նոյն ցուցումը է սկզբնական շրջանին բանի մը հազու ապիտ պատուաներ: Իր գիմանկարը, տեսակ մը Նեո-պարսք, Նոյակապ ի գանկարքն է, Նոյակապան միջին գոյններով և խորունկ պայացու մի յայտնարեսու մով:

Եզրիպտական նկարներուն մէջ արդէն կ'ուրուացնուի ապագայ կոճամաններ: Ոճաւորում (stylization), մե. սպեղնում, գորաւ որ շրջապիմեր (բացայայտ ազդեցու թիւնը) նիւն եզրիպտական որճանարու կտտի) և նկարիչի շարժումը նոր արեւ: Եզրիպտաարդական այս սիրահարութիւնը արուեստագէտին և եզրիպտական բնանկարին և անոր բնակիչներուն հետ, պիտի ծնըր շարք մը Նոյակապ կրկեր: Բացի պայծառ գոյներէն, ոճաւորումն, կոճամաններէ երկերուն մէջ ի յայտ կու գայ սեր մը գլխի խմբարները, չբաւարն ու զժբարտը, նոյնն կրկան արարածները (Փեյլաներ) և անասունները: Մարդկայնական զիծ մը, որ Նեոգլանտ պիտի ամ-

«Շարականը»

բանար, տիրապետը իր արուեստին, յայտնարելով իր ցեղային սկու նքները և մանկու թևան արդած ուղիերգու թևան շանցարտող արժանազաններ:

Փոճամանկարակաճարին կէս գարու վրայ կրկարող ցուցանողը կը ներկայացնէ ինչ ինչ ցանկար և ի ի կրափիւ: Չանց տուած են իրանկարներն ու կուաշները: Որոշ կերպով կ'արտայայտան իր արուեստի պայացու մն ու յատկանիչները: Կրափիւ պծարու թիւնները խոր վարպետութեան և նորութեան իրապարծում կրկեր ևն: յիւնը Վառճուկար և Ենիքար: Վերջին կարծես յատկանական շարժման նորոյնը է անըրպեանն մէջ:

Քիչ ցանց կոճամաններ ճարար և վարպետ մասնագէտ մըն է (craftsman): Ամեն արուեստու իր ինքնինքն ճարգը, տաղանդին արտայայտական գործիքն ու միջոցը և ճեպ կր բերուի աքնանան վարժութեան, փորձարկումներով և ճրայրելով մանուանց, արուեստագէտին ընձայնելով իր

«Լենինականի Ողբերգութիւնը»

նի թիւ տիրապետելու և նոր կերպարներ և այսպատու թիւ ններ ինչպատու ինքնապատու թիւ նր: Կոնստանտին, իր չեղաչքով ինքնապատու եղանակ և կիսակ փոխած, արտապատու թեան տարրեր և յանդու պն ձև եր փորձած է: Ձի սիրեր նախ և թափանցիկ մակերևույթներ: Կր սիրել ԼԵՄԻՄԵՐ, արտաբանող մակերևույթ:

Չգային և արագ նարուածելով, նկարչական զանազան թաներ գոյներ (impasto) պատաստին վրայ կր ձևով Վան Կոթի նման ստեղծելով կրոյթներու թիւ նարու: Ձևեր կր ձև ազդեցիկ, կ'ուսու որ և սանձաններ կր շեշտ սե և որոշ շրջագիծերով: Նի թի գրեթէ միշտ զեանդու և նկարին կերպար, կրեմն՝ և սանկի նի, աւելի յանձնի շրջանակի յարեու անբով (composition) մր: Սազմի մէջ կերպու արու ոչ նոր կանի կամ երկնային մարտիներու նման: Այս նկարները, արտապատու պատու միտու մով, արագ ներշնչու մով յղացուած, ու նի նաղարդական անմիջականութիւն մր: Կո-

նստանեան՝ թեան պարտակող միջոց կր կենդանացն ապրող և թույլ կանկնով (պատու, կոյնի, պատու, կ, մի, որպէս յրացու ցի խորհրդանշաններ և տեմաթիկ մարտիներ: Այս նկարներու և տիրապետող գոյներ և նոյն կարմիր, վառ գեղին, սե շրջագիծեր:

Նախադրելն, այլ պատաստներու մէջ նկարիչը կ'արտապատու տարրեր յղացու մով, նանդարու, ներշնչողութեան մր և զեղարու կատական խորունկ ընտզով: Կր սիր սմաւ ր զմարու թեան մր, գոր կր նաձիկ տեղական ողորկ և թափանցիկ գոյներու խաւով մր, որու և վրայ նամերու թեան մր, առ մնասիրութեան մր, ապու որոպայաներու նրման՝ յրացու ցի գոյներու: Կհասու որ կամ սեպանեարու աններով կր կենդանացն զանդու անը շեշտով մաւ աղները, և նկարչական մակերևույթի թանկով տիրաներ և արտապատու պատու թեան մր: Ընանգիտար այս ունի ցայտու և արեանկներն է: Իսկ զնամիտասը երջանիկ միտույու մը է Կոնստանտինի ինչպէս կրու կերպարներու: Վրմիկ նորո նարու աններու փոխարէն, արու կատակար պատու նկարչական զանազան գոյներ յայն impasto և ինչպիս նարու աններով՝ կրամիչտին մարտ ցր փոխանկրպած է միջնաղարեան և կեղեցիներու գու նանկար ապակներու, նոյն ար միջոցարու մր ստեղծելով:

Մասաչիտ, Տա Վիւնի և, աւելի ուշ՝ Սեզան միտու ան ևր երկարարածական (three dimensional) նկարութեան ողորուններու մէջ և նաստատու ներանկարի (perspective) արեւմտի և սկզբու նրներ: Արդիապատուները, աւանդութեան իրու կրով, նաստատու ևր երկարարածական նկարչական կարեկու թիւ նները: Իրենց մասունգու թիւ նր ընդգրկած է նկարչական մակերևույթ: Անկրպակի, գոյներու և գիծերու նաստանարեւ աւելի, գոյներու զղացական արժէքը, մակերևույթու առնելու թիւ նր, մե. ի, մասաչի, գիծի փոխարտութեան թիւ նները: Նի թիւ տարբաղարու թիւ նր, որ յանդած է վերացականութեան:

Ինչպանց Կոնստանտին անուշաւ կր պատկանի նոր գպրողին:

Ոչ նման գրական արու կատին, նկարչութեան մէջ, արու կատակար կեանքին և ստեղծողորմու թեան տարեւութիւ նները ընտրույապատու կարեկ ը զիցայի: Սեզանի արու կատր երեւու թեան ոչ մէկ առնելու թիւ ն ու նի իր կեանքի պատասնարներու ն նա: Ինչպէս Պափի պարտպային: Ասկայն, Վան Կոթի, Արշիլ Կորթի և Պեթնովնի երկերը կ'արտապատու իրենց անմասկան ողորկու թիւ նները: Ընդգիծու թիւ նն ու մարկպայութիւ նր խորապէս տատապող մարդու ն: Նախասիրութեան, նախընտրութեան կամ գերազատութեան ոչ մէկ նարջ նա: Կեղարու կատական արժէքի նա ոչ մէկ առնելու թիւ ն: Արու կատակարները ևն այն, ինչ որ ևն: Իրենց ստեղծողորմութիւ ններու և արու կատին թափանցիկու և արու կատր ըմբռնելու ըստատու աներ ևն պարտպայ: Ի վերջոյ, արու կատր պորմերը իրենց ներդր արժէքներով պիտի գատուին: Նին կերպական արմանաղորմներու և որմաս-

«Անուան»

Նկարիչներու կամ Փիզէասի կեանքի մասին ոչինչ գիտենք, յանախ իրենց ինքնու թիւնն այ կարտուած է: Այս պարտզան ցառախ կրնայ ըլլայ, բայց զկարտուած կամ արժէքի վրայ բնաւ չ'անդրադատուար:

Արչի Կորթի ստար բոլոր բննագաւանները յայտարարած են, որ առանց հայկական փորձառուութիւնն բժշկուելու, անկարելի է Կորթի արու հտար հասկնայ: Քանի զիս հայ ժննդատաղանդ նկարիչին խորհրդանշաններու լիզու ն բարբառին չ' ձեկնարանուած, մեր ժամանակին համար էական կը թուի այս հարցը:

Քիզանդ Կոնստանտին և ս կ'իշնայ այս դատա-

կարգին մէջ: Իր արու հտար տիրապետող թեմաներն ու յատկանիշները կը ձեկնարանուին իր ժանկու-թեան պատահարներով և անանց անձնիկի ուղղուելու թիւններով: Իր արու հտար նիւթը մարդն է և կենդանական աշխարհը: Թնու թիւնը կամ է յրացուցիչ ազդակը: Ծարիներու ստեղծողը քանակութեամբ անսահման հետեւող յարակից կը վկայէ երկու հիմնական մտաւան: Ժ. Ինքնու թոյն և խորհրդանշանական զէմքերու կանաչի տիպար մը և մտկոյնում ու ձեւակոյնում միերու յանտարարը:

Ես կը սիրեմ արու հտարակոյնին հետ խօսակցիչ իր գործի մասին: Ասիկա ամերիկեան յրազբական իմաստուն ստորու թիւն մըն է: Ի վերջոյ, Նկարիչները շատ ուղիւն արքիբը և բննագաւան է իր արու հտարին: Կոնստանտին ժննդ է Տրապիզոն և զիս ժառնուկ, տարազրուած է 1917ին: Հարցազրուիչի մը բննակցիչն պատմեց ինքի, թէ ինչպէս իր արարի համարն հանդիպած է անարկու տեսարանի մը: Գրուի մը մէջ նկատուած հայ երկրաններ, որունք պարագաւ միերու ամերիկեան: Ես կը հպուսէին: Այս պատկերը զինք հայածած է իր կեանքի բննակցիչն: Մոյնիկնամ, վիշապի պիտոյ, ետեւի արու նրաներու վրայ բարձրացած միերու շարքը իր նկարչութեան մէջ: Ես զինք հայածող կերպարաններն ու զէմքերը ժանուկներուն, փշածեւ մազերով, լլմած և անարկու կամ աշխարհ, ժննդ թեման, յրու մի անմարիթիար տիրու թեմաք համակուած: Որք, անտու ն, անհայրենիք, իրարու ապաստանած Ողբերգութիւնը: Ծարիներ, նոյն թեման, պոյնի և սնի նոյն ստեղծուածք: ԵՆարակապե, ԵԱրարատի ողբերգութիւնը, երկու քն այ նկարուած Հայաստան աշխարհի թեման հար (1943):

Կարծես նկարիչը խորտակած է տարիներ զինք ստեղծակցելու մղձու անջին յոտի շրջանակը: Հայտնուած մի անկարտու թեման պարտու մ մը և յատուանութիւն մը: ԵՆարակապեք և ԵԱրարատի ողբերգութիւնը կը վկայեն նոյն փոխութիւնը: Ստարափած, ապրելու նպատակը կորսնցուցած կոնստանտինական զէմքերը ներքին խաղաղութեան և մարդկայնական բանաստեղծութիւն մը զգացած են: Ետրական երգող երեք պարձանու հիմերու հտին պապուտի ձմերայ մը բացուած է, որ կը տուելի զէմքի հետ ուր հայկական եկեղեցին՝ հայրենի նոյնի վրայ, իր գործի թեման խաղաղութեան՝ հայկական կայք:

Նուանու ժննդ է, որ այս բոլորը — բնու էութեան գրտական — արտայայտուած են նկարչական արու հտարի սահմաններու մէջ, առանց զարուզու թեման և նուտորութեան: Արու հտար մըն է համակուած պարտու թեմաք, ստարակապեք և ներքին յոյսով:

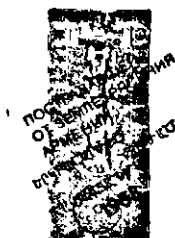
ՔԻՅԱՆԻ ԿՈՒՆԵԱՆ

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼՍ

Ազակութային Լուրեր

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ «ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՑ ՏՈՒԺԱՇ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ»

20-10
100 Դրամ
Հրատարակում
Մարտի 10, 1988 թ.

ՍՈՒՅԻՆ
ՍՈՒՅԻՆ
ՍՈՒՅԻՆ

30-15
150 Դրամ
Հրատարակում
Մարտի 15, 1988 թ.

ՍՈՒՅԻՆ
ՍՈՒՅԻՆ
ՍՈՒՅԻՆ

50-25
250 Դրամ
Հրատարակում
Մարտի 25, 1988 թ.

ՍՈՒՅԻՆ
ՍՈՒՅԻՆ
ՍՈՒՅԻՆ

1988ի վերջին օրերու և ի յարգանս Վերկրաշարժի սուժամ Հայաստանի և Հայ մայրուրդի բազմահարգ վանքուն, Առաքելայի որչափով հրատարակուեցան շորս գրոյմաթուղթեր, որոնք շրջանառութեան մէջ գրուեցան 1989ի առաջին շաբաթներու:

Առաջին գրոյմաթուղթը, Հայկական խաչքարը, իրեն խորհրդանիշ ու յարգանքի արտայայտութիւն՝ Վերսիլիանի վանքունի կր բաժնէ սուրբ ու առաքելայնքը բնութեան տարերջին հարուած ստացան Հայաստանին և Հայ մայրուրդին. Գրոյմաթուղթը

մաթուղթին վրայ, որ սերտով և հայերէնով կր կարգանք Վերկրաշարժից սուժամ Հայաստանին 1988) մակագրութիւնը: Երկրորդ գրոյմաթուղթը կր ներկայացնէ Քրիստոս առաջ Ա. դարու Դրատարակութեան Վերջին Գրոյմաթուղթը, այսպէս յիշատակուեցան հայերէնով մէկ Հայկական Հրատարակութեան գրոյմաթուղթը մէկ Հայկական Վ. Լուրերի մէջ: Երրորդ կր փակուի մէկ Վերսիլիանի վանքունի հրատարակութեան գրոյմաթուղթը, որ կ'ընդհատուի Վերսիլիանի վանքունի մէջ:

Հայաստանի մէջ, գրոյմաթուղթերու այս շարքին հրատարակութեան ունեւորութեան և կարգանքի շրջանակներ յայտնած են իրենց անվերապահ ունեւորութիւնը, զնախառնելով նիւթին ընտրութիւնը, մտնուանց Հայկական գրատար խաչքարին մեծարու մը և նորոգութեանց մը, և ստիպանքն այնպէս, երբ Վերսիլիանի վանքունի վերջին կր ներսին սեփականացնէ Հայկական մէկն արժէք, կր իրենց ու մտնան ու նայնիմ մէկ մշակութիւն պիտանայր արտայայտութիւններէ մէկը Հայկական Հայկական գրատար խաչքարը:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ «ԳԷՈՐԳ ՄԵԼԻՏԻՆԵՑԻ»Ի ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՅԱՆԱԿԻ ԴԱՏԱԿԱԶՄԻ

Գ.Մ.Գ.Մրջանակի գրատար կր յայտնէ, իր արցունքով 1989 տարեշրջանին համար Վերսիլիանի մրջանակի և Վերսիլիանի վանքունի Քրիստոսութեան մեղադրութեան կամ գրութիւններ ներկայացնելու շրջանը:

Վերսիլիանի մրջանակի Քրիստոսի կարեւոր է ներկայացնել մեղադրութեան կամ գրութի մեկն սակ ջարդ յոյս շրջանայում գրութեան, առ ի գնահատում ու հրատարակում:

Վերսիլիանի վանքունի Քրիստոսի նպատակն է արդէն իսկ հրատարակութեան ու սպասում, Հայ մշակութիւն համար արժէք ներկայացնող գրութեան վերսիլիանի վանքունի:

A.R.A.R. @

Գ.Մ.Գ.Մ.ին ձեռագրեր կրեան գրկեց քոյոր հոյ ժտուարականներն ու գրադեաներ, իրենց հայե-
րն կամ տար լեզուներով ձեղնակութի ներք
աստարիկու համար դասակարգմին: Այդ գործերը
կրեան ձեռքերի գրական, իմաստասիրական,
պատմական, էկեղեցագիտական, բանասիրական
և յարակից այլ կաշուածներու: Գասակարգմին
կողմէ դասաւանդած գործերը կ'արժանանան հրա-
տարակու թիւան:

Ներքեռարեի է, որ աստուած ձեռագրերը ըլլան
ձեռնագրու ան և երեք օրինակով:

Ձեռագրերն ու աստարիկութի ներք պէտք է
գասակարգմին հասած ըլլան մինչև 1989թ Սեպ-
տեմբեր 30ը:

Գասակարգմին հասցին՝
kevork Melidinetzy Literary Award
Armenian Catholicosate of Cilicia
Antelias Lebanon

«ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ» Ի
60ԱՄԵԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆ՝
ԳԱՀԻՐԷԻ ՄԵՋ

«Համազգային» հիմնադրութեան 60ամակին
առիթով, հիւրանքի, 16 Հոկտեմբեր 1989թ Երեկոյան,
Փահիրէի «Յուստերք» սերուժի շէ. և. Ս. Գարսա-
ղաշեան» օրահին մէջ, անդի ունեցած է «Մշակոյթի
օրտու ան ճանգիտութիւնը:

Եղիպտական աստիակայանի հայկական բաժնի
խանակ Ստեան Պայրամեանի բացման խօսքէն ետք,
գործադրութեան գրու ան է զեղարու հասական կո-
կիկ յայտարար քր: Առաջին հերթին, յաջորդարար
բն թարգմացած ևն Սի. դան Սէմիգեան և Արարոթ
Դեզիլեան, որոնք արտասանած ևն օրու ան խո-
հարքը թարգմանող բանաստեղծութիւններ:
Ապա, Արմէն Մազլու մեան ներկաներու փոխան-
ցած է «Համազգային» կեդր. Վարդու թիւան խօսքը՝
Միութեան 60ամակին առիթով:

Երրորդ աստու. նըպու հին՝ Ստեան Եարու թիւ և-
նան, ձեկնարանած է Ս. Մկրտչ Մայրոցի նոր իր-
ւած Սիմեանթոյի «Ներքոսկանաջը», որմէ հետք
«Մարդարտապատ» պարտաւոր մի աղջիկները կոյթ
ու նեցած ևն «Յի զու Սարգս պարտով:

Ապա բն թարգմացած է Հայկազ Գալուստեան,
որ իր խօսքին մէջ անդրադարձած է հոյ գրական-
նութեան և ժամային սփիւռքեան տաղնային,
որու յաղթունարման համար ան ներկաները
հրաւիրած է ուժերու ամբողջական յարուժի և հա-
մահայտեան գորակութեան:

Եարու նակու ան է զեկարու հասական յայտա-
գիրք և. Զարեհ Եղաւպեան մեկնարանած է «Եմ

լիւ Յիր, լիւ Սիր, լիւ Սիր հայրենի» կրգը (գաշեանի
բնկերակցութեամբ: Իսա Սայլախ), որմէ հետք բն
թարգմացած է Ժանով արու հաստատու չի Եար
Յովակիմեան և խոր ապրումով ձեկնարանան՝
Բարսեղ Կանաշեանի «Սրոր» ու Գուրգէն Ալեքսանի
«Նագիբ» կրգերը:

Յայտարարի վերջին բաժնիով կոյթ ու նեցած է
օրու ան բանասիրտ՝ արթի: Սուրն Պայրամեան, որ
«Համազգային» 60ամակ իրադարձութեան թր-
ւել հար, կատարած է արժեւորու մր անք համա-
փի ոքեան գործու նկութեան՝ ինտար Աւարա-
լիայէն մինչև Միջին Արեւելք, Երրորդ և զոյգ
Ամերիկաներ:

ՍՈՆԵՒԱ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ
ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Մոնրէալի Փրաստեղարի մեղունեւով արաւի բն-
մին գրայ, 5, 6 և 7 Մայիսին կոյթ ու նեցած է Les
Ballets Classiques de Montréal խօսքը, զեկա-
վարութեամբ Ստեան Վարդանեանի:

Հինգ գործերէ բաղկացած յայտարարին «Եմ-
ման» անու և կտորք, որ աստիկն անգամ ըլլալով
ներկայացու Է Հի սիւսային Ամերիկայի մէջ, յարն-
ւած է խորհրդանշալ պարագիւր ՌուսոյՖ Խարտ-
եանի կողմէ, որու ն ստեղծու մեղքն ներկայաց-
ւած է նաև այլ յարնու մը՝ «Ելիզիլա» բնակարար:
Յայտարարին միւ քրկու գործերը կրած ևն ստ-
րագրութիւնը կիւրածին կամպոս կամպոսի, իսկ
«Էրաւեր» պարնիւս խորագրուայ չիւկերորդ կտ-
որ աստարագրած է նոյնիքն Ստեան Վարդանեան:

Հինգ արհեստագործ պարողներ և ինը նո-
րեկներէ բաղկացած պարախու միւ մէջ, արու հետք
քննադատներու ու յարրութիւնը գրաւած է երի-
տասարդ հայու չի մը՝ Ի. Միստրեան: Ռեչադրաւ
տարազները պատարասան ևն տիկիներ Վ. Վար-
դանեան, Ա. Պո՛ճայեան և Ի. Փառլիս: Արու միւն
հիմնադիրը և զեկարու հասական տնօրէն է Ստե-
ան Վարդանեան, իսկ նախապար Անդրանիկ Սո-
լիկեան:

«Էլ Պայլ Գլասիք» ար Մոնրէալի չիմնադիր զե-
կագորք իր ուսու մը ստացած է Երեւանի մէջ:
1973ին, ան հաստատու ան է Գանատա և մա-
կացած «Էլ Կրան Պայլ Գանատի» խու միւն և
իրեւ մեկնապարու հի բաղմաթիւ կոյթներ ու նեցած
է Հի սիւսային Ամերիկայի բնեքու գրայ: Ապա՝
1982ին, ստեղծած է բնակարար իր զպրոցը, որու ն
պարախու մը աստիկն անգամ բն թարգմացած է
1987ին և արժանացած՝ արու հետք շրջանակնե-
րու ն թրմ ընդ ու նկութեան:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԵԴՈՒԱՐԴ ՏԱՆԱՊԵՏԵԱՆ

**ԳՐԱԿԱՆ – ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԷԶԵՐ**

● 1989, Անթիլիաս, 293 էջ, տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան Հայոց:

ՍՄԲԱՏ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

**ԶԱՆԶՆ ԻՄ ՓԱՌԱԽՈՐԵԱԼ
(Վ Է Պ)**

Հրատարակութիւն՝ «Գէորգ Մելիտինեցի» գրա-
կան մրցանակի, թիւ 28:

● 1989, Անթիլիաս, 508 էջ, տպարան Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան Հայոց:

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏԶԵԱՆ

**ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
(ՎԱՒԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՆԻԹԵՐ)**

Հրատարակութիւն՝ Հայկական Հարցերու Հաս-
տատութեան:

● 1989, Պէյրուս, 260 էջ, Համազգայինի «Վա-
հէ Սէփեան» տպարան:

ՎԻՔԱՆԱՆ

Հատավաճառ 500 Լ. Ռ.
Տարեկան բաժնեգին 2500 Լ. Ռ.

ՍՈՒՐԻՍ

Հատավաճառ 40 Ց. Ռ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

باکین
مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قرانجيان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITERAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ